लंडनची बातमीपत्रे

लेखक -

स्वातंत्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर

लंडनची बातमीपत्रे

लेखक: स्वातंत्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर

इंटरनेट अधिकार

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

स्वातंत्र्यवीर सावरकर मार्ग, दादर पश्चिम, मुंबई ४०००२८

प्रकल्प संचालक : रणजित विक्रम सावरकर

लंडनची बातमीपत्रे

१. हिंदुस्थाना! तुला पचेल ते तू खा!!

गेल्या आठवडयात लंडन शहरी अनेक महत्वाच्या गोष्टी घडून आल्या. दि. २० रोजी इंडियन बजेटवर वादविवाद होणार होता. त्या वादविवादात आपल्या देशाच्या वतीने भिक्षा मागत फिरत असलेल्या प्रतिनिधींचा सर्व जीव गुंतून राहिला होता. बजेटच्या दिवशी सकाळी 'डेली न्यूज' इत्यादी पत्रात भिक्षांदेहीची आरोळी ठोकली गेली होती. My nation stands expectant म्हणून ना. गोखले यांनी धडधडीत असत्य विधाने केली. ना. गोखले यांना आशा असेल. परंतू ती हिंदुस्थानातील लोकांची आशा नव्हती! वेडरबर्न व सर हेन्री कॉटन यांच्या टुरटुरीत ज्यांना हिंदुस्थान देशाची खरी कळकळ दिसते, त्यांना हिंदुस्थानमधला किती पैसा यंदा लुटला व पुढच्या साली किती व कसा लुटावयचा हे ठरविण्यासाठी होणाऱ्या बजेटा वरील वादविवादात अभागी हिंदुस्थानची उन्नती दिसावी हे ठिकच आहे. शेवटी काय झाले? कोणाची आशा सफल झाली? लिबरल मोर्लेनी काय दिले? आज एक शतकभर भिक्षा मागत असता परवाच्या इष्ट घटिकेला मोर्लेच्या त्या अत्यंत कुटिल भाषणाशिवाय झोळीत काय पडले? राष्ट्रीय सभेचे पुढारी opium eaters अफू खाणारे आहेत हीच पदवी त्यांना मिळाली ना? भ्रमिष्ट लोकांनो! तुम्ही केव्हा शुद्धिवर येणार? हेन्री कॉटनच्या चर्चेवरील थर्मामीटरप्रमाणे कडक किंवा सौम्य भाषा वापरून देशाला Self-Government मिळविण्याच्या तुमच्या प्रयत्नांचा सर्व राष्ट्र तिरस्कार करीत आहे हे तुम्हांला केव्हा कळणार? व जगातील सर्व स्वतंत्र व मानधन पुरूषांत तुमची छी थू होत आहे याची तुम्हाला लाज केव्हा वाटणार?

इकडे पार्लमेंट सभेत हा तमाशा संपतो न संपतो तो चंडास हॉलकडे काही वेगळाच प्रकार होऊ पाहत होता. सोशल डेमोक्रॅटिक फेडरेशन नावाच्या प्रसिद्ध संस्थेची व्याख्यानमालिका सुरू झालेली आहे. तीमध्ये दि. २२ रोजी देशबंधू पारेख, बॅरिस्टर ॲट लॉ यांचे 'The Recent Persecution in Bengal' या विषयावर व्याख्यान झाले. दे. पारेख हे इंग्लंडमध्येच प्रॅक्टिस करीत असतात. ते इंडियन होमरूल सोसायटीचे उपाध्यक्ष आहेत. त्यांचे भाषण सुमारे तासभर चालले होते. त्यात त्यांनी एकदा बंगाली इत्यादी विद्यार्थ्यांच्या जुलमाची काही उदाहरणे देऊन असे विचारले की, 'पारतंत्राने जेथील लोक नाडले आहेत व

कायदेशीर रितीने जाण्याचे मार्ग बंद झालेले आहेत अशा माझ्या राष्ट्राने आता काय करावे?' अशा आशयाचे उद्‌गार काढताच एक सभासद एकदम ओरडला 'काय करावे?' हा प्रश्न ज्यांनी विचारला ते सोशल डेमोक्रॅटिक पुढाऱ्यांपैकी एक आहेत. पुढे व्याख्यात्याने जोरदार व स्वतंत्र विचाराचे भाषण झाल्यावर प्रश्नोत्तरास प्रारंभ झाला. एका आयरिश तरूणाने -- आयरिश असावा असा माझा अजमास आहे, हिंदुस्थानने अशा वेळी आयरिश नॅशनॅलिस्ट ह्या स्वावलंबी पक्षाप्रमाणे ब्रिटिशांना कोणतेही साह्य करू नये व आयर्लंडने व हिंदुस्थानने एकदमच एकमेकांच्या साह्याने उभयतांचे कल्याण करून द्यावे असे सुचविले. नंतर मिस्टर हार्वे नावाच्या एका पुढाऱ्याचे भाषण झाले. त्याचा सारांश असा होता, की येथे परवशतेचा कळस झाला आहे व कायदा सत्ताधारी लोकांच्या तरवारीनेच चिरला गेला आहे, तेथे राष्ट्रचैतन्य राखावयाचे असल्यास दोनच उपाय असतात. एक 'जनरल पॅसिव्ह रेझिस्टन्स' किंवा 'गुप्त मडळ्या'. Passive Resistance हा अप्रत्यक्ष प्रतिकार आहे. परंतु गुलामगिरीत पडलेल्या राष्ट्राची हा अप्रत्यक्ष प्रतिकार जालिम रितीने अमलात आणण्या इतकी तयारी बहुधा झालेली नसेल. कोणीही सरकारला मदत न करण्याची बुद्धी उत्पन्न होण्यास त्याप्रमाणे सर्वांकडून वर्तन घडण्यास समाज राजकीय शिक्षणाने फारच सुसंस्कृत केलेला पाहिजे व ते राजकीय शिक्षण परक्यांच्या करड्या सत्तेखाली स्पष्ट रीतीने देणे अशक्य झालेले असते. म्हणून प्रथम दुसरा उपाय योजला जातो व तो Secret Societies, गुप्त मंडळ्या हा होय. या गुप्त मंडळ्यांनी स्वदेशप्रेम उत्पन्न करावे व रचनाकौशल्याने प्रचंड संघ उभरावे. रशियामध्ये याचे ताजे उदाहरण घडत आहे व रशियाचे स्वतंत्र आता दूर नाही. हे सर्व कृत्य गुप्त मंडळ्यांचे आहे इ.इ. त्यानंतर एका बाईचे भाषण झाले. त्या बाईची शांत व उदात्त मुद्रा व त्यांचे मानसिक शास्त्राच्या आधाराने झालेले भाषण यावरून त्या फारच सुशिक्षित असाव्या. त्या आयरिश असाव्या असे दिसते. त्यांनी रशियाची व हिंदुस्थानची तुलना केली व जेथे जेथे मानव जात परवशतेत खितपत असेल तेथे तेथे माझे अंतःकरण गुंतले आहे व जगतात कोणीही परतंत्र नाही अशी स्थिती येईतोपर्यंत मला चैन पडावयाची नाही असे सांगितले. इतक्यात एक साहेब उठले व त्यांनी दे.पारेख यांना लेबर पार्टीला पैशाची मदत हिंदुस्थानने करावी म्हणजे लेबर पार्टी येथे अधिकारावर आली की हिंदुस्थान वर येईल म्हणून सांगितले. यांना आजपर्यंत हिंदुस्थानने केलेली 'पैशाची मदत' पुरेशी झाली नाही. दे. पारेख यांनी व सोशॅलिस्ट लोकांनी त्या गरिब साहेबाची फारच टर उडविली, अध्यक्षांनीही हिंदुस्थानातील लोकांनी हिंदुस्थानातच काम केले पाहिजे, अमका पक्ष इंग्लंडमध्ये अधिकारावर येईल म्हणून पैसे धाडून व त्यांना हिंदुस्थानच्या स्थितीची माहिती देण्यासाठी प्रतितिधी धाडून काही एक व्हावयाचे नाही असे सांगितले व मोर्लेनी हिंदुस्थानातील लोकांस लेखन स्वातंत्र्य व वाक्स्वातंत्र्य आहे असे पार्लमेंट सभेत विधान करावे व बंगाल्यात ही स्थिती ठेवावी हे फार लांछनास्पद आहे असे प्रतिपादीले.

अशा रीतीने हिंदुस्थानच्या रोगावर दोन औषधे मिळाली आहेत. House of Commons मधल्या दवाखान्यात देशभक्त गोखल्यांना एका मोर्ले नावाच्या डॉक्टरांनी एक बाटली दिली व चंडास हॉलमधल्या आरोग्यभुवनात मि. हार्वे या नावाच्या भिषग्वर्याने दे. पारेख यांना एक औषधी दिली.

हिंदुस्थाना! तुला पचेल ते तू खा!!

- दि. १७ ऑगस्ट १९०६

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

२.राष्ट्रीय तरूण सेना

लंडन-'बडे घर व पोकळ वासा' अशी ब्रिटिश साम्राज्याची स्थिती झालेली आहे.या साम्राज्याच्या बाहय अंगाला पाहूनच जे चकित होतात त्यांना हे साम्राज्य आतून किती पोखरलेले आहे याची कल्पना देखील नसते. हिंदुस्थानसारख्या सहा-सात हजार कोसांवरील जित झालेल्या देशात इंग्लिशांचे केवढे भय वाटते! हिंदुस्थानातील तीस कोटी लोकांनाच काय, परंतु सर्व जगाला ताब्यात ठेवील अशी इंग्लंडची शक्ती आहे, ही सर्वसाधारण समजूत असते. इंग्लंड म्हणजेच नंदनवन आहे, का कामधेनू आहे, का स्वर्ग आहे असे वाटत असते. परंतू इकडे प्रत्यक्ष स्थिती पाहिली म्हणजे काय आढळते आहे? पार्लमेंटच्या जागा पैशाने विकल्या जात आहेत. खायला मिळत नाही म्हणून हजारो लोक उपाशी मरत आहेत. काम नाही म्हणून उडाणटप्पुंचे दंगे होत आहेत. लाच खाणे, खोटे बोलणे, रानटीपणाची कामे करणे, ही कृत्ये इतकी सर्वसाधारण आहेत की, त्यांची चौकशी देखील होत नाही. प्रत्येक सार्वजनिक चव्हाटयावर व जागेमध्ये, प्रत्येक ऐतिहासिक जागी व प्रदर्शनस्थलामध्ये मनुष्य शिरू लागला की एक भली मोठी पाटी टांगलेली असते. तिच्यावर Beware of the Pickpockets 'खिसेकात्रूंना जपा' म्हणून अक्षरे लिहिलेली असतात. ही अक्षरे काय दाखवितात? इंग्लंडमध्ये इतके खिसेकातरू आहेत की, प्रत्येक जागेवर पोलिसाबरोबर त्यांचाही पहारा बसलेला आहे. परंतू इंग्लंडमध्ये कोण खिसेकातरू नाही? Beware of the Pickpockets ही पाटी इंग्लंडपुरतीच लावलेली नसती व जर परमेश्वराने ती प्रत्येक देशात दारावर लावली असती, तर किती बरे झाले असते! कारण इंग्रजी खिसेकातरूंची भिती ही इंग्लंड देशातच फक्त नसून ती जगावरील सर्व देशात शिरलेली आहे. इंग्लिश लोक व्यावहारिक शास्त्रात पटाईत झालेले आहेत याचे हे एक प्रत्यंतरच आहे. कारण या खिसे कातरण्याच्या धंद्यात देखील त्यांनी अर्थशास्त्राच्या तत्वाप्रमाणेच काम चालविले आहे. ते तत्वाला सोडून कधीही वागत नसतात! त्यांनी या खिसेकातरू पणाचे धंद्यात श्रमविभाग केलेला आहे. खिसे दोन प्रकारचे असतात. व्यक्तीचा खिसा व राष्ट्राचा खिसा. पैकी व्यक्तीचे खिसे कातरण्यासाठी इंग्लंडमध्ये लोक किती इमाने इतबारे खटपट करीत असतात हे प्रत्येक स्थली असलेल्या त्यांच्या वरील जाहिरातीवरून दिसून येईल व राष्ट्राचे खिसे कापण्यात तर इंग्लिश किती पटाईत आहेत हे हिंदुस्थानातील लोकांस सांगत बसणे म्हणजे इंग्लिशांच्या या सद्गुणांची 'नेटिव्हांना' काहीच माहिती नाही असे म्हणण्यासारखे आहे. झुलू लोकांशी झालेल्या लढाईत इंग्रजांनी पशुहूनही रानटीपणा दाखविला अशी त्यांचीच पत्रे ओरड करीत आहेत! एक झुलूबाई आपल्या मुलास घेऊन उभी होती व त्याची समजूत घालीत होती. इतक्यात एक शूर इंग्रज शिपाई आला व त्याने म्हटले, 'बाई तू नको त्रास घेऊ! मी तुझ्या मुलाची समजूत घालतो' व असे म्हणून त्याने त्या मुलाला गोळी घातली. शेकडो अधम कृत्यांपैकी मी हे

उदाहरणार्थ देत आहे. ही कृत्ये इंग्रज शिपाईच आता इंग्रजी पत्रांना कळवीत आहेत. बोअर वॉरमध्ये बोअर लोकांना शस्त्र इंग्लंडमधून मिळाली अशी गुणगुण होती. परंतू आता झुलु वॉरमध्येही त्या सद्‌गुणात इंग्रजांची बरीच प्रगती झाली आहे. झुलूंना बंदुकांचा पुरवठा इंग्लंडमधून झाला इतकेच नव्हे, तर लष्करी कमिशनच्या चौकशीवरून असे सिद्ध झाले आहे की, कोट्‌यावधी रूपयांची अफरातफर होऊन मोठमोठ्या अधिकाऱ्यांच्या साहयाने लाचलुचपतही राजरोसपणे चालू होती. अशा हजारो गोष्टींवरून इंग्लंडमधील अंतर्गत स्थिती किती कुजत आली आहे याचा अंदाज करता येईल. परंतू बाहेरचा भपका पाहून गरीब लोक हताश होऊन जातात व त्यांना इंग्लंड म्हणजे एक अजरामर, मोठा थोरला राक्षस आहे असे वाटू लागते. परंतू तसे काही एक नाही. इंग्लंडचे मन कुजले आहे. त्यांच्यातील थोर सद्‌गुण पूर्वी कधीकाली असतील तर ते नष्ट झालेले आहेत. साम्राज्याच्या उतरत्या काळात जी चिन्हे व्हावयाची ती सर्व दृग्गोचर होत आहेत व ही त्यांना स्वतःलाच जितकी कळत आहेत तितकी इतर कोणालाही कळत नसतील. आपल्या हिंदुस्थानात अशी समजूत आहे की, इंग्लंडचे मन नीतीभ्रष्ट झालेले आहे; तथापि त्यांचे सामर्थ्य मात्र फारच मोठे आहे. ज्या राष्ट्राला एखादी मोडकी तलवार किंवा फुटकी नाव देखील माहित नाही, त्याला इंग्रजांपाशी 'म्याक्झिन' बंदुका व लढाऊ जहाजे आहेत हे ऐकताच भयग्रस्तता प्राप्त व्हावी यामध्ये काहीएक नवल नाही. पण इंग्लंडच्या ताब्यात असलेले साम्राज्य किती अवाढव्य आहे, याचा विचार केला तर त्यांची शक्ती किती अल्प आहे हे आपल्यास समजून येईल. जर जर्मनीने इंग्लंडवर स्वारी केली तर खुद्द इंग्लंडचे संरक्षणाचीही भ्रांती पडणार आहे! मग आयर्लंड, इजिप्त, झुलूलँड यांच्या संरक्षणचे नावच नको व तो हिंदुस्थान देश! तीस कोटी लोकांनी गजबजलेला, हिमालयादी पर्वतांनी व समुद्र देवतांनी संरक्षिलेला, शिवाजी, प्रतापसिंह, गुरू गोविंदसिंह यांच्या पितृस्थानी असलेला, असा तो हिंदुस्थान देश अनंतकाल ताब्यात ठेवण्याची व्यवस्था कशी करावयाची? हिंदु लोकांची राजनिष्ठा! ती व्यवस्था करीत आहे तोपर्यंत ठिक आहे. पण हिंदु लोकांत देशनिष्ठा उत्पन्न झाली तर पुढे काय करावे, याचा विचार इंग्रजांनी केलाच पाहिजे व याचा विचार करू लागताच ते गोंधळून जातात. हिंदुस्थान देशनिष्ठ झाल्यावर - मि.सिली हे आपल्या पुस्तकात म्हणतात, की मग एक दिवसभर देखील हिंदुस्थानात राहण्याची सोय नाही. इंग्लंडचे भिकारडे आरमार हिंदुस्थानला काय ताब्यात ठेवणार! इंग्लंड साम्राज्य सांभाळण्यास किती असमर्थ आहे हे धूर्त इंग्रजांनी केव्हाच ताडले आहे. आपले साम्राज्य बुडणार हे त्यांना पूर्णपणे कळले आहे. आता त्यांचे सर्व प्रयत्न फक्त अशाचसाठी आहेत की, जितकी जास्त चिकाटी टिकवता येईल तितकी टिकवावी. परिणामाचा प्रश्न नसून दिरंगाईचा प्रश्न आहे. कारण इंग्रज लोक आपल्या इकडे वाटतात तितके काही सशक्त नाहीत. आपल्या तिकडे निवडलेले सुदृढ लोक येतात व वाटेल तितके वाढतात, परंतू खुद्द त्यांचे देशात पहावे तो आपल्या सामान्य मनुष्यात व त्यांच्या सामान्य मनुष्यात काही भीतीदायक भेद नाहि,

काही वर्षांपूर्वी राज्यरोहणानिमीत्य हिंदी शिपाई इकडे आले होते. नेपाळी, शीख व मराठा शिपाई काटकपणात व धाडसात इंग्रजी शिपायापेक्षा काकणभर जास्तच आहेत. स्वदेशाभिमानात ते कमती आहेत. इंग्रजाशी शारीरिक अवनती झपाट्याने होत आहे. गेल्या पंचवीस वर्षांत सैन्याला उपयोगी म्हणून उंची व वजन ठरविले होते तितके आता शेकडा दहात आढळत नसल्याने ती अट कमी करण्यात आली आहे. शिपायांचा धंदा सोडून इंग्रजी तरूण दुकानाकडे धावत जातो. म्हणून लॉर्ड रॉबर्टस् रागे भरत आहेत व त्यांनी या इंग्रजी शरीरक्षयाला भिऊन 'रायफल क्लब' ची स्थापना करण्याची खटपट जारीने चालविली आहे. बहूतेक पत्रातून या विषयाची चर्चा सुरू झालेली आहे व जो तो आपापल्या परीने इंग्रजांची अशक्तता दूर करण्यास काय युक्ती योजावी ह्या विचारात आहे. इंग्लिश लोक आता अगदी घाबरले आहेत त्यातूनही आयर्लंडची चळवळ, इजिप्तमधील चळवळ, हिंदुस्थानातील चळवळ, जर्मनीची तुर्कस्थांनातील चळवळ वगैरे चळवळींनी लंडनच्या उरात धडकी भरली आहे. ज्या आरमाराला व सैन्याला पाहताच आपण हिंदू लोक गर्भगळीत होतो त्या आरमाराची व सैन्याची खरी योग्यता इंग्लंडच्या पूर्ण ध्यानात आलेली आहे. जर आयर्लंडने व हिंदुस्थानाने आपआपले लोक परत बोलावले तर इंग्लंडचे सैन्य किती उरणार? ते इंग्लंडच्या निम्म्या भागाचे रक्षणास देखील पुरणार नाही! अशा भितीने कंपित होऊन हल्ली इंग्लंडमध्ये दैनिक पत्रातून वरील आशयाच्या चर्चा चाललेल्या आहेत. पैकी उदाहरणार्थ एका पत्राची हकीगत खाली देतो.

'डेली मिरर' या नावाचे एक दैनिक पत्र लंडनमध्ये प्रसिद्ध होत असते. ह्या पत्राच्या लाखो प्रति दररोज खपत आहेत. हे पत्र लहान मुलांत फारच प्रिय असल्याने त्या मुलांसाठी लष्करी शिक्षणाच्या आवश्यकतेवर या पत्रात लेखमाला सुरू झाल्या आहेत. इंग्रजी तरूणांनी शरीरप्रकृती दिवसेंदिवस किती विलयाला जात आहे याचे पूर्ण दिग्दर्शन करून हिंदुस्थानातील स्वदेश चळवळ, इजिप्तमधील गडबड वगैरे चिन्हांवरून इंग्रजांचे दुसऱ्याचे कुरणावर चरण्याचे व दुसऱ्यांच्या पायावर उभे राहण्याचे दिवस संपत आले असून आता स्वतःचे सामर्थ्य निदान इंग्लंडच्या संरक्षणापुरते तरी वाढवावे असा उपदेश देण्यात आला. स्वयंसेवकांचे सैन्य तयार केल्याशिवाय इंग्लंडची धडगत नाही, ही गोष्ट लॉर्ड राबर्टस्पासून तो वर्तमानपत्रांच्या चालकांपर्यंत सर्वांच्या ध्यानात आता आली आहे. सक्तीचे लष्करी शिक्षण द्यावे असे एका पक्षाचे म्हणणे आहे व दुसऱ्याचे म्हणणे की लष्करी शिक्षणाची महत्वाची अंगे इतकी लोकप्रिय करून सोडावी की, लोकांनी आपण होऊनच लष्करी शिक्षण घ्यावे. ही स्थिती घडवून आणण्यास मख्य उपाय म्हणजे तरूणपणीच विद्यार्थ्यास शाररीक शिक्षणाची गोडी लावणे. 'डेली मिरर' मध्ये एक लष्करी ऑफिसर म्हणतो की, लहानपणी विद्यार्थ्यास जर व्यायमाची गोडी लावली तर तो जन्मभर व्यायाम सुरू ठेवल्याशिवाय राहणार नाही. तेच एखाद्या बावीस वर्षाच्या तरूणाला व्यायामाचा नाद लावू म्हटले तर ते

अतिशय कठीण होते असा अनुभव आहे. शिवाय लहानपणी तोलेल इतका व्यायाम करीत गेले तरी शरीराला वळण ताबडतोब लागते व अंगातील रग वाढत जाते. परंतू एकदा हाडे व स्नायू कठीण झाले म्हणजे मग त्यांना वळण लावणे अशक्य होऊन जाते. म्हणून लहान मुलांना १४ वर्षापासून तालीम शिकवलीच पाहीजे असे त्यांचे म्हणणे आहे. परंतू तालीम करून नुसते लढ्ढ होण्यात खरी शक्ती नसते. हल्लीच्या काळी स्वदेशरक्षणाला नुसत्या तालमीहून अधिक शिक्षण पाहिजे आहे व ते शिक्षणही तरूणपणीच देऊ लागावे असे येथे सर्वानुमते ठरत आले. हे शिक्षण तालमीबरोबर दिले गेले म्हणजे लष्करी शिक्षण स्वयंसेवक शिपायांपुरते मिळणार आहे. आपल्याकडे लष्करी शिक्षणाबद्दल लोकांची फार विलक्षण समजूत झालेली आहे. लष्करी शिक्षण म्हणजे एक मोठे भानगडीचे, धोक्याचे व कठीण काम आहे असे त्यांना वाटते. वर्षानुवर्ष शिकत बसल्याशिवाय लष्करी शिक्षण मिळत नाही, अशी एक घातकी समजूत प्रचलित आहे. परंतू खरी गोष्ट याच्या अगदी उलट आहे. उत्तम सेनानी व्हावयास वर्षानुवर्षे तर काय, पण जन्मभर शिक्षण घेतले तरी हवेच आहे. नेपोलियनने देखील लष्करी डावपेचात चुका केल्या. परंतू स्वदेशाच्या संरक्षणार्थ स्वयंसेवकत्व करण्याइतके सैन्यामधील शिपायांइतके, मनुष्यात मर्दपणा येण्याइतके लष्करी शिक्षण घेणे फार सोपे आहे. वाटेल तो मनुष्य शिपाई होऊ शकेल, या शिपाईगीरीच्या शिक्षणाला मोठीशी बुद्धी वा मोठासा काळही लागत नाही. अत्यंत अडाणी व मतिमंद इंग्रज उत्तम शिपाई होते. व काळ किती लागतो हे मी 'स्पेक्टेटर' नावाच्या पत्राच्या शब्दातच सांगतो. Soldiers can be thoroughly trained in six months and made to enjoy their training instead of dragging through it as they do at present. उत्तम शिपाई बनण्यास सहा महिन्यांहून अधिक काळ लागत नाही व त्या सहा महिन्यांतही ते काम हसतखेळत करता येते. लष्करी शिक्षणात तीन मोठया गोष्टी आहेत Riding घोडयावर बसणे, Shooting अचूक नेम मारणे व Drill कवायत किंवा गनिमी काव्यात कवायतीचे महात्म्य फारच थोडे असल्यामुळे काटकपणा. हे तिन्हीही गुण लहानपणी फारच उत्तम शिकविता येतात. It is much easier to teach boys to shoot and ride and soldier, generally than it is to teach young men. इतके शिक्षण १४-१५ वर्षांपासून दिले की, त्या तरूणास शिपाईगिरीचा छंद लागतो, त्यांचे शरीर सुदृढ होते. क्रिकेटच्या ऐवजी नेम मारण्यात, तालीम करण्यात व घोडयावर बसण्यात तो जास्त वेळ आनंदाने व हौसेने खर्च करतो व स्वदेशावर जर कोणी स्वारी केली व मातृभूमिचे अंगावरील स्वातंत्र्यशालूच्या पदराला स्पर्श करण्याचे मनात आणले तर त्या दुष्टाच्या छातीवर नाचण्याचे व कंठ चिरण्याचे सामर्थ्य त्या तरूणाचे अंगात आलेले असते. डेली मिरर म्हणते, अशा रीतीने सर्व इंग्लंड शिपायांचे राष्ट्र बनविता येईल. स्वदेशस्वातंत्र्यासाठी बळी देण्यास प्रत्येक तरूणाचा देह योग्य होईल, याहून धन्यता ती कोणती? व म्हणून 'डेली मिरर' ने Boy army for Britian ब्रिटनसाठी तरूण सैन्य तयार करण्यास आरंभ केला व त्या

पत्राच्या तरूण वर्गणिदारांपैकी ज्यांनी अर्ज करावेत असे लिहिले. इतक्यात A striking and patriotic response to our proposal म्हणून लेख आला व त्यात एका देशभक्तीने दीड दोन महिन्यात आपण शिक्षण देऊन १४/१५ वर्षांच्या एका पथकास बंदूक मारणे, घोडयावर बसणे, कवाईत व तरवारीचे हात शिकवतो असे अभिवचन दिल्याचे प्रसिद्ध झाले आहे व आता ती तरूणसेना तयार होणार यात काही शंका नाही. या सर्व तयारीचा उद्देश काय तर in case a foreign foe invaded our shores every Englishman ought to be in a position to assist to expel the invader - इंग्लंडवर दुसऱ्याने स्वारी केली तर प्रत्येक तरूणाने आपल्या देशस्वातंत्र्यासाठी रणांगणात उतरावे म्हणून!

प्रत्येकाने आपल्या स्वदेशस्वातंत्र्यासाठी रणांगणात उतरण्याची तयारी करावी ही पवित्र महत्वकांक्षा आहे. राष्ट्राचे चैतन्य म्हणजे राजकीय स्वतंत्र हे होय. कायम असले तर राष्ट्र आपली उन्नती करून घेण्यास समर्थ होते. हे स्वातंत्र्य राष्ट्राचे मानसिक शिक्षणावर व शारीरिक सैनिक शिक्षणावर अवलंबून असते. परंतू काही अदूरदर्शी पुढारी तशा शारीरिक शिक्षणाकडे अगदी दुर्लक्ष करतात. या जगात नेभळ्याचा निभाव लागणार नाही. प्रत्येक देशाने वर वर्णन केल्याप्रमाणे'राष्ट्रीय तरूण सेना' तयार केली पाहीजे. हे काम फार सोपे आहे. परंतू तिकडे कोणाचे लक्ष गेलेले नाही. पण तेच बरे आहे! नाहीतर क्रिकेटचा वेळ मोडेल!

- दि.१८ सष्टेंबर १९०६.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

३. समाप्तीचा आरंभ

गेल्या आठवडयात लंडन शहरात हिंदुस्थानाबद्दल जितकी खळबळ उडाली आहे तितकीच खरोखरच ५७ चे सालापासून आजपर्यंत उडाली नव्हती! १८५७ चे सालानंतर इंग्रज लोक आपणाला अगदीच विसरले होते असे म्हणून त्यांच्या हिंदुस्थाविषयीच्या प्रेमाला मी बाधा आणित आहे असे बिलकूल नाही. ५७ सालापासून ह्यूम, बेडरबर्न व कॉटन वगैरे स्नेह्यांचा तांडांचा तांडा हिंदुस्थानचे कुरणात चरत चरत आपल्याशी स्नेह संपादून होता हे मी नाकबूल करीत नाही. त्याचप्रमाणे आधुनिक मॅझिनी नामदार गोखले सी.आय.ई. यांच्या इंग्लंडवरील स्वाऱ्यांचे वेळी हिंदुस्थानने इंग्लंडला जवळ जवळ पादाक्रांत केलेले आहे हे मी कबूल करीत आहे. परंतू गेल्या आठवडयात या सर्व प्रसंगाहून जास्त अशी खळबळ सुरू झाली आहे. ना. गोखले सी.आय.ई. यांनी इंडिया पत्राने म्हटल्याप्रमाणे आपली कामगीरी फत्ते करून लंडनकडे पाठ वळविली तोच अपशकुनांना आरंभ झाला. गोखल्यांनी मोर्ले यांच्या कानाच्या जितके जवळ तोंड नेता येईल तितके नेऊन हिंदुस्थानात राजद्रोह नाही असे सांगून सर्व व्यवस्था करून ठेवली होती. डेलीन्युजच्या, बातमीदारास फुल्लरचा राजीनामा पसंत झाला असे कळताच ना. गोखले यांनी असे स्पष्ट अभिवचन दिले की The public opinion will come to normal state. आता सार्वजनिक चळवळ शांत होईल. उघडच आहे. कारण, सर्व चळवळ फुल्लर साहेबांविरूद्धच होती. देशातील चाळीस कोटी रूपये लुटले जात आहेत म्हणून काही आम्ही चळवळ करीत नव्हतो! दुष्काळाने रूसो-जपानी युद्धाइतके लोक दरवर्षी मरत आहेत म्हणून आमची चळवळ किंवा स्वदेशाला दारिद्र्याचे नरकात बसावे लागत आहे म्हणूनही आमची चळवळ नव्हती. तर आमची गेल्या वर्षातील चळवळ फुल्लरच्या राजीनाम्यासाठी होती व आता तो राजीनामा मिळताच लोकांची मने पुन्हा पहिल्यासारखीच थंडगार होतील! मग स्वदेशाच्या पायातील बेडी एक रतीभरही सैल न का होईना? पण The public opinion will come to normal state अशा रितीने सर्वांची समजूत घालून व ब्रिटिश राज्य Providential dispensation आहे अशी स्वतःचीही समजूत घालून ना. गोखले सी.आय.ई. हिंदुस्थानकडे जावयास निघाले तोच एक भयंकर तार येऊन थडकली. एडवर्ड बादशहा पदच्युत झाले! व बाबू सुरेंद्रनाथ बॅनर्जी भारतभूच्या राजचिन्हांनी मंडित झाले.

ही तार संध्याकाळच्या पत्रात प्रसिद्ध होताच सर्व लंडल हालू लागले. कोणास काहीच उमज पडेना. आज सकाळी हिंदुस्थान आपल्या ताब्यात होता व बारा तासांचे आत तो एका बंगाली बाबूच्या ताब्यात

गेला हे ऐकून कोणास अन्न रूचेना. व्यापारी लोक आपल्या व्यापाराचे काय होईल म्हणून चिंतातूर झाले; पेन्शनर लोक आपल्या पेन्शनचे काय होईल म्हणून चिंतातूर झाले. सर हेन्री कॉटन व बेडरबर्न हे आता हिंदुस्थानचे काय होईल म्हणून चिंतातूर झाले. परंतू ह्या इंग्लिश लोकांतील चिंतेपेक्षा ब्रिटिश काँग्रेस कमेटितील इंडियन सभासदांना तर रात्रभर झोपच येईना. या सर्वांना गोखल्यांनी नुकतेच बजावून शांगितले होते की हिंदुस्थानवर इंग्रजाचे राज्य परमेश्वरानेच आपल्या फायद्यासाठी आणलेले आहे व म्हणून मी या ईश्वरी कृपेचा स्वीकार करून आपण यावच्चंद्र दिवाकरौ तिला अगदी उराशी धरून बसले पाहीजे. परंतू बाबू सुरेंद्रनाथाने स्वतः अभिषिक्त होऊन ईश्वरदत्त इंग्रजी राज्याला झुगारून दिले! आता हे जर ईश्वराच्या कानावर गेले तर तो काय म्हणेल? दुःखात सुख इतकेच की इंग्लिश लोक मूर्तिपुजक नसल्याने त्यांच्या इश्वराला कान नाहीत! नाहीतर यापूर्वीच त्याला ही गोष्ट ऐकू गेली असती. परंतू सर हेन्री कॉटनला कान आहेत याची वाट काय लावावी? त्यांना ही गोष्ट हिंदुस्थानासून ऐकू आली असेल! ते हिंदुस्थानच्या हिताकरताच, पण रागावले असतील व हेन्री कॉटन रागावले असता ईश्वर रागावला काय, न रागावला काय सारखच! तेव्हा सुरेंद्रनाथांनी हे किती घोर पाप केले! आता याचे क्षालन कसे तरी केलेच पाहिजे म्हणून दे. दत्त यांनी लंडन टाइम्सला एक पत्र टाकले. एक नव्हे दोन पत्रे टाकली व त्यातच सुरेद्रनाथांना ब्राम्हणांनी नुसते आशिर्वाद दिले व अशा प्रकारचे आशीर्वचनविधी हिंदुलोकांत वारंवार करण्यात येतात म्हणून त्यात भीती वाटण्यासारखे काहीएक कारण नाही, असे प्रसिद्धपणे कळवून पुढे लिहिले आहे की सुरेंद्रनाथांना हल्ली फार गर्व झालेला आहे व त्यामुळे त्यांच्या हातून असे हास्यास्पद प्रकार घडत आहेत. ब्राह्मणांच्या आशीर्वचनांची सुरेंद्रनाथांना भुक का लागावी हे मला समजत नाही. इतके लिहून R.C.Datt म्हणून खाली सही केली आहे. पण पुन्हा शंका आली की आपल्यावर इंग्लिश लोकांचा विश्वास कसा बसेल? असे काय आपल्या अंगी आहे? थोडा विचार करून त्यांनी उत्तम तोड काढली व वरील नुसत्या सही खाली Late Civil Servant 'आपलाच एक बंदा गुलाम' म्हणून असलेल्या थोर पदविने राजनिष्ठा नम्रतापूर्वक नमुद केली. हे पत्र प्रसिद्ध झाल्यावर लंडनच्या साहेबलोकांस जरा धिर आला. हिंदुस्थान अजिबात सुटले नाही, म्हणून आनंद झाला व जो तो दे. दत्तांची पाठ थोपटू लागला. परंतू संकटे कोसळू लागली म्हणजे एकदम कोसळतात. दे. दत्तांनी सुरेंद्रनाथांच्या राज्यभिषेकाचे संकट टाळले व इंग्लिश लोक आपल्या या एका गुलामाच्या आश्वासनावर स्वस्थ बसले न बसले तोच बंगालमध्ये सुरेंदनाथांच्या राज्यभिषेकाहूनही एक भयंकर प्रकार चालू असल्याची बातमी आली. 'डेली न्यूज' नावाच्या दैनिक पत्रात प्रसिद्ध झाले की, बंगालमध्ये Golden Bengal म्हणून गुप्त संस्था असल्याचा तपास लागत आहे. तिच्या शाखा फार विस्तृत पसरलेल्या आहेत. व तिने नुकतेच एक हस्तपत्रक प्रसिद्ध करून त्यात Why Cry? Drive out the Shaeb म्हणून मजकूर प्रसिद्ध केला आहे! सुरेद्रनाथांनी आपल्या

राज्यरोहणाच्या भाषणात असे सांगितले की विलायती साखरेत डुकराचे व गाईचे रक्त मिसळलेले असते. अशा रीतीने सर्व बंगालमध्ये १८५७ च्या वेळेस सुरू असलेल्याच गोष्टी सुरू झालेल्या आहेत. 'वंदे मातरम्' नावाच्या 'चटोर' पत्रात They (The Engilsh) desire to make the Government of India popular, Without ceasing in any sense to be essentially English. We desire to make it autonomous and absolutely free of British control म्हणून मजकूर प्रसिद्ध झाला आहे. 'इंग्लिश लोकांचे मनातून आपली सत्ता हिंदुस्थानवर कायम रहावी परंतू आमची अशी इच्छा आहे की, आमच्या वर ब्रिटिशांचा यत्किंचितही अमल न राहता आम्ही पूर्ण स्वतंत्र व्हावे.' या लांबलचक तारेने इंग्रजांचा खरोखरच धीर सुटला आहे. भित्यापोटी ब्रह्मराक्षस म्हणतात ते काही खोटे नाही. इंग्लंडमध्ये हल्ली काय स्थिती आहे हे थोडे तरी लक्षात यावे यासाठी इंग्लंडमधल्या प्रमुख पत्रातील उत्तरे देतो.

डेली क्रॉनिकल Hindu unrest या सदराखाली लिहीतो की The coronation of King Banerjee in Bengal is the climax of political unrest in Bengal. He is typical Babu, a frothy speaker with no backing of judgement or character. The cry 'Vande mataram' has a seditious meaning attached to it. Partition of Bengal was the greatest mistake of Lord Curzon. वगैरे. राजा बानर्जी यांच्या राज्यभिषकाने बंगालमध्ये तर या चळवळीचा कळस झाला आहे. डेली मिररने आपला बातमीदार दादाभाईंकडे धाडला व बंगालमध्ये उठावणी होणार की काय विचारले? दादाभाईंनी सांगितले की ते सर्व सरकारच्या वर्तनावर अवलंबून आहे. परंतू उठावणी वगैरे काही एक होणार नाही. डेली टेलिग्राफ : He (Banerjee) has just surpassed himself by being crowned and anointed king. whether of India or of Bengal only is not stated. In the old days the shift of such an imposter would have been short. The Government would either have clapped him under restraint as dangerous Iunatic or ended his days in summary fashion. But now Banerjee's neck is quite safe….mined up with the swadeshi movement this is a vague, elusive nationalist feeling which is fosteread by a cheap national press. None can form any clear idea as to how much of this wild inflammatory oratory is merely the talk of Banderlog.

सुरेंद्रबाबूंवर या पत्रात शिव्यांचा भडिमार झालेला आहे. हिंदुस्थान बंडाच्या काठावर आहे व ही चळवळ आणखी थोडे दिवस चालली तर या वर्तमानपत्रांनी व वक्त्यांनी जोपासना केलेल्या चळवळीतून भडका उडेल असे या भविष्यवाद्यांचे म्हणणे आहे.

The Standard- या पत्रात तर फारच लांब लेख आलेला आहे. It appears that we are on the eve of an eruption, which though it might take a different form would be hardly less deplorable than the storm that was brewing half a century ago. There is certainly an active and malignant agitation against the Government. Sedition is openly preached and authority defied. To the cry 'India for the Indians' has been added the watchword 'Down with the master foe.' The

Coronation of the Babu King cannot be overlooked, etc. हिंदुस्थान १८५७ च्या बंडाच्या तयारीत आहे. इंग्लिशांचा उघड उघड द्रोह शिकविला जात आहे व 'हिंदी लोकांसाठीच हिंदुस्थान!' या महामंत्राचा उच्चार चालला आहे! हे पत्र पुढे म्हणते की अशाने हिंदुस्थानचे कल्याण होणार नाही. ब्रिटिश राज्यात नोकऱ्या मिळणाऱ्या वगैरे सवलती त्यांना इतरत्र मिळणार नाहीत.

डेली ग्रॅफिक या पत्रात Emperor Banerjee म्हणून मथळयाखाली लेख आलेला आहे. या पत्राने सुरेंद्रनाथांचा एक फोटोही दिलेला आहे. 'वंदे मातरम्' पत्रातील हा उतारा तर बहुतेक पत्रातून प्रसिद्ध झालेला आहे. डेली न्याजच्या बातमीदारपुढे हेन्री कॉटन यांनी एक लांब चऱ्हाड वळून असे सिद्ध केले आहे की, हिंदुस्थानला आता काही सवलती दिल्याशिवाय त्यातील सुशिक्षितांचा ब्रिटिशांच्या सत्तेवर असलेला विश्वास व त्यांची राजनिष्ठा अभंग राहणार नाही. लंडन टाइम्सनेही गडबड उडवून दिली आहे. स्कॉटलंड मधल्या प्रमुख दैनिक पत्रानेही बंडाची आरोळी केली आहे.

एका संस्कृत पंडिताने तर मातरम् शब्दाची व्युत्पत्ती करता करता असे सिद्ध केले आहे की, माता म्हणजे कालीदेवता होय व काली म्हणजे संहारकर्ती देवता होय. म्हणून, 'वंदे मातरम्' म्हणजे 'हे काली, तू इंग्लिशांचा संहार कर!'

इंग्लिशांचा संहार कर! ही दुःस्वप्ने इंग्लिशांना का पडू लागली आहेत? परमेश्वराच्या मनात जे असेल ते तो करतो असा आमचा हिंदूंचा भरवसा आहे, म्हणून देवा, तू अमूकच कर हे त्याला बळे बळे सांगण्याईतकी आम्ही उर्मट झालो नाही. देवाच्या मनात आले तर संहार किंवा संरक्षण हे त्याला एका क्षणात करण्याची शक्ती आहे. त्यात तू संहारच कर अशी आज्ञा करण्याची आमची इच्छा नाही, आमची योग्यता नाही. त्याला आम्ही वंदन करू. मग त्याला योग्य वाटेल ते तो करील. हिंदुस्थानातील लोकांत दृढ श्रद्धा उत्पन्न होते आहे ही गोष्ट सत्य आहे. आमचे राष्ट्र उन्नतीच्या मार्गावर जात आहे यात शंका नाही परंतू म्हणून येथे गुप्त मंडळाची जाळी पसरली आहेत किंवा तेथे उद्याच बंड होणार आहे अशी भीती उगीच इंग्लिशांनी का बाळगावी? गुप्त मंडळ्या करावयास आम्ही का रशियन लोक आहोत? आम्ही हिंदुस्थानचे हिंदी लोक आहोत! इंग्रजी राज्य हा ईश्वरी प्रसाद आहे म्हणून आमचे पुढारी शपथेवर सांगत आहेत. इतकी 'राजनिष्ठा' असता वरील तर्क संभवनीय दिसत नाहीत. ते काहीही असो, परंतू एका पत्रकाराने केलेली सूचना मात्र आपल्या देशबांधवांनी लक्षात ठेवण्यासारखी आहे. ती सूचना अशी की स्वदेशी चळवळीने मुसलमान लोकांचा फार तोटा होत आहे. म्हणून आपण ती चळवळ बंद ठेऊन आपल्या मुसलमानभाईंशी स्नेह संपादन करावा यातच हिंदुस्थानचे खरे हित आहे.

अशा रितीने हल्ली हिंदुस्थानाबद्दल भवति न भवति चालू आहे. टोरी किंवा कॉन्झरव्हेटिव्हच्या मताने हिंदुस्थानातील धाडसी चळवळ जुलमाने मारून टाकावी व ब्रिटिश अंमल चिरस्थाई करावा. लिबरल पत्रांच्या मताने जास्त जुलूम जर आता सुरू केला तर हिंदी लोक जास्त चिरडीस जातील. याकरिता किंचीत सवलती देऊन त्यांस संतुष्ट करावे व ब्रिटिश सत्ता चिरस्थायी करावी. पक्षांमध्ये साधनासाधनामध्ये जरी फरक आहे तरी सुदैवाने ब्रिटिश सत्ता चिरस्थायी करावी हे साध्य उभयतांसही मनापासून आवडते आहे! व हेच साध्य हिंदु लोकांसही आवडते आहे असे सिद्ध करण्यासाठी हेन्री कॉटनने दे. दत्त व गोखले यांचा सन्मानपूर्वक उल्लेख करून त्यांची मने हिंदुस्थानच्या अंतिम कल्याणाला मिळवितील अशी शिफारस केली आहे! हे अंतिम कल्याण म्हणजे GRADUALLY हळूहळू सरपटत येणारे ब्रिटिश साम्राज्याखालील स्वराज्य हे होय! हिंटमन यांच्या जस्टिस पत्राच्या ताज्या अंकात त्यांनी लिहीले आहे की, 'अखेर इंग्लंड हिंदुस्थानची काळजी वाहू लागेल!' हिंदुस्थान जागे झाले आहे. हल्लीची चळवळ म्हणजे The Beginning of The End आहे. जिकडे सत्य त्याचा विजय असो!'

- दि. ५ ऑक्टोबर १९०६.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

४. राष्ट्रीय - सभेच्या शेळ्या

लंडन : एकदा संकटे येऊ लागली म्हणजे ती अनेक द्वारांनी आत घुसतात, इंग्लंडच्या नशिबाला काय झाले असेल ते असेल. हाती सोने धरावयास जावे तो माती होते, अशी स्थिती चाललेली आहे. आयर्लंड, इजिप्त, हिंदुस्थान, जिकडे पहावे तिकडे अनिष्ट ग्रहांचाच उदय झालेला दिसत आहे. आयर्लंडमध्ये शांतम्पापम् करावयासाठी 'होमरूल' देण्याचा घाट घातला. परंतू त्या योगाने आयरिश लोक फसण्याचे ऐवजी जास्तच दंडेलपणा करू लागले आहेत. इजिप्तमध्ये इंग्रजी इभ्रत कायम रहावी म्हणून आम्ही काही मुसलमानांना अत्यंत क्रूरतेने शिक्षा दिल्या. परंतू त्याचा परिणाम दरारा राहण्याचे ऐवजी द्वेष वृद्धिगंत होत चालला. ही द्वेशबुद्धी नुसती इजिप्त मध्येच थांबती तर बरे होते. परंतू आपल्या धर्मातिल निरपराधी लोकांना पशुहून निद्य अशा क्रूरतेने इंग्रजांनी मारावे हे पाहून अस्सल मुसलमानी जातीचे व धर्माचे जेवढे महंमदीय लोक आहेत तेवढ्यांनी या इंग्रजां विरूद्ध आग करून सोडली आहे. हिंदुस्थानात तर काय पुसावयासच नको. सुरंद्रनाथ बानर्जींच्या छत्राखाली स्वराज्याचा जयजयकार चाललेला आहे! अशा स्थितीत कोणाही विचारी मनुष्यास कंप भरल्याशिवाय राहणार नाही हे साहजिक आहे. असा कंप इंग्रजी पत्रकारांस किती भरला आहे हे मी आपल्यास धाडलेल्या इंग्रजी उताऱ्यांवरून कळलेच असेल परंतू त्यानंतर एक अतिशय वाईट गोष्ट घडून आली आहे. हिंदुस्थानात वाटेल ती चळवळ चालली व हवा तो पोरकटपणा सुरू असला तरी जोपर्यंत हेन्री कॉटन हे त्यांची काळजी वाहत आहेत तोपर्यंत हिंदुस्थानच्या कल्याणाची काही एक काळजी नको अशी आशा व खात्री ठेवून इंग्रज स्वस्थ बसले होते व ती त्यांची खात्री काही उगीच झालेली नव्हती. राष्ट्रीयसभेच्या शेळ्यांनी आपण होऊन हेन्री कॉटनच्या गळ्यात माळ घातली होती. या स्वयंवरा वरून हे उघड होते की, त्या शेळ्यांच्या त्या हेन्री कॉटनवर स्वयंभू विश्वास होता. बरे या विश्वासाला व प्रेमाला आपण पात्र व्हावे म्हणून तेही काही थोडे झटले नाहीत. स्वतः ते अजातशत्रूंच्या जातीचे असूनही राष्ट्रीय मेंढवाड्यात उगीच धडकी भरेल या भीतीने त्यांनी एक शेळीचे कातडे पांघरले होते. 'रोममध्ये असाल तेव्हा रोम सारखे करा' अशी एक म्हण आहे. तीप्रमाणे हेन्री कॉटन या न्यायाने वागले हे ठिकच झाले. परंतू परवा चटकन त्यांच्या हातून एक फार मोठा प्रमाद घडला. सुरेंद्रनाथ बॅनर्जीच्या व बिपिनचंद्रांच्या चळवळी ऐकून इंग्रजाला राग येणे हे अगदी सहाजिकच होते. परंतू तो राग दाखवित का कोणी असतो! अशा वेळेस आत्मसंयमन केले पाहिजे! शेळीचे कातडे जसे आजपर्यंत पांघरण्यात जबर आत्मसंयमन केले तसेच इतका दम धरून प्रसंग टाळला असता की बहार उडाली असती. परंतू 'काम एष क्रोध एष!' रागाच्या झटक्यात झाले काय की, हेन्रीचे अंगावरचे कातडे त्यांनी फाडून पार

झुगारून दिले! परवा कै. तय्यबजींच्या दुःखप्रदर्शनाचे वेळी सर हेन्री कॉटन यांनी भाषण केले व त्यात जुन्या पुढाऱ्यांच्या राजनिष्ठेबद्दल व नेमस्तपणाबद्दल स्तुती करून ते रडत ओरडत व जळफळत म्हणते झाले की,'माझ्यापुढे तरूण इंडियन बसले आहेत. त्यांना माझे कळकळीचे-हिंदुस्थानच्या कळकळीचे सांगणे आह की, त्यांनी या जुन्या महात्म्यांचे अनुकरण करावे. हिंदुस्थानात हल्ली जे अतिरेकी व अघोरपंथी लोक निघले आहेत त्यांचे ऐकू नका. ते म्हणतात, की आम्हांस पूर्ण स्वातंत्र्य पाहिजे, म्हणजे आमचा हिंदुस्थानवरचा इंग्रजी अंमल नाहीसा करावयाचा. अरेरे, असे करू नका बरे! राष्ट्रीय सभा मागते आहे ते ठिक आहे. पण ब्रिटिशांचा अंमल नाहीसा करून पूर्ण स्वतंत्रता मिळवावयाची हे म्हणणे अनर्थाचे आहे.' सभेत आरोळी उठली (नाही नाही!) नाही काय, ते अनर्थांचे आहेच आहे! हेन्री कॉटन हिंदुस्थानचे मित्र! लांडगा आला रे आला! राष्ट्रीय मेंढवाड्यातील शेळ्या जितक्या लवकर सावध होतील तितक्या बऱ्या!

हेन्री कॉटनची डेली न्युनच्या बातमीदाराशी भेट झाल्याचे मागे कळविलेच आहे. त्यावर त्या पाळीच्या 'इंडियन सोशियालॉजिस्ट' मधील टिका वाचण्यासारखी आहे. हिंदुस्थानात पुष्कळ लोक स्वातंत्र्य मागत आहेत म्हणून हेन्री कॉटन त्यांना अघोरी पंथात काढीत आहेत ते ठीकच आहे. परंतू हा अघोरी पंथ केवळ हिंदुस्थानातच आहे असे नाही. इंग्लंडमध्येही एक अघोरी पंथ राजकीय स्वातंत्र्य मागत आहे. या अघोरी पंथाची एक टोलेजंग सभा नुकतीच हाईड पार्कमध्ये झाली. या अघोरी पंथात सर्व स्त्रियांनी आपली नावे नोंदुन घेतली आहेत. इंग्लंड मधल्या स्त्रियांना राजकीय स्वातंत्र्य पाहिजे आहे! या सभेत मिस पँथर्स बाईचे भाषण झाले. त्यातील एक उतारा देतो. 'आम्ही हे पक्के जाणून आहेत की स्त्रियांचे इंग्लंडमध्ये जे अत्यंत हाल होत आहेत त्याचे मुख्य कारण आमचे राजकीय पारतंत्र होय. आम्हाला पूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य पाहीजे आहे. या कामी पुरूषांनी आम्हास साहय द्यावे अशी आमची इच्छा आहे. परंतू जर ते खुषीने आम्हांस राजकीय स्वातंत्र्य देत नसतील तर आम्ही साफ सांगतो की, आम्ही स्त्रिया ते त्यांच्यापासून हिसकावून घेण्यास समर्थ आहोत. आम्ही मनात आणताच सर्व इंग्लंडचे व्यवहार एका दिवसात बंद पाडू शकू व राजकीय स्वातंत्र्य हिसकून जिंकू न घेऊ शकू!' हिंदी देशबंधुंनो! ही एक स्त्री बोलते आहे व आपण अजून नेमस्त पुरूष आहोत! गुलामगिरीचा वरवंटा पुन्हा कोणत्याही देशावर न फिरो.

गुलामगिरीचा विट येणे हे काही मोठे नवल नाही. तो वीट आज पर्यंत आला नाही हेच खरे नवल आहे. परंतू आता हेन्री कॉटन कितीही रागावले तरी गुलामगिरीचा शेवट जवळ आला आहे यात शंका नाही. दादाभाईंच्या अध्यक्षत्वाचे आड लपून हेन्री कॉटनने ज्या अघोरी पंथावर गोळ्या झाडल्या त्या पंथातच देशभक्त शामजी कृष्णवर्मा यांची गणना आहे. त्यांच्यावर इंग्रजी पत्रे कितीही बोटे मोडित असली तथापि हिंदुस्थानच्या भाग्याचे जे काही किरण हल्ली चमकत आहेत त्यात त्यांची गणना इतिहासात करावी

लागणार यात शंका नाही. देशभक्त शामजींनी एडमंड बर्क नावाची स्कॉलरशिप आपले महाराष्ट्रातील देशबंधु प्रधान बी.ए.एल.बी. यांना दिल्याचे सर्वविश्रुतच आहे. त्या लेक्चरशिपच्या नियमाप्रमाणे ठरलेला निबंध परवा दे. प्रधान यांनी वाचून दाखविला. 'भावी भारतनिर्मीती' हा विषय होता. त्या विषयाचे दे. प्रधान यांनी फारच विस्तृत, जोरदार सुंदर व यथार्थ विवेचन केले. तो निबंध बहुतेक प्रसिद्ध होईलच. त्यांनी भावी भारताची निर्मिती कशी करावयाची हे सांगण्याच्या आधी प्रस्तुत स्थितीची शोचनियता फार मार्मिक रितीने वर्णन केले. मुसलमानी आमदानीपेक्षा इंग्रजी वरवंटा अनंत रीतीने स्वदेशभुमीच्या नाशास कारणीभूत झालेला आहे. हल्ली जी शांतता दिसत आहे ती जिवंत लोकांची शांतता नसून मेलेल्यांची शांतता आहे. या शांततेबद्दल मृत्यूचेही आभार का मानू नयेत हे समजणे फार कठीण आहे. सध्याची झालेली ही दुःस्थिती टाळण्यास दे. प्रधान म्हणाले की, पूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य हीच एक मात्रा आहे. स्वातंत्र्य हे निसर्ग दत्त आहे. ते आज मिळवणे कठीण दिसते म्हणून उद्या ते मिळवता येणार नाही असे कशावरून? इटलिचे स्वातंत्र्याला कालपर्यंत'स्वप्नसृष्टी' म्हणत होते! पण आज तीच स्वप्न सृष्टी खरी झालेली आहे व इटली तिचे रोम व तिचा आल्प्स हे स्वातंत्र्याच्या निशाणीला आपल्या पवित्र मस्तकावर धारण करून सर्व जगाला स्वातंत्र्यामागची ललकारी देत आहेत! तेव्हा सद्यःस्थितीला टाळण्यास दुसरी तोड नाही. म्हणून पूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य पाहीजे आहे! हे मिळविण्याचे एक दोन उपायही त्यांनी सुचविले की चहुकडे शिक्षणवृद्धी करावी. लोकांना राजकीय हक्क समजावून द्यावे. मुसलमानबंधुंनी व सर्व हिंदी लोकांनी एक व्हावे व स्वातंत्र्याशिवाय थांबायचे नाही असा निश्चय करावा. आपण पात्र झालो म्हणजे प्रतिनिधी, स्वातंत्र्य वगैरे देण्याचे इंग्लिशांनी अभिवचन दिले आहे वगैरे आशयाचे दे. प्रधान यांचे निबंध वाचन झाल्यावर देशभक्त लोकमान्य शामजी यांचे आभारप्रदर्शक भाषण झाले व 'वंदे मातरम्' राष्ट्रगीत देशबंधु टागोर-बंगालचे महर्षि टा्रगोर यांचे पणतू यांनी सुस्वर सुमंगल रितीने गायल्यावर सभेचे काम संपविण्यात आले.

ही बातमी हेन्री कॉटनला कळेल तर त्यांना काय वाटेल? परमेश्वर त्यांना शांतता देवो!

- दि. २६ ऑक्टोबर १९०६.

५. हिंदुस्थानचे गारूडी

लंडन- ता. ५-१०-१९०६ शनिवारचा दिवस. करमेना म्हणून व्हरायटी हिपोड्रोम मध्ये गेलो होतो. व्हरायटी थिएटरे आपल्या लोकांना नवीन आहेत म्हणून त्यांची थोडक्यात कल्पना द्यावी असे वाटते. या थियेटर मध्ये गाणाऱ्यांचे गाणे, नाचणाऱ्यांचा नाच, खुषमस्कऱ्यांचा खुषमस्करेपणा, पशुपक्षांचे नाना तऱ्हेचे खेळ , बायसिकलवरचे प्रेक्षणिय काम, तालीम, मनुष्यांची सुंदर शरीरे, ट्रॅपीझवरची कामे, कुस्त्या, जुजुत्सूचे खेळ, इंग्रजी जादुगार इत्यादी सर्व गोष्टी पहावयाला व ऐकावयाला सापडतात. ती एक प्रकारची खिचडीच आहे म्हणावयाची. हिपोड्रोममध्ये गेल्यानंतर एक प्रोग्राम विकत घेतला व वाचावयास लागलो तो त्यात Indian Faakirs, Hindu/Conjurers ही अक्षरे दिसली. हे काय करून दाखविणार याबद्दल मोठी उत्सुकता प्राप्त झाली. काही वेळाने ते आले. त्यांचा पोशाख, ती त्यांची पुंगी, डमरू व पोतडी अगदी हिंदुस्थातल्याप्रमाणे. प्रेक्षकांना त्यांच्या पोशाखात तर नवीनपणा वाटलाच, पण त्यांनी जे खेळ करून दाखविले तेही येथील लोकांना नवीनच होते. एकंदर ते सर्व खेळ फारच सफाईने केलेले पाहून त्यांना फार कौतूक वाटले. त्यांनी ज्या टाळ्या वाजविल्या त्यावरून असे मानण्यास जागा आहे. खेळ आपल्या इकडे जे अगदी साधारण आहेत त्यापैकीच होते. त्या गारूडी लोकांनी आपल्यापैकी एकाला एका पेटाऱ्यात एका जाळ्यात घालून नाहीसा केलेला व फिरून त्याच पेटाऱ्यातून मोकळा बाहेर काढलेला पाहून येथील लोकांना फार आश्चर्य वाटले. खेळ सर्वाच्यासमोर व अगदी नजीक करून दाखविले. त्यांच्याकडे कित्येकांचे डोळे लागलेले होते. पण त्यांनी आपले काम हुषारीने व हातचलाखीने केले. लोक त्यांची करामत पाहून खूष झाले व गारूड्यांनाही मॅनेजरकडून बरेच पैसे मिळाले असतील. शेवटी सॅनफ्रान्सिस्कोच्या भूकंपाचा देखावा पाहून घरी आलो व काही वेळाने झोपी गेलो असता एक सुंदर स्वप्न पडले; हिंदुस्थानच्या स्टेजवर हिंदु गारूडी मोठी आश्चर्यकारक व साहसाचे खेळ करून दाखवत आहेत. त्यांच्याकडे दूरदूरच्या राष्ट्रातील लोकांचे डोळे लागले आहेत. कित्येक छिद्रान्वेषी लोक आपल्या दुर्बिणी लावून बसले आहेत व त्या गारूड्याचे कोठे बिनसते आहे इकडे त्याचे लक्ष गुंतून गेले आहे. कित्येक हे काय करून दाखविणार अशा विचारात गटांगळ्या खात आहेत. खेळ खेळावयास वंगभंगाने आव्हान केले आहे. या लोकांनी काँग्रेस रूपाच्या तोंडातून नेहमी धूर काढला व अग्नीच्या ज्वाला दाखवाव्या पण यामध्ये प्रेक्षकांना काही विशेष वाटत नव्हते व त्याचा परिणामही त्यांच्यावर विशेष झाला नाही. बऱ्याच वेळाने त्यांनी स्वदेशीचा खेळ खेळावयास सुरूवात केली. सर्व प्रेक्षक बारकाईने पाहू लागले. छिद्रान्वेषी लोक हा खेळ फसणार म्हणून म्हणू लागले. तोच त्यांची निराशा झाली. म्हणून इतर हसले. हा खेळ तर बहारिपणे पार पडला. दुसऱ्या

एका खेळाला सुरूवात झाली. एका पेटार्या ूतहिंदुस्थान देश दारिद्रय, प्लेग, आपसांतील तंटे, मत्सर, वाईट राज्यव्यवस्था, पारतंत्र यांच्या जाळ्यात फसलेला दिसला. त्याला या स्थितीतून सर्वांच्या समक्ष नाहीसा करून फिरून त्याच पेटार्याझतून्बंधरहित व मोकळा करण्याचा विचार त्या हिंदू गारूड्यांचा चालला होता. ते काय करणार इकडे सर्वांचे लक्ष लागून गेले होते व सर्व मोठ्या उत्सुकतेने व एकचित्ताने पाहात, होते. इतक्यात मी जागा झालो. अरेरे! कोण वाईट गोष्ट! केवढी निराशा!! काय झाले ते पहावयाला सापडले नाही. फिरून निजावयाचा विचार केला. डोळे मिटले तो निराळेच स्वप्न पडले. थोडक्यात असेः ज्या ज्या हिंदु गारूड्याला म्हणून इंग्लंडच्या स्टेजवर येऊन काम साधून घ्यावयाचे आहे व काही लभ्यांश मिळवावयाचा आहे त्यांचा भिक्षा मागून कधीही मतलब साधणे नाही. भिक्षेकर्या लाइंग्लंडच्या स्टेजवर जागा नाही. जागा तर नाहीच नाही पण तो उपहासास मात्र पात्र होइल. येथे येणार्याडगारूरड्यांनी हा धडा अवश्य घेतला पाहीजे.

-दि.२ नोव्हेंबर १९०६.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

६. याचा अर्थ काय?

लंडन , दि. २-११-१९०६ लंडनमध्ये पार्लमेंट सभेत अलीकडे हिंदुस्थानच्या प्रश्नावर काही प्रश्नोत्तरे होत असतात. देशभक्त सुरेंद्रबाबूंना इकडून याच अर्थी काही पत्रे गेलेली सर्वांस माहित आहेतच. त्यापैकी एका पत्रात बंगालची चळवळ जर अशीच नेटाने चालविली व अर्जांची काही भेंडोळी जर इंग्लंडमध्ये पुन्हा आली तर विभागणी रद्द करण्याचा प्रधान मंडळाचा हेतू आहे असा अर्थ त्यात ध्वनित केला होता. हे पत्र प्रसिद्ध होताच लॉर्ड मोर्लेवर पार्लमेंटमध्ये प्रश्नांचा भडिमार उडाला. विभागणी रद्द होण्याचा काही संभव आहे का? अशा आशयाच्या प्रश्नांनी त्रासून जाऊन मोर्लसाहेबांनी असे पुन्हा ओरडून सांगितले की, 'विभागणी कायम झाली आहे. ती कालयत्रीही रद्द होणार नाही!' राजकारस्थानी पुरूषांमध्ये स्पष्ट व सत्य बोलण्याचा दुर्गुण कधीही नसावा. स्पष्ट, खरेही नाही व खोटेही नाही, पूर्ण खोटे असले तरी चालेल, पण पूर्ण खरे मात्र केव्हाही नाही. असेच बोलणे कारस्थानी लोकांस शोभते हे तत्व मोर्लेसाहेबांना माहीत नाही असे नाही. स्पष्ट व सत्य बोलण्याचा दुर्गुण त्यांच्यामध्ये आहे असे म्हणण्याचे धाडस मोर्लेच्या बजेटवरील भाषणानंतर ना. गोखले देखील करू शकत नाहीत. हिंदुस्थान श्रीमंत होत आहे या वाक्यात मोर्लेच्या बजेटवरील भाषणाचे सर्वस्व आलेले आहे. आता हिंदुस्थान श्रीमंत होत आहे या वाक्यात सत्याच्या दुर्गुणाचा लवलेश तरी आहे काय? आपले कारस्थानीपणाचे कर्तव्य पार पाडीत असताना या सत्याच्या दुर्गुणाचा स्पर्शही होऊ नये म्हणून मोर्लेसाहेब यथाशक्ती व यथामती प्रयत्न करीत असतात. परंतु परवा संतापाचे भरात ते स्पष्ट बोलून गेले. विभागणी रद्द होणार नाही असे सांगितल्याने हिंदुस्थानावर काय परिणाम होतील याची ज्यांना चांगली कल्पना आहे त्यांना हे स्पष्ट उत्तर ऐकून फार वाईट वाटले. त्यांना आपला डाव फसल्यासारखा वाटला. गवताची पेंढी दाखवीत दाखवीत गाय कसाईखान्यात जितकी लवकर व सुलभ रितीने आणता येते तितकी तिला खरी हकीगत सांगून कधीही आणता येणार नाही, शिवाय अशा रितीने फसवित, रंजवित गाय कसाईखान्या कडे आणण्यात एक प्रकारची मजा वाटत असते ती निराळीच! विभागणी रद्द करतो, आज करतो, उद्या करतो, केव्हातरी करतो असे सांगत राहील्याने बंगालच्या गाई पृष्ठावरी पुच्छभार वाहोन वाटेल तिकडे पळत सुटल्या व त्यांच्या भरणार्यासभा, त्यांचे होणारे अर्ज, त्यांची पोकळ अवसाने वगैरेंची मजाही बघावयास सापडली. परंतू ही संधी आता व्यर्थ जाईल असे पाहताच इंग्लंडमधील आपल्या जिवलग मित्राचे अंतःकरण तळमळू लागले आहे. बंगालच्या गाई राजनिष्ठ असल्याचे पुन्हा एकदा जमले तर पहावे म्हणून कालपासून 'फिरून यत्न करून' पाहण्यात येत आहे. काल मि. रेडमंड व लेबर पक्षाच्या एकदोन सभासदांनी मोर्लेला प्रश्न विचारले

की, ‘विभागणि चे कागद पार्लमेंटपुढे हजर कराल का?’ मोर्लेः ‘त्या कागदपत्रात विशेष काही नाही.’ प्रश्न :’पार्लमेंटपुढे आपण्यात विशेष हरकत कोणती?’ उत्तर : ‘ते मागे एकदा पार्लमेंटपुढे मांडण्यात आले होते. नक्की तारीख मला माहित नाही. मी त्यावेळेस इकडे लक्ष देत नव्हतो.’ मोर्लेसाहेबांना हिंदुस्थानाविषयी पूर्ण सहानुभूती आहे. त्याबद्दल आपल्यातील कित्येक जहालातसुद्धा मतभेद नाही. परंतू अशी ही ‘पूर्ण सहानुभूती’ मोर्लेसाहेब स्टेट सेक्रेटरी झाल्यापासूनच उत्पन्न झाली आहे, हे ऐकून मतभेद नसलेल्यांचा विसर होईल. परंतू याचा उलगडा करणे अगदी सोपे आहे. या जागेवर येण्यापूर्वी मोर्लेचा खिसा व मन रिकामे होते. जोपर्यंत त्यांच्या खिशाचे लक्ष हिंदुस्थानकडे नव्हते तो पर्यंत त्यांच्या मनाचेही लक्ष हिंदुस्थानकडे नव्हते. परंतू पुढे ही जागा मिळाली तेव्हा अर्थातच ही स्थिती पालटली. कोटाचा खिसा जसजसा हिंदुस्थानच्या पगाराने भरत चालला तसतसा मनाचा खिसा हिंदुस्थानच्या सहानुभूतीने भरत चालला! पार्लमेंट मध्ये काल झालेल्या या प्रश्नांची व उत्तारांची बातमी वाचून एक हिंदी तरूण मला म्हणाला ‘लिबरल गव्हर्नमेंट झाल्यापासून हिंदुस्थानाबद्दल किती चर्चा होऊ लागली पाहिलेत का? अशात अर्ज करून व सभासदांच्या भेटी घेऊन नेट धरला तर काम फत्ते होईल!’ असले वाक्य म्हणणारे हिंदी तरूण अजून निघताहेत हे खरोखर दुर्भाग्य आहे! पार्लमेंटमध्ये जर हिंदुस्थान आज काय करते आहे इकडे इंग्रजांचे लक्ष लागले असते तर , ते अर्जांनी नव्हे किंवा ते गोखल्यांच्या भेटींनीही नव्हे. ते लक्ष हिंदुस्थानात उदयोन्मुख होऊ घातलेल्या स्वातंत्र्य पक्षाच्या अवसानाने लागलेले आहे. इंग्रजी पार्लमेंटचे लक्ष आता हिंदुस्थानाकडे पाहिल्यानेच लागत आहे अशी दुसरी एक वेडगळ कल्पना आपल्यात प्रचलित आहे. पण आज आहे याहून लाखो पटीने जास्त लक्ष हिंदुस्थानने एकदा आकर्षिले होते. १८५७ च्या वणव्याचा भयंकर चटका लागताच इंग्लंडच्या पार्लमेंटमध्येच तर काय, पण इंग्लंडच्या प्रत्येक झोपडीत सुद्धा हिंदुस्थानाबद्दल प्रश्नोत्तरे झाली आहेत.

तसाच वणवा पेटविण्यासाठी दे. दादाभाई नौरोजी हिंदुस्थानात जाणार आहेत म्हणे! पण त्यांस काँग्रसच्या अध्यक्षपदाचा सन्मान तिसऱ्यांदा मिळाला म्हणून येथे एक मेजवाणी होणार आहे व त्यात कित्येक एम.पी. पुढाकार घेणार आहेत! हिंदुस्थानाच्या राष्ट्रीय सभेचे अध्यक्षस्थान दे. दादाभाअंना मिळाले म्हणून इंग्लिशांना इतका आनंद का बरे झाला असावा? लो. टिळकांची निवड झाली असती तर हिंदुस्थानवासीयांना जितका आनंद व हर्ष झाला असता, तितका दादाभाईंची निवडणूक होताच इंग्लिशांना होत आहे याचा अर्थ काय?

दे. पांडूरंग महादेव बापट बी.ए.यांनी काही दिवसांपूर्वी हिंदुस्थानास होमरूल पाहीजे आहे अशा आशयाचे एक लहानसे पुस्तक प्रसिद्ध केले होते. या त्यांच्या स्वदेशाला ‘स्वराज्य’ मागण्याच्या

अपराधाबद्दल मुंबई युनिव्हर्सिटिने त्यांची 'मंगळदास नथुभाई' स्कॉलरशिप काढून घेतली असल्यची बातमी इकडे तिकडे आली आहे. स्वदेशाने गुलामगिरीत पडावे असे म्हणेल त्यासच ही माझी स्कॉलरशिप द्यावी अशी एखादी शर्त मंगळदास नथुभाईंनी स्कॉलरशिप ठेवते वेळीस घातली होती की काय? हिंदुस्थानच्या तरूण रक्तात निसर्गानेच पेरलेली स्वातंत्र्य भक्ती आता असला वेडगळ धाक दाखून मारण्याचे दिवस राहीले नाहीत!

-दि. २३ नोव्हेंबर १९०६.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

७. क्रांतीचे प्रवाह

लंडन : विश्वनियमानुरूप क्रांती व उत्क्रांती यांचे प्रवाह अखंड व सतत वाहत असतात. कालाच्या उतरणी वरून अकल्पनीय जोराने आपटत आपटत कोसळणार्यापप्रपातांना क्रांती म्हणतात व समप्रदेशावर वाहत असणार्या नदीप्रमाणे विश्ववृत्तीचे जे प्रगमनात्मक मंदौघ त्यांना उत्क्रांती म्हणतात. क्रांती व उत्क्रांती हे एकमेकांची कार्ये व कारणे होत. क्रांतीतून उत्क्रांती व उत्क्रांतीतून क्रांती उत्पन्न होते. हे उत्क्रांती-क्रांतिचक्र कालचक्राच्या आरंभापासूनच गतिमान झालेले आहे. तत्वक्रांती, धर्म क्रांती, राज्यक्रांती निरनिराळ्या स्वरूपाने भिन्न भिन्न काली विश्ववृत्ती प्रगमन करीत आलेल्या आहेत व पुढेही प्रगमन करीत राहतील. साचलेल्या व प्रवाह नसलेल्या डबक्यातील पाणी जसे कुजते त्याचप्रमाणे स्थिरत्व व शिथिलत्व पावलेल्या मनुष्याच्या किंवा राष्ट्रांच्या अंगातील पाणीही कुजू लागते. हे कुजणे नाहीसे करण्यात त्या साचलेल्या पाण्याचा, त्याची गती अडकवून ठेवणार्याअबंधार्यांचा विध्वंस करून, प्रवाह सुरू करावा लागतो. प्रवाह ही विश्वाची निसर्गवृत्तीच असल्याने, लवकर किंवा उशीरा, मूळरूपाने किंवा रूपांतराने, पण गति-शुन्यांना चलन मिळू लागते. ह्या चलनाच्या आरंभाला,निर्बंधाला फोडून बाहेर घुसणार्यालओघाच्या पहिल्या धडकीला, किंवा गतिशुन्य मनुष्याच्या व कुजू पाहणार्या राष्ट्राच्या पायांना बद्ध करणार्याप शृंखला प्रगतिच्या घणाखाली तुटत असताना ताडकन होणार्याआवाजाला क्रांती असे म्हणतात. व हा प्रतिक्रियेचा विशेष वेग कमी होऊन मूल व सामान्य गती प्राप्त झाली म्हणजे या गतीने होणार्या. प्रगमनास उत्क्रांती म्हणतात. जगातील धर्मक्रांती संपून हल्ली धर्माची उत्क्रांती सुरू आहे. परंतू जगाच्या राजकारणाची उत्क्रांती होण्यास शेकडो आपमतलबाचे व अन्यायाचे बंधारे अडथळे करीत असल्यामुळे अजून बर्यातचराज्यक्रांत्या व समाजक्रांत्या अवश्य आहेत. त्या झाल्याशिवाय जगाचे प्रगमन होणार नाही व प्रगमन ही विश्ववृत्ती असल्यमुळे ह्या क्रांत्याहि झाल्याशिवाय राहणार नाहीत. अशा या प्रगमनात्मक क्रांत्यांपैकी हल्ली किती क्रांत्या सुरू आहेत किंवा सुरू होऊ पाहत आहेत, किती साचलेली डबकी भूकंपाच्या उसळीने आपले बंधारे फोडण्यासाठी धडकी मारीत आहेत किंवा मारण्याच्या तयारीत आहेत व किती राष्ट्रे आपल्या गुलामगिरीच्या साखळदंडावर घाव घालीत किंवा घाव घालण्याची संधी व साधने जुळवित आहेत याचा आढावा काढणे अत्यंत महत्वाचे आहे. या महत्वाच्या विषयावर मि. हिंडमन या सोशिआलिस्ट महनीय विद्वानांचे 'क्रांतीचे प्रवाह' (The Rapids of Revolutions) या नामभिधानाखाली एक अत्यंत महत्वाचे जे भाषण झाले ते आपल्या वाचकांसाठी देत आहे. त्यात हिंदी लोकांना शिकण्याचे धैर्य असल्यास पुष्कळ शिकता येईल.

प्रथमतः मि. हिंडमन यांनी इंग्लंडमधील हल्लीच्या निरनिराळ्या राजकीय पक्षांचे व त्यांच्यातील असलेल्या विरोधांचे विवरण केले. त्यात हिंदुस्थानातील लोकांना रूचण्यासारखे जरी नसले, कारण गुलामांना स्वतंत्र विचार सहसा रूचत नाहीत- तरी शिकण्यासारखे हे होते की, मि.हिंडमन यांचे मताने लिबरल व कॉन्झर्व्हेटिव्ह या दोन पक्षात नावाचे तेवढे भिन्नत्व आहे. बाकी हे दोघेही अनुदार मताचेच आहेत. एक पक्ष जरा भडभड्या स्वभावाचा आहे म्हणून मनातील दुष्ट हेतू तो उघड बोलून दाखवितो. दुसरा पक्ष थोडा कावेबाज असल्यामुळे दुष्ट हेतूंना गोड भाषेत छपवून ठेवतो. पहीला नुसता दुष्ट आहे परंतू दुसरा लिबरल पक्ष हा दुष्ट व विश्वासघातकी आहे. या विश्वासघातकी लोकांचे हाती इंग्लंडचे राज्यसुत्र येऊन आज एक वर्ष होत आले आहे. या एका वर्षात त्यांनी कोणते उदार कृत्य केले आहे? जी कृत्ये केली आहेत ती कॉन्झर्व्हेटिव्हांच्या कृत्यहूं न कोणत्याही रितीने भिन्न नाहीत. त्यांनी इजिप्तसाठी काय केले आहे? हिंदुस्थानसाठी काय केले आहे? अन्यायाने व अधमपणाने कोट्यावधी रूपये लुटून आणले जातात, त्यातील एक दमडी तरी त्यांनी कमी केली आहे काय? मग या पक्षाने फरक तो काय झाला? (मि.हिंडमन येथे जरा चुकले असे मला वाटते. लिबरल पक्ष आल्यापासुन अगदीच फरक झाला नाही हे खोटे आहे. उदारहणार्थ, मोर्ले घ्या. पुस्तके विकता विकता पोट भरण्याची पहीली अवस्था व लिबरल पक्ष अधिकारावर येताच हिंदुस्थानच्या पगाराने प्राप्त झालेली अवस्था-मोर्लेची गेल्या वर्षाची मुद्रा व आता वर्षभर हिंदुस्थानच्या पैशाने लालबुंद पडलेली मुद्रा यात असलेला फरक मि. हिंडमनने विसरावयास नको होता.) मि. बाल्फर म्हणतात त्याप्रमाणे लिबरल व कॉन्झर्व्हेटिव्ह हे एकमेकांच्या सोंगाची बतावणी करण्यापुरते तेवढे मात्र भिन्न आहेत. बाकी अधमपणात दोघेही भागीदार आहेत. परंतु इंग्लंडमध्ये ही दोन्ही डबकी साचून कुजत चालली आहेत. हे जरी खरे आहे तरी क्रांतीचा प्रवाह सुरू झाला असल्याची चिन्हे स्पष्ट दिसत आहेत. लोकपक्ष बळावत चालला आहे. समता व स्वातंत्र्य यांचा विजय नुसत्या इंग्लंडमध्येच नव्हे तर सर्व जगावर व्हावा असे म्हणणारा पक्ष बळावत आहे. रशिया मध्ये तर लोकशक्तीच्या आघाताने जुलमाचा बंधारा जवळजवळ फोडलाच आहे. मी ज्या वेळी येथे बोलत आहे त्याच वेळेला रशियामध्ये जुलमी जमीनदारांचे हक्क नाशाबीत ठरून भांडवलवाल्यांवर जोराचा घाला पडत आहे व लवकरच रशियामध्ये क्रांतीपक्षाचा विजय झालेला पाहून न्यायप्रिय लोकांना आनंद झाल्याशिवाय राहणार नाही. क्रांती ही दाबून दबणार नाही. तिला जितके दाबावे तितकी ती वर उसळते. प्रगमनाकडे नेणारी असल्याने क्रांती ही पवित्र वृत्ती आहे असे मी समजतो. क्रांतीचा प्रवाह म्हणजे जिवंतपणाचे चिन्ह आहे. हा क्रांतीचा प्रवाह हल्ली तर फारच जोराने सुरू झाला आहे. तो या शतकाच्या आरंभापासून इतक्या वेगाने धो धो करीत फुगत चाललेला आहे की, त्याच्या अनिवार्य वेगाने पूर्वदिग्भाग आपली झोप सोडून देऊन खडगडून उठू लागला आहे. आशियात राज्यक्रांती सुरू झाली आहे. आता तिला कोणालाही थांबविण्यासाठी जो कोणी

तिच्यापुढे उभा राहील त्याला उलथून एखाद्या नजीकच्या खडकावर छिन्नछिन्न करून हा क्रांतिप्रवाह आपल्या अनुकूल वेगाने असाच धावत जाणार! कोणीही आपल्या गर्वाने फुगून त्याला अडथळा करू नये. कारण ते गर्वाचे फुगणे या एशियाच्या राज्यक्रांतीपुढे चेंडूप्रमाणे चिरडून जाईल. हे मी नुसत्या अजमासाने सांगत नाही, हे जपानच्या आधारावर सांगत आहे. ह्या भातखाऊ बुटक्या राष्ट्राने मासखाऊ व अगडबंब रशियाला चीत केला. तो या राज्यक्रांतीच्या जोरावर होय. ह्या राज्यक्रांतीच्या प्रवाहाला थांबवून धरण्यासाठी हा टीचभर रशिया वाटेत आला मात्र तोच त्याला एखाद्या गवताच्या काडीपेक्षाही यःत्किंचित समजून ह्या प्रचंड ओघाने उलथून दूर झुगारून दिले. इतका दूर की, पुन्हा त्या प्रवाहाचे आड येण्यासाठी तो पुढे सरू म्हणेल तर त्याला तोंड नाही! जपानातून निघून तो प्रवाह आता चीनमध्ये शिरत आहे. मला खात्रीने असे माहीत झाले आहे की, चीनमध्ये भयंकर जागृती उत्पन्न झाली आहे. चीनमध्ये शिक्षण, राजकारण, सामर्थ्य व स्वदेशाभिमान यांचा प्रसार अत्यंत त्वरेने होत आहे व चीनच्या जागृतीच्या परिणाम सर्व जगावर झाल्याशिवाय राहाणार नाही. परंतु राज्यक्रांतीचा हा एकच प्रवाह आहे असे नाही. चीनमध्ये स्वातंत्र्य थोडयाबहुत प्रमाणाने कायम होते व म्हणून तेथे जागृती व क्रांती करणारा प्रवाह कितीही जोराने असला तथापि तो परतंत्रांना स्वातंत्र्यार्थ चेतना देणार्या प्रवाहापेक्षा कमी जोराचाच असला पाहिजे. परंतु सुदैवाने एशियाध्ये परतंत्रांना स्वतंत्र करण्याची शक्ती धारण करणारा असा एक राज्यक्रांतीचा प्रचंड प्रवाह सुरू झाला आहे.हा प्रवाह म्हणजे हिंदुस्थानची जागृती होय. अनंत यातनांनी बधिर झालेल्या हिंदुस्थान देशात अखेर चेतना उत्पन्न झाली आहे – स्वस्वातंत्र्यासाठी सामर्थ्य आणावयाचे त्याचे प्रयत्न सुरू झाले आहेत. असले स्वातंत्र्यगामी प्रयत्न आपल्या सोशिआलिस्ट लोकांना सदोदित वंदनीय असलेच पाहिजे. हिंदुस्थान स्वतंत्र झाले तर आपली कोणतीही हानी होणार नाही. इतकेच नव्हे तर आपल्या व्यापाराची त्या योगाने वृद्धीच होईल. दुकानदाराला गिऱ्हाईकांच्या श्रीमंतीतच फायदा आहे. आपण हिंदुस्थानच्या ह्या स्वातंत्राच्या प्रयत्नांना साह्य केलेच पाहीजे. कारण भूतदया हा मनुष्यत्वाचा विशेष धर्म आहे. हिंदुस्थानची राष्ट्रीय सभा आता डिसेंबरमध्ये भरणार आहे. तिच्या प्रयत्नांना सहानुभूती असलीच पाहिजे. इतकेच नव्हे तर या प्रचंड सभेला आम्ही अशी विनंती करतो की, हिंदुस्थानचे लोक स्वातंत्र्यसंपादनासाठी राज्यक्रांती करण्यास उठताच त्यांना शक्य ती मदत व पूर्ण सहानुभूती देऊ अशी इच्छा आपण मजबरोबर प्रदर्शित करावी. (येथे त्या प्रचंड सभेत टाळयांचा कडकडाट सुरू झाला.) व मी अशी आशा धरतो की, हे तुम्ही दिलेले वचन कधीही विसरणार नाही. एशियाचे भाग्य एशियाच्या प्रयत्नाने व एशियानेच उदयाय आणावे ही अभूतपूर्व गोष्ट घडवून आणण्यासाठीच क्रांतीचे प्रवाह एशियामध्ये कसे सुरू झाले आहेत हे मी आपणास सांगितले. फ्रान्स व जर्मनी येथेही राज्यक्रांतीचे प्रवाह इंग्लंड प्रमाणेच वाहत आहेत. हजारो मजुरदारांनी काबाडाकष्ट करूनही उपाशी मरावे, मूठभर

आळशी लोकांनी सर्व संपत्तीचा उपभोग घ्यावा ही अन्यायमूलक पद्धती जितक्या लवकर बदलेल तितकी बदलली पाहिजे. सामाजिक अर्थशास्त्र सुधारणे हे आपले मुख्य कर्तव्य आहे. अमेरिकेतही उपाशी मरणारे लोक इंग्लंडप्रमाणे लक्षावधी आहेत. तेव्हा राजा असला काय किंवा प्रेसिडेंट असला काय, लोकस्थिती जर इतकी भयंकर असेल, तर तेथे क्रांती झालीच पाहिजे व म्हणूनच हे क्रांतीचे निरनिराळे प्रवाह सर्व जगभर सुरू झाले आहेत. इंग्लंड, फ्रान्स, रशिया, अमेरिका, चीन, जपान, इराण, हिंदुस्थान इत्यादी सर्व पृथ्वीवर निरनिराळ्या स्वरूपाचे पण एकाच हेतूसाठी क्रांतीचे प्रचंड प्रवाह सुरू आहेत आणि ते एकच हेतू कोणता? तो एकच हेतू मानवी प्रगमन हा होय. या एकाच उदात्त हेतूसाठी होणार्यातक्रांत्या कोणत्याही भागात झाल्या तथापि त्या सर्वांना अभिनंदनीय असल्या पाहिजेत! अशा आशयाचे भाषण करून मि. हिंडमन हे टाळ्यांच्या व स्तुतिनादाच्या घोषात खाली बसले.

हिंदुस्थाना! हे भाषण तू सारग्रहणचिकित्सेने वाच, सावधगिरीने वाच नाही तर कॉन्झर्व्हेटिव्ह व लिबरल यांच्या कडेवर बसून आपली उन्नती करून घेण्याची मूर्ख आशा धरून तू जसे आजपर्यंत दिवस घालवलेस, तसेच आता सोशिआलिस्ट व हिंडमन यांनी मला कडेवर घ्यावे असा खुळा हट्ट धरण्यात बाकीचे दिवस खर्चू लागतील; लोकांच्या, ते कितीही गोड बोलले व सज्जनतायुक्त असले तरी, लोकांच्या कडेवर बसून तुला चालता येण्याचे शिक्षण संपादन करता येणार नाही. हिंडमन असे बोलले म्हणून हुरळून जाऊ नकोस. हिंडमनच काय, पण तू कर्तबगारी करून दाखविलीस तर सर्व जग असे बोलेल! हे तुझ्या कर्तबगारीवर अवलंबून आहे. हिंडमन किंवा कोणीही महात्मा जर खरी सहानुभूती दाखवीत असेल तर ती साभार स्वीकार! सहानुभूती स्वीकार, पण मागू नकोस! सन्माननीय आमंत्रण आल्यास जेवावयास जा, परंतु आगंतुकी मात्र करू नकोस. स्वतः कर्तबगारी करून अन्न संपादन कर. परमेश्वराने तुला भारतभूसारखी शेती दिली आहे. त्या विस्तीर्ण शेतीला गंगा, यमुना, गोदावरी, कावेरी, सिंधु व ब्रम्हपुत्रा हे अखंड कालवे देवाने तयार करून ठेवले आहेत. ह्या दिव्य शेतीत ह्या अखंड कालव्यांच्या पाण्याने तुझ्या पूर्वजांनी धान्यच नव्हे तर प्रत्यक्ष सोने पिकविले आहे! परंतू देवाने या शेतीच्या करारात एक शर्त घातली आहे ती ही की, ही शेती तूच नांगरली पाहिजेस. तूच ही करशील तर हीत सोने पिकेल, परंतु दुसर्यायचानांगर हिच्यावर फिरला की, हीत प्लेग पिकेल,दुष्काळ पिकेल, पारतंत्र पिकेल! मग हा नांगर बाल्फरचा असो किंवा मोर्लेचा असो. ही देवाची शर्त तू पाळलीस की हिंदुस्थाना, पुढच्या हंगामात तुझ्या या दिव्य शेतीत पाउस पडो किंवा न पडो. कोहिनूर पिकतील, मयुरासने पिकतील, कालिदास पिकतील, शिवाजी पिकतील!

आत्मैवह्यात्मनो बंधु :!

\- दि. २० डिसेंबर १९०६.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

८. इंग्लंडातील स्त्रिया व हिंदुस्थानातील पुरूष

लंडन : राजकिय स्वातंत्र्य असले म्हणजे मानवी शक्तीची विकसने कशी होऊ लागतात. एक विकसन हे दुसऱ्या विकसनाचे कसे प्रवर्तक होते व व्यक्ती, राष्ट्र व मनुष्यजाती ही अभ्युन्नतीकडे कशी चढू लागतात याचे अगदी ताजे उदाहरण म्हटले म्हणजे इंग्लंडमधील सध्या चालू असलेली स्त्री स्वातंत्र्याची चळवळ होय. प्रथम इंग्लंडला अप्रतिहत पारतंत्र आले. तेथून रोमन साम्राज्याच्या नाशकाली सुटका होऊन ते अप्रतिहत राजसत्तेखाली स्वतंत्र झाले. पुढे राजसत्तेचे अप्रतिहत्व जाऊन तीवर सरदारांचा वचक बसला. नंतर लोकपक्ष आत घुसला व व्यापारीवर्गानेही राजकारणात आपला हक्क शाबीत केला व आता पुरूषांचे राजकीय स्वातंत्र्य स्थापित झालेले पाहून स्त्रीवर्गाने आपला त्यात असलेला हिस्सा संपादन करण्यास कंबर कसली आहे. ह्या त्यांच्या चळवळीपासून अनेक गोष्टी शिकण्यासारख्या असल्याने त्याविषयी थोडीशी संगतवार माहिती आज धाडीत आहे.

स्त्री स्वातंत्र्याची ही चळवळ सुमारे पन्नास वर्षापासुन सुरू आहे. राजकीय भविष्यवेत्ता मॅझिनी यांनी शेवटी शेवटी हे स्पष्ट रितीने सांगितले होते की, पुढील शतकात स्त्रीजाती आपले राजकीय हक्क स्थापीत केल्यावाचून राहणार नाही. इंग्लंडमध्ये ही चळवळ जरी पन्नास वर्षापासून सुरू आहे. तरी त्यावेळेस तिच्याकडे कोणाचेही लक्ष गेले नव्हते. त्यावेळच्या काही उदार पुरूषांनी या चळवळीला अनुमत दिले होते, परंतु स्त्रीजातीला राजकीय व्यवहारात हिस्सा मिळविण्यास काही शतके उलटावी लागतील अशीच सर्वत्र समज होती. पार्लमेंटचा ताबा ज्यांच्या हाती होता त्यांनी या चळवळीकडे उपहासपूर्वक दुर्लक्ष केलेले होते. परंतु या दुर्लक्षाला न जुमानता त्या वेळच्या काही पुढारी स्त्रियांनी ही चळवळ तशीच पुढे चालू ठेवली. त्यांचा असा अजमास होता की, या चळवळीबद्दल जनसमाजास माहिती दिली व त्यांच्या सहानभूतीने पार्लमेंटच्या सभासदाकडे अर्ज केले व निवडणुकीच्या वेळेस विनंतीपत्रे काढली की, आपल्यास लवकरच मतदारीचा पार्लमेंटमध्ये बसण्याचा हक्क मिळेल. काही दिवसांनी या चळवळीला व्यावहारिक स्वरूप देण्यासाठी स्त्रियांनी निरनिराळया ठिकाणी व्याख्यानमाला सुरू केल्या – मासिक पुस्तकात लेख येउ लागले व वर्तमानपत्रांतून चर्चा होऊ लागल्या. स्त्रीवर्गामध्ये दिवसेंदिवस पार्लमेंटमध्ये निवडून येण्याचा हक्क आपणास मिळावा याबद्दल जोरदार व दृढ निश्चयाची इच्छा बळावत चालली. परंतु या चळवळीस प्रत्यक्ष अमलात आणण्याची उचल कोणत्याच पक्षाकडुन होईना. स्त्रियांना शिक्षण कमी आहे, त्यांना शिपाईगिरी करता येणार नाही. त्यांना राजकीय हक्क सांभाळण्याचे बुद्धीसामर्थ्यही निसर्गतःच कमी आहे वगैरे मुद्यांवर पुरूषवर्गापैकी कोणीही त्यांची दाद घेत नाही, इतकेच नव्हे तर ह्या पुरूषवर्गाच्या कोटया खऱ्याच आहेत असे समजुन कित्येक स्त्रीपक्षीय पुढारी स्त्रियाही या अडचणी कशा

दूर कराव्या ह्या विचारात गढुन गेल्या! परंतु लवकरच त्यांच्या ध्यानात असे आले की जुलमी लोकांची ही शिळी विधाने सर्वथैव खोटी आहेत. स्वतःच्या हातातील सत्ता सोडुन देण्यास जुलमी मनुष्य तयार होणार आहे? व ती आपली सत्ताप्रियता छपवून ठेवण्यासाठी स्त्रिया ती सत्ता चालविण्यास योग्य नाहीत ही सबब आजच पुढे आली आहे की काय? अमेरिका राजसत्ता हिसकून घेईतोपर्यंत ती अशिक्षित व राजधुरा धरण्यास असमर्थ आहे म्हणून जुलमी राजे म्हणत नव्हते काय? इटलीला स्वांतत्र्य सांभाळण्याची अक्कल नाही म्हणून आम्ही तेथे राज्य करतो, हे ऑस्ट्रिया शेवटपर्यंत म्हणून नव्हता काय? खुद्द इंग्लंडमध्ये मजूरदारांना पार्लमंटमध्ये निवडून येण्याचे आधीचे दिवशी, ते त्या हक्कास पात्र झाले म्हणजे आम्ही ते हक्क खुषीने देऊ परंतु आज ते अपात्र आहेत म्हणून त्यांस हक्क देऊ नये असे जुलमी बोलले नाहीत काय? तेव्हा आपण पात्र आहोत किंवा अपात्र आहोत हे आपल्या दात्यावर, मजा मारणार्यानजुलमी लोकांच्या म्हणण्यावर ठरविणे, हे केव्हाही इष्ट नसून ते आपण स्वतःच ठरविले पाहीजे असे स्त्रियांनी ओळखले. त्यांनी इंग्लंडमधील स्त्रीसमाजाचे सूक्ष्म अवलोकन केले व त्यांच्या लक्षात आले की, स्त्रीवर्ग पार्लमेंटमध्ये निवडून येण्याचा हक्क मिळविण्यास पूर्ण योग्य आहे. इतकेच नव्हे तर स्त्रियांचे असामर्थ्याविषयी जो बभ्रा करण्यात येतो त्याचे मुख्य कारण हे राजकीय पारतंत्रच आहे.राजकीय स्वातंत्र्य मिळाल्याशिवाय आपली दुर्बलता व अशिक्षितता जाणार नाही व हे जुलमी लोक तर म्हणतात की ती दुर्बलता व अशिक्षितता नाहिशी झाल्याशिवाय आम्ही तुम्हाला राजकीय स्वातंत्र्य देणार नाही! पाण्यात उतरल्याशिवाय आम्हांस पोहता येणार नाही व हे जुलमी सत्ताधिश म्हणतात की, पोहता आल्याशिवाय आम्ही तुम्हाला पाण्यात उतरू देणार नाही!' उतरू देणार नाही? आम्ही उतरणार! आम्ही स्वातंत्र्य मिळविणार!' स्त्रियांचे पुढार्‍यांनी असा निश्चय केला व तो जाहिर केला. हे पाहताच मग पुरूषमंडळात काही स्त्रीमित्र उत्पन्न झाले व त्यांनी सांगीतले की, स्त्रियांना पार्लमेंटात हक्क मिळावा हा तुमचा उद्देश स्तुत्य आहे. त्याबद्दल तुमच्या चळवळीस आमची पूर्ण सहानुभूती व मदत आहे. परंतु तुमची ही चळवळ कायदेशीर व सभ्य स्त्रियांना शोभेल अशी असावी. हा उपदेश त्यावेळच्या स्त्रीपुढार्‍यांना मानवला व त्यांनी कायदेशीर पद्धतीने भांडण्यास आरंभ केला. कायदेशीर पद्धतीने म्हणजे पुरूषांनी केलेल्या कायद्यांना अनुसरून! ह्या कायदेशीर पद्धतिमध्ये एक महत्वाचा मुद्दा पुष्कळ लोक विसरत. जेव्हा दोन पक्षांमध्ये स्वामित्वाबद्दल वाद उत्पन्न होतो तेव्हा वास्तविक रीत्या प्रत्येक पक्षाने आपल्या विजयाला योग्य त्याच हालचाली केल्या पाहिजेत. परंतु सत्ताधीश स्वतंत्र होऊ पाहणार्याप गुलामांना सांगतात की तुम्ही सांगितलेल्या हालचाली करून सुटावयाचा प्रयत्न करा! पण कायदेशीर रीतीने चळवळ करा! दोन पहीलवानांची कुस्ती चालली असता त्यातील एक दुसर्यारस सांगतो की, 'मला पाडण्याच्या उद्देशाला माझी पूर्ण सहानुभूती आहे. पण तू मला मी सांगतो तेच पेच मारीत रहा.' अर्थात ज्या पेचावरच्या तोडी आपल्याला मारीत आहोत तेच पेच प्रतिपक्षाने आपणाला मारावे असा त्यांचा अर्थ असतो. प्रत्येक व्यक्तीला किंवा राष्ट्राला काही काळाने पारतंत्राचा तिटकारा येऊ लागतो व ज्या जुलमी राक्षसाने परवश केलेले असेल त्याच्या हातून सुटण्याचा प्रयत्न करण्यास ते गुलामगिरीत पिचणारे लोक सिद्ध होतात. जुलमी लोक गुलामांची ही सिद्धता आता काहीही केल्याने केल्याने ढिली होत नाही असे पाहून मग तिचा

जोर भलत्याच मार्गात फुकट दडवण्यासाठी ही कायदेशीर चळवळीची तोड काढतात! कायदे कोणी केलेले असतात? जुलमी लोकांनी आपल्या संरक्षणासाठी व आपले जुलूम अव्याहत राहण्यासाठीच ते कायदे केलेले असतात. असल्या कायद्यांच्या शिरस्त्याने जोपर्यंत एखादा गुलाम चालतो तोपर्यंत त्यांची गुलामगिरी कशी सुटणार? गुलामाची गुलामगिरी कायम रहावी म्हणूनच त्याच्यावर कायद्याची ही बेडी चढवलेली असते. ही बेडी कायम ठेवून तू पाहीजे तर गुलामगिरी सोड हे म्हणणे लबाडीचे असते. गुलामगिरी म्हणजे दुसऱ्यांच्या कायद्यांनी बद्ध होणे व तो कायदा कायम ठेवणे म्हणजे गुलामगिरी कायम ठेवणे! अशा परिस्थितीत कायदेशीर पद्धतीने गुलामगिरी घालविणे या वाक्याचा आत्मनाशा पेक्षा दुसरा कोणताच अर्थ होणे शक्य नाही. पौराणिक भाषेच्या गोष्टीत बोलावयाचे असल्यास, पारतंत्र-राक्षसाचे मरण त्याच्या कायद्याचे पुस्तकात असते! जोपर्यंत त्यांची कायद्याची पुस्तके शाबूद आहेत, तोपर्यंत तो कधीही मरणार नाही. आपल्याला कोणी मारण्यास आले तर त्यास तो मोठा वीरतेचा आव घालून सांगतो की, मानवा, मी लढण्यास सिद्ध आहे. परंतू तू एक अट पाळली पाहीजेस. ती हीच की, मी मेल्याशिवाय तू माझ्या या कायद्याच्या पुस्तकाचा नाश करू नकोस. गरीब बिचारा मानव! त्याला त्यातील खोल अर्थ कळत नसतो. या अटीत काहिच नाही असे वाटून तो मानव त्या कायद्याच्या पुस्तकास जपण्या विषयी वचन देतो. आपणास मारल्याशिवाय आपल्या कायद्यांच्या पुस्तकांचा नाश करीत नाही व कायद्याच्या पुस्तकात आपले मरण असल्यामुळे त्यांचा नाश झाल्याशिवाय आपण मरणार नाही असे जाणून पारतंत्र राक्षस मनामध्ये हसत हसत पण बाहेरून मोटया काळजीची मुद्रा धारण करून लढाईस सिद्ध होतो. त्या सबल राक्षसावर तो दुर्लब मानव आघातावर आघात करतो. राक्षसही केव्हा केव्हा मोठी जखम झाल्याचे ढोंग करतो. हे पाहताच आणखी आशेने तो दुर्लब मानव आणखी निकाराचा हल्ला करत. परंतू राक्षस मरत नाही. त्याच्या त्या कायद्याच्या पुस्तकाच्या मर्मस्थळी एक घाव घालून जे काम व्हावयाचे त्याच्या शरिरावर अनंत घाव घालूनही होत नाही. दुर्लब मानव दमुन जाईल किंवा राक्षसाची एखादी थप्पड लागून मरूनही जातो. तरी राक्षस जिवंतच्या जिवंत. पारतंत्र-राक्षसाने या कायदेशीर चळवळीच्या अटींच्या युक्तीने आजपर्यंत जरी पुष्कळ कुस्त्या मारल्या आहेत. तरी केव्हा केव्हा त्याच्याहून वस्ताद गड्यांनी त्याच्या कायद्याच्या मर्मस्थळी घाव घालताच त्याने पलायनही केले आहे. इटलीमध्ये मॅझिनीने या राक्षसाची ही खुबी ओळखणे व त्याचे ज्यात मरण आहे त्या कायद्याच्या पुस्तकालाच आग लावली! नेदरलॅंडने तेच केले. श्रीशिवछत्रपतींनी तेच केले व तेच मर्म जाणून इंग्लंडमधील स्त्रियांच्या तरूण पुढाऱ्यांनी ह्या कायद्याच्या पुस्तकाला नुकतीच आग लाऊन दिली. काही दिवसांपूर्वी त्यांनी असा निश्चय केला की पुरूषांनी केलेल्या कायद्यांना जो पर्यंत आम्ही मान देत आहोत तोपर्यंत स्त्रियांची चळवळ यशस्वी होणार नाही. तेव्हा प्रथमतः हे कायदे जुमायचे नाहीत; कायदे मोडताच पुरूष बळाचा उपयोग करणार, तेव्हा बलाचा प्रतिकार बलानेच करावयाचा असा निश्चय करून तरूण सुशिक्षित स्त्रियांची एक टोळी तयार झाली. गेल्या निवडणूकचे वेळी शेकडो उमेदवारांकडून स्त्रियांना पार्लमेंट हक्क देण्याचे वचन घेऊन त्यांना निवडून दिले. परंतू दिलेली वचन मोडण्यास वेळ किती लागणार! त्या निवडून आलेल्या पार्लमेंटच्या सभासदांनी स्त्रियांचे वतीने काही खटपट केली नाही हे

पाहताच स्त्रीवर्गात भयंकर क्षोभ माजला. परंतू त्यात दोन पक्ष झाले. एक नेभळा व दुसरा जहाल. नेभळ्या पक्षात म्हातार्या जुन्या पुढारणी आहेत, परंतू जहाल पक्षात सर्व तरूण स्त्रिया आहेत. पहील्यांचे मताने सभा भरवून पुनःअर्ज करावे असे ठरले. परंतु या जहाल पक्षाने असा निश्चय केला की, आता या 'पुनःअर्जा' च्या शिळ्या पद्धतीला झुगारून देणे भाग पडत आहे. अर्जाचा काळ संपला, आता प्रतिकाराचा काळ आला आहे असे ठरऊन प्रतिकार कसा करायचा याचा विचार चालला, तेव्हा या जहालपक्षातही दोन भेद झाले. एक रडक्या प्रतिकाराचे किंवा अप्रत्यक्ष प्रतिकारा (Passive Resistance)चे अभिमानी व दुसरे लढाऊ प्रतिकाराचे किंवा प्रत्यक्ष प्रतिकाराचे अभिमानी. प्रतिकार म्हटला की तो रडून कधीही करता यावयाचा नाही. अप्रत्यक्ष प्रतिकाराला प्रत्यक्ष प्रतिकाराचा पाठिंबा असल्याशिवाय नेभळ्या पक्षाहून त्यास जास्त यश कधीही येणार नाही हे ओळखण्याइतक्या इंग्लंडच्या स्त्रिया इतिहासशुन्य नसल्याने हल्ली या लढाऊ प्रतिकाराच्या पक्षात तरूण स्त्रिया मिसळल्या आहेत. काही दिवसांपूर्वी त्या पोलिसांशी धक्काबुक्की करीत पार्लमेंटमध्ये घुसल्या व आत शिरून पार्लमेंटचे काम चालले असता एकदम आपली एक सभा भरवू लागल्या! 'स्त्रियांस स्वातंत्र्य द्या!' म्हणून निशाण फडकले! व्याख्यानास आरंभ झाला! तेव्हा अर्थात् पकडापकड होऊन त्यास बाहेर घालविले गेले. पुढे कोर्टात चौकशी चालली तेव्हा कोर्टाच्या प्रश्नांस स्त्रियांक्ड़ून उत्तरे दिली जात की तुम्हाला आम्ही उत्तरे देत नाही कारण तुम्हाला स्त्रियांचे मत न घेता न्यायासनावर बसविलेले आहे! कायदा का मोडला या प्रश्नाला उत्तरे की तो कायदाच नव्हता, त्यास पुरूषांनी स्त्रियांची संमती घेतल्याशिवाय कायदा बनविला आहे. पुढे त्यांस शिक्षा झाल्या. एक महिन्याने सर्वाची सुटका होताच पुन्हा मारामारीस आरंभ! ट्रायब्यूनच्या ऑफिसात एक सभा भरली व तेथे एका नेभळ्या पक्षातील स्त्रीचे भाषण झाले. तिने पार्लमेंटमध्ये स्त्रियांनी केलेल्या प्रकाराला नाक मुरडले तोच एक स्त्री उभी राहीली व म्हणाली, 'आज पन्नास वर्षे झाली सभ्य स्त्रियांसारखे वर्तन करून काय दिवे लावलेत? कोणता जय मिळविलात?आजच्या सभेइतके लोक आज ५० वर्षात तुमच्या एका सभेला तरी आले होते काय? पार्लमेंटमध्ये आज जी जिवंत चर्चा चालली आहे हे कशाचे फळ आहे? हे आमच्या लढाऊ प्रतिकाराचे फळ आहे. आम्हीच खर्या खुर्या क्रुलस्त्रिया आहेत. तुम्ही गुलाम स्त्रिया आहात. कारण तुम्ही गुलामगिरीत सभ्यता मानीत आहात!' थोड्याच दिवसात एका प्रमुख पार्लमेंटच्या मेंबरचे व्याख्यान व्हावयाचे होते. त्या मेंबरने पार्लमेंटमध्ये स्त्रियांना निंदात्मक शब्द योजिले होते. त्याचे व्याख्यानाचे ठिकाणी व्याख्यान सुरू होताच पाच सहा स्त्रिया व्यासपीठावर एकदम चढल्या व त्यांच्याबरोबर आपणही व्याख्यान देऊ लागल्या.'ह्याने पार्लमेंटमध्ये तुमच्या आया-बहिणींना दुःशब्द लावल्याची तुम्हास काही शरम असेल तर ह्यांचे भाषण तुम्ही ऐकू नये.' असा त्यांनी धुमाकूळ मांडला. तो बोलू लागला की, आपण बोलावयाचे असा उपक्रम सुरू केला. त्याच वेळेस दुसरीकडे जंगी सभा करून त्यात मुख्य अध्यक्ष स्त्रीने असे जाहीर केले की, आम्ही आता प्रत्यक्ष प्रतिकार करणार आहोत. कोणतीही राज्यक्रांती प्रत्यक्ष प्रतिकाराशिवाय झाली नाही. आम्ही स्पष्ट सांगतो की, एकाच काय परंतू आमच्या विरूद्ध जाणार्या सर्व पार्लमेंटच्या सभासदांना आम्ही रडावयास लावू, आता त्यांनी सावध असावे.' अशा रितीने जेव्हा ही जिवंत चळवळ सुरू झाली तेव्हा, इंग्लंड हलकेच जागे झाले. डेली न्यूज, ट्रायब्यून इत्यादी वजनदार पत्रे

सहानुभूतीने लेख लिहू लागली. मिसेस फासेस या प्रसिद्ध स्त्रीने स्त्रियांच्या या प्रत्यक्ष प्रतिकार पक्षाविषयी असे म्हटले आहे की 'यांनी स्वदेश जागा केला. आज पन्नास वर्षांत जी गडबड झाली नव्हती ती एकदोन आठवड्यात केली गेली.' एक स्त्री परवा वक्तृत्वपूर्ण भाषेत म्हणाली की, 'आमच्या या कृत्यांचा महत्वाचा उपयोग म्हणजे स्त्रीवर्गाची जागृती हा होय. सर्व देशभर आमच्या भगिनी आपल्या हक्कांची चर्चा करू लागतील व दुसरे असे की जुलमी मदांध सत्ताधीशांच्या डोळयात हे चरचरीत अंजन गेल्याने ते खडबडून जागे होतील.' हे अंजन घालण्याचे काम किती नेटाने चालले आहे याचे प्रत्यक्ष उदाहरण काल घडले. काल संध्याकाळी हाऊस ऑफ कॉमन्सवर दुसरी स्वारी करण्याचा बेत ठरला व सुमारे पन्नास स्त्रिया तेथे जमल्या. कायद्याप्रमाणे पार्लमेंटपासून एक मैलाचे आत सभेचे काम चालले असता कोणताही सार्वाजनिक जमाव व गलबला करू नये असे आहे. म्हणून मुद्दाम अगदी पार्लमेंटला खेटून स्त्रियांनी व्यासपीठ उभारले व दाराकडे उभे राहून व्याख्यान सुरू झाले. ते पोलीस तेथून जावयास सांगू लागताच लिबरल गर्व्हमेंटवर शिव्यांचा वर्षाव सुरू झाला. ते देशबुडवे आहेत, विश्वासघातकी आहेत, अधम आहेत,खोटी वचने देणारे आहेत, असा एकच गलका सुरू झाला! कसची पार्लमेंट, कसचे काय! शेकडो स्त्रिया भराभर जमल्या व पार्लमेंटवर तुटून पडल्या! पार्लमेंटची द्वारे बंद केली गेली असे पाहताच मारामारीस सुरूवात झाली. एक व्याख्यात्री पोलीसाने धरून नेताच दुसरी पुढे येऊन ऊभी राहीली. तिला धरताच तिसरीने व्यासपिठावर उडी घेतली! एक बाई आपले तान्हे मुल घेऊन उभी राहीली व म्हणाली 'या पुढे आम्ही सर्व जणी आमची तान्ही मुले घेऊन येऊ व मग आम्हांस तुम्ही धक्के मारा! पुरूषांना वाढविण्यास स्त्रियांस काय कष्ट होतात हे जगताला दिसून येईल!' पकडलेल्या स्त्रियांत बॅरिस्टर झालेल्या स्त्रिया प्रमुख आहेत! ह्या स्वतःच्या बापाच्या, भावाच्या किंवा पतिच्याही अन्यायी परवशतेला न जुमानणार्यार इंग्लंडच्या स्त्रिया स्वदेशावर जर परक्यांचे राज्य असते तर काय करत्या व काय न करत्या! इंग्लंडच्या स्त्रिया व हिंदुस्थानचे पुरूष! हिंदुस्थाना, तुझ्या विमल यशाला आम्ही कलंकभूत झालो आहो! त्या पेक्षा तुझे निःसंतान का झाले नाही!

- दि. ०४ जानेवारी १९०७.

९. वर्षारंभ

लंडन ख्रिसमसचा सण संपून युरोपमध्ये नवीन वर्ष सुरू झाले. आपल्या इकडे दिवाळीच्या सुमारास व्यापारी लोक नफ्यातोट्याचा अंदाज घेऊन नंतर ज्याप्रमाणे नवीन प्रपंच सुरू करतात. त्याप्रमाणे व्यापाऱ्यांनी आपापल्या धंद्याचे वार्षिक रिपोर्ट तपासून नवीन वर्षी कशा धोरणाने चालावयाचे हे नुकते ठरविले आहे. व्यक्तिविषयक धोरण कसे ठेवावयाचे हे खासगी व्यापाऱ्यांनी ठरविले व राष्ट्रविषयक धोरण या नवीन वर्षात कसे ठेवावयाचे हे राष्ट्रीय व्यापाऱ्यांनी ठरविले. वर्षारंभ होताच प्रत्येक सार्वजनिक संस्थेमध्ये सभासदांची मंडळे जमली. आपल्या संस्थेच्या भावी उत्कर्षासाठी काय केले पाहिजे याचा विचार करण्यात आला. युरोपाच्या वर्षारंभाना निरनिराळ्या संस्थाची व राष्ट्रांची अंदाजपत्रके प्रसिद्ध झाली. फ्रान्समध्ये पोपच्या अधिकारासंबंधी बरीच खडाजंगी उडालेली आहे. त्या तंट्यात फ्रान्सच्या राजमंडळाला धक्का बसतो की काय याची फार भीती वाटत होती. परंतु आता तशी भीती वाटण्याचे काही एक कारण नाही अशी वार्ता आलेली आहे. जर्मनमध्ये पार्लमेंट सभेला कैसरने किंचित उद्दामपणाने एकदम खलास केल्याचे ऐकल्यावरून सर्व युरोपमध्ये जनक्षोम झालेला होता. परंतु आता नवीन निवडणुकीस आरंभ झाल्याने वातावरण शांत होत चालले आहे. इटलीमध्ये यंदा अखेर समाधानाचा व प्रगतीचा वारा वाहू लागला हे ऐकून कोणास आनंद होणार नाही? महाभाग मॅझिनीच्या लेखणीने व धनुर्धर ग्यारिबाल्डीच्या तरवारीने इटलीला वसुंधरेला स्वातंत्र्याची सुंदर रत्नमंडित हार घालून तिला धन्यता दिली. परंतु त्या स्वातंत्र्यप्राप्तिसाठी जे भयंकर दिव्य करावे लागले, त्या योगाने इटलीची तनुलतिका फार क्षीण झालेली होती. परंतु जिच्या हाती स्वातंत्र्याची संजिवनी लागलेली आहे, त्या इटलीच्या भूमिला क्षीणता किती दिवस त्रास देऊ शकणार? इटलीच्या यंदाच्या रिपोर्टावरून तेथील लोकांची प्रगती झपाट्याने होऊ लागल्याने ऐकून सर्व प्रमुदित झाले आहेत. इटलीचा खजिना भरू लागला आहे. इटलीचा जोम वाढू लागला आहे व इटलीचा देह सबळ होत चालेला आहे. स्वातंत्र्याचा हार इटलीच्या कंठात पडल्यास तो तिला सोसेल की नाही याबद्दल नुकतीच चाळीस वर्षापूर्वी चर्चा सुरू होती! स्वातंत्र्याचा हार हा सुवर्णरत्नमौक्तिकांनी खचलेला असल्याने तो तोलण्यास जड असतो यात काही शंका नाही. परंतु त्या हारामध्ये ईश्वरी कृपेने असा एक गुण आहे की, त्याचा स्पर्श होताच तो तोलण्याची शक्ती याची. हा त्या स्वातंत्र्याच्या हाराचा गुण फार थोड्या धन्वंतरांना माहीत असतो. ग्यारिबॉल्डीलाही तो माहीत होता व मॅझिनीलाही तो माहीत होता. त्यांना पूर्णपणे माहीत होता म्हणूनच त्यांनी सर्व जग साशंक असताही तो स्वातंत्र्याचा रत्नखचित कंठा भूदेवीच्या कंठामध्ये घातला व तिला अक्षय्यसालंकृतता दिली. स्वातंत्र्यमालेने तिची तनु विभूषित झालेली आहे. त्या इटलीचा सदोदित उत्कर्ष असो! इटली, फ्रान्स, जर्मनी या राष्ट्रांप्रमाणे इंग्लंडमध्येही या वर्षांची अंदाजपत्रके प्रसिद्ध होत आहेत. गेल्या आठवड्यात चंडास हॉलमध्ये मि. हिंडमन यांचे नूतन वर्ष ह्या विषयावर ते एक महत्वाचे भाषण झाले, त्या भाषणात त्यांनी इंग्लंडमधल्या राजकीय वातावरणात काय हालचाली होतील याचे सुरेख विवेचन केले. त्या भाषणात हिंडमन म्हणाले की, यंदा हिंदुस्थानच्या क्रांतिला फार महत्त्व आलेले आहे. त्या विस्तीर्ण व प्रथित भूमीला स्वातंत्र्य-संपादनार्थ जे युद्ध करावे

लागत आहे त्याच्या निकालाकडे सर्वांचे डोळे लागले आहेत. हिंदुस्थानबद्दल हिंडमनने हा जो उल्लेख केला त्याबद्दल एका हिंदी गृहस्थाने त्यांचे आभार मानल्यावर ते पुन्हा म्हणाले,' सुमारे २५ वर्षांपूर्वी जे जे हिंदी तरूण येत ते ते मला म्हणत की, हिंदुस्थाना-विषयी तुमची मते फारच कडक आहेत. इतकी कडकी आम्हाला सोसत नाही. परंतु हल्ली येणारे हिंदी तरूण पाहून मला माझीच मते फार नेमस्त आहेत असे वाटू लागते. तुमच्या देशात हा सतेज पंथ प्रकट होत असलेला पाहून आम्हाला समाधान वाटते. हे समाधान काही केवळ भूतदयेनेच वाटते असे समजू नका. सोशिआलिस्ट लोकांची हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्यगामी प्रयत्नाला जी सहानुभूती आहे तिचे खरे कारण असे आहे की हिंदुस्थान जोपर्यंत इंग्लंडच्या ताब्यात आहे तोपर्यंत येथील जुलमी लोकांस जिंकण्याची आम्हास आशा नाही. हिंदुस्थानात चरून पुष्ट झालेले हे प्राणी फार मारके होतात. त्यांचा माज उतरविण्याची युक्ती म्हटली म्हणजे त्यांचे चरावयाचे कुरण अजिबात बंद करणे हीच होय व म्हणूनच आमची अशी इच्छा आहे की, हिंदुस्थानने पूर्ण स्वतंत्र व्हावे. हिंदुस्थानातील चारा बंद झाल्यावर मग आमच्या श्रीमान व जुलमी वर्गाचा उद्दामपणा आम्ही एका क्षणात नाहीसा करू शकू. हिंदुस्थानला स्वतंत्र करण्याचे प्रयत्न तुम्ही म्हणता त्याप्रमाणे हिंदुस्थानात केले पाहिजेत. त्यासाठी तुमचे नेमस्त पुढारी इंग्लंडमध्ये जो अचाट खर्च करीत बसले आहेत, तो अगदी व्यर्थ आहे. हिंदुस्थानात असताना तेथे लुटलेला पैसा अपुरा वाटूनच की काय कोण जाणे, आमचे परत आलेले इंग्लिश अधिकारी तुमच्या मोठ्या पुढाऱ्यांना फसवून तुमच्यासाठी झटण्याच्या मिषाने हजारो रूपये लंडनमध्ये गिळंकृत करीत आहेत. हेन्री, कॉटन व वेडरबर्न हे तुम्हाला स्वराज्याच्या थापा मारतात व त्या ऐकून तुम्ही भुलता! परंतू भुलता! परंतू मी तुम्हाला स्पष्ट सांगतो की, ही सर्व लबाडी आहे. आमचे देशबंधू कसे आहेत हे आमचे आम्हाला पूर्ण माहीत आहे व म्हणून मी तुम्हास अशी विनंती करतो , की तुम्ही या मानभावीपणास अतःपर भुलू नका.' मि. हिंडमन यांनी वर्षारंभीच्या आपल्या एवढ्याशा भाषणात कितीतरी कोडे सोडविली आहेत! त्यांचे देशबंधू अगदी लबाड आहेत हे त्यांनी स्पष्ट सांगितले. इंग्लंडमध्ये लोकमत अनुकूल करून घेणे हे किती वेडगळ व अशक्य आहे याचा त्यांनी खुलासा केला. इंग्लंडचे मत अनुकूल करून घेण्यास एकच उपाय आहे व तो हाच की, इंग्लंडच्या मताची कवडीचीही पर्वा न करणे! १८५७ साली इंग्लंडमध्ये कोणी डेप्युटिशने धाडली होती किंवा कोणी व्याख्याने दिली होती! परंतू ५७ साली इंग्लंडचे जितके लक्ष हिंदुस्थानकडे वेघले होते त्याच्या शतांशही लक्ष गोखल्यांच्या हजारो व्याख्यानांनीही वेधले नाही. आपण कृती करू लागलो की इंग्लंडचे लक्ष आपण नको नको म्हटले तरी आपल्यामागे धावत सुटेल! मि. हिंडमनने आणखी एका मुद्याचा स्पष्ट निकाल केला. सोशिआलिस्ट लोक हिंदुस्थानला स्वातंत्र्य मिळावे हे केवळ त्यांचा त्यात फायदा असल्यानेच म्हणत आहेत. अर्थात उद्या जर इंग्लंडमधले श्रीमान् लोक व सोशिआलिस्ट या दोघांचा मिलाफ झाला तर हिंदुस्थानची संपत्ती लंडनच्या भिकाऱ्यांस वाटून देण्यास हे सोशिआलिस्ट लोक मागे घेणार नाहीत कशावरून? ते काहीही होवो, हिंदुस्थानने एक लक्षात ठेवावयाचे की, आपण स्वतःचे पाय स्वतःचे हात सबळ केले पाहिजेत. मग सोशिआलिस्ट मित्र म्हणून आले, तर सलाम करू. शत्रू म्हणून आले, तर अर्धचंद्र देऊ. इंग्लंडच्या वर्षारंभात इतके शिकल्यावर आपण आता आयर्लंडच्या वर्षारंभाकडे वळू.

युरोपमध्ये इंग्लंड, फ्रान्स, जर्मनी व इटली हे देश स्वतंत्र झालेले आहेत. रशिया हा ह्या वरील देशांइतका जरी स्वतंत्र नसला तरी तेथील झार हा त्यांच्या देशबंधूपैकीच आहे. रशियातील पैसा झार नेतो म्हणजे मास्कोहून सेंटपीटर्सबर्गला जातो. यापेक्षा जास्त अन्याय काही होत नाही. परंतू ह्या सर्व देशांहून आयर्लंडची स्थिती फारच भिन्न आहे. युरोपमध्ये हंगेरीसारखे देशही जवळ जवळ पूर्ण स्वतंत्र असता एकटे आयर्लंड काय ते परकीयांच्या तुरूंगात पडलेले आहे. सर्व युरोप स्वतंत्रतेचा श्वासोंच्छवास करीत असताना आयर्लंडची हतभागी भूमी मात्र गुलामगिरीच्या घाणीत कुजत आहे! आयर्लंडला स्वतःचा देश नाही. स्वतःचे नाव नाही. स्वतःचे निशाण नाही! आयर्लंड हिंदुस्थान झालेले आहे! व म्हणूनच गोखले हिंदुस्थानातील लोकांना उपदेश करतात की, तुम्ही आयर्लंडसारखे नेमस्त व्हा! नेमस्त? खरोखर आयर्लंडसारखा नेमस्तपणा धरण्याचे जर हिंदुस्थान मनात आणील तर हिंदभू उद्या स्वतंत्र होईल! आयर्लंड नेमस्तपणा धरते म्हणजे काय करते आहे याची थोडीशी कल्पना आपल्या वाचकांना देण्यासाठी आयर्लंडमध्ये वर्षारंभाला काय काय सुरू झाले आहे हे थोडक्यात सांगतो. आयर्लंडमध्ये तरुणांची मने इतकी खवळलेली आहेत की, 'God save the king' हे ठराविक गीत म्हणण्याचे नाकारून ते वर्षारंभाला 'God save Ireland' हे राष्ट्रगीत म्हणत आहेत. आयर्लंडची गॅलिक भाषा इंग्रजीच्या चरकात गतप्राण झाली होती. मोठमोठाल्या सभेत आयरिश भाषा कळणारे शंभरात दहाही निघत नसल्याने इंग्रजी हीच जन्मभाषा होत आलेली आहे! उद्या पंढरीच्या यात्रेत चोहोकडे इंग्रजी सुरू होऊन वारकर्या त मराठी बोलणारे दोन चार जणच निघावे तशी आयर्लंडची विचित्र स्थिती आज झालेली आहे! या दुःखदायक गुलामगिरीचा पूर्ण वैताग येऊन आयर्लंडला जीवित दुःसह झालेले आहे. आता स्वतंत्र होऊ किंवा मरू, परंतु गुलामगिरीत जिवंत राहावयाचे नाही असा निश्चय तरुण लोक राजरोस रीतीने करू लागले आहेत. स्वदेशी चळवळ जोरावत आहे. अप्रत्यक्ष प्रतिकारही सुरू झाला आहे. लोकांनी दारू पिऊ नये, सरकारी नोकर्यांुधरू नयेत, परका माल घेऊ नये इत्यादी निरनिराळ्या रूपाने स्वदेश स्वतंत्र करण्याचे प्रयत्न सुरू झाले आहेत. परंतु हे सर्व प्रयत्न सुरू केले तरी राष्ट्रस्वातंत्र्य मिळणे शक्य आहे काय? Passive Resistance- अप्रत्यक्ष उर्फ रडक्या प्रतिकाराने जुलमी मदांधाच्या तावडीतून आपले आयर्लंड आपणास मुक्त करता येणे शक्य आहे काय? 'आम्ही कर देत नाही जा', 'आम्ही अप्रत्यक्ष प्रतिकार करीत आहोत, खबरदार आमच्या अंगाला हात लावशील तर!' अशा नुसत्या दरडावणीला शत्रू भीक घालील काय, वगैरे प्रश्न आपल्या मनाला विचारून आयर्लंड ह्या वर्षारंभाला काही निराळीच उत्तरे देऊ लागले आहे. एक आयरिश प्रमुख पत्र म्हणते, 'आयर्लंडला स्वतंत्र करण्याचा एकच मार्ग आहे. तो मार्ग म्हणजे इंग्लिशांना हुसकून देणे हा होय.' परंतु इंग्लिशांना हुसकून कसे द्यावयाचे? अर्जांनी की व्याख्यानांनी, की विनंत्यांनी, की Passive Resistance च्या रडक्या प्रतिकारांनी? ते पत्र म्हणते की, 'That can only be done by physical force only; no matter how many little things can be got by other means, there can be no substitute for force to achieve complete freedom!' बारीकसारीक व उष्टे तुकडे जरी विनंत्यांनी, लांगूलचालनांनी किंवा पोकळ गुरगुरण्यांनी मिळाले तरी पूर्ण स्वातंत्र्य हे लढाईशिवाय कधीही मिळणार नाही! परंतु लढाई ही तर फार कठीण गोष्ट आहे अशी परतंत्र देशात नेहमीच समजूत असते. पण हे पत्र आपल्या देशबांधवांना म्हणते

की, लढाई ही गोष्ट फारशी कठीण आहे असे मुळीच नाही. दुष्काळाने व रोगाने काय थोडे आयरिश लोक मरताहेत! गुलामगिरीत जे जिवंत आहेत ते खरोखरी पाहता मेलेलेच आहेत. मग लढाईत कठीण ते काय? लढाईत शिस्त व कवाईत फार लागते अशी सर्वसाधारण कल्पना आहे. ही शिस्त मिळविणे हे किती सोपे आहे हे मागे Daily Mirror च्या 'तरुण सेने' संबंधाने मी जी हकीकत कळविली आहे तिजवरून दिसून येईलच. त्याच मुद्याचा अनुवाद करून ते पत्र म्हणते की, 'The essential thing in modern warfare is good shooting' अलिकडच्या लढाईत कवायतीचे वगैरे महात्म्य फार थोडे आहे. कारण परतंत्रतेतून सुटणार्याऽदेशाला गनिमी काव्यात पळण्याशिवाय इतर कवाईत फारशी लागत नाही. जपानने रशियाच्या सैन्यावर चाल केली त्या वेळेस त्यांच्या सैन्यातील भरती इतकी कच्ची होती की, त्यांना सारखे पायही टाकता येत नसत. परंतु लढाया व विशेषतः स्वातंत्र्याच्या लढाया मनानेच बहुतांशी लढल्या जातात. त्या मनाला जर नेम अचूक मारण्याचे साहय असले तर जयश्री हटकून माळ घालते. परंतु हे अचूक नेम मारणे म्हणजे काही मोठी अजब विद्या आहे असे नाही. हे पत्र म्हणते की, The boys of fifteen in the Bore ranks were as effective as grown up men. One Bore boy of that age, young Snyman, took five regular British soldiers prisoners. पंधरा वर्षाच्या बोअर मुलाने पाच ब्रिटिश कवाईतबाज शिपायांना कैद केले. कारण त्याला उत्तम नेम मारता येत होता. हे नेम मारणे ही चातुर्याची गोष्ट नसून ती फक्त सवयीची गोष्ट आहे. आता ही सवय आयरिश लोकांनी करावयाची कशी? तर त्यालाही या पत्रकाराने तोड काढली आहे की, ज्या अर्थी आयर्लंडमध्ये सशस्त्र संस्थाने नाहीत त्या अर्थी तरुण लोकांनी अमेरिकेत जाऊन नेम मारण्यास शिकावे. याप्रमाणे हजारो आयरिश लोक अमेरिकेत नेम शिकत आहेत. इतकेच नव्हे, तर त्यांनी तेथे आपल्या स्वतंत्र पलटणीही तयार केलेल्या आहेत. व त्या पलटणी आपल्या मातृभूमीला सोडविण्यासाठी युद्धभूमीचे आमंत्रण केव्हा येईल याची मार्गप्रतीक्षा करीत सज्ज आहेत!

आयर्लंडचा हा नेमस्तपणा हिंदुस्थानने उचलावा असा गोखल्यांचा मानस आहे की काय!

-दि. ८ फेब्रुवारी १९०७.

१०. विमानांची युक्ती

लंडन : गेल्या शतकात विमानांची युक्ती निघाली. तेव्हा इतक्या थोड्या अवधीत त्यांची इतकी प्रगती होईल हे फारच थोड्यांच्या लक्षात आले असेल. एकोणीसावे शतक बाष्पशक्तीचे शतक होते. विसावे शतक विद्युतशक्तीचे शतक आहे. वाफेच्या दिव्यांचे ऐवजी विद्युतदीप व वाफेच्या यंत्राचे ऐवजी विद्युतयंत्रे चोहोकडे सुरू होऊन जगातील कित्येक व्यवहारात फरक घडून आलेला आहे परंतु हल्ली हवेवर चालत जाण्यासाठी जे प्रयोग सुरू झाले आहेत त्यांच्या साहयाने आजपर्यंत कल्पनातीत वाटणारा असा फरक लवकरच घडून येईल असे आता निश्चयाने म्हणता येते. हवेतून गाडी हाकण्याची युक्ती ही आता मनुष्याच्या पूर्ण ताब्यात आलेली आहे. आजपर्यंत विमानाची शक्ती फारच संकुचित असे. फ्रान्समधून इंग्लंडमध्ये विमानात बसून येता आले म्हणजे मोठा विजय समजण्यात येत अस. लढाईतही यापूर्वी थोडाबहुत विमानांचा उपयोग करण्यात येत असे. ह्या विमानांना इतके दिवस एक मजेची वस्तू इतकाच काय तो मान असे. परंतु याच्यापलीकडे जगातील सर्व व्यवहार एकदम बदलून टाकणारा विलक्षण फरक विमाने करू शकतील. हे मुळीच शक्य वाटत नव्हते. या युक्तीचे बहुतेक श्रेय फ्रेंच शोधकांकडे आहे. फ्रान्समध्ये विमानांच्या गतीवर आजपर्यंत शेकडो प्रयोग करण्यात आले व त्या प्रयोगांचा विजय होऊन आता लवकरच सर्व जग विहंगाबरोबर स्पर्धा करीत आकाशात उडू लागेल. जमिनीच्या किंवा पाण्याच्या पृष्ठभागावरच काय तो मनुष्यजातीचा अंमल चालावा व आकाशात उडून चिमण्यांनी देखील मनुष्यजातीचा उपाहास करावा ही लज्जास्पद स्थिती नाहीशी करण्याचे श्रेय ज्या फ्रेंच शोधकांनी घेतले त्यांचे मनुष्यजातीवर अखंडित उपकार झालेले आहेत. गुलामगिरीच्या बेड्या ठोकून मनुष्यजातीला जमिनीवरही चालणे अशक्य करण्यात राक्षसी इंग्लंड गुंतले असताना फ्रान्स देशात स्वर्गीय पंख शोधून काढून मनुष्यजातीला आकाशात स्वछंद विहार करण्यास समर्थ बनविण्याचे दीर्घ उद्योग चाललेले असावे, ही गोष्ट त्यास भूषणावह नाही असे कोण म्हणेल? हल्ली विमानात अत्यंत प्रवीणता मिळविलेले शोधक एम्. ड्युमंड हे आपले प्रयोग फ्रान्समध्येच करीत आहेत. आजपर्यंत हवेपेक्षा हलक्या वस्तूंची विमाने करण्यात येत असत. परंतु या प्रसिद्ध वैमानिकाने आता असे सिद्ध केले आहे की, हवेहून भारी असणार्या पदार्थांची विमानेही उत्तम रीतीने उडू शकतात. विमानाला आजपर्यंत दोन चाके लावीत असत. परंतु नुकत्याच केलेल्या प्रयोगावरून एम्. ड्युमंडने असे सिद्ध केले आहे की, एकचाकी विमान समतोलाने तयार केले असता ते फार त्वरीत हवेत उडत जाते. विमानाला हल्ली जी इतकी विलक्षण गती देता आली आहे याचे मुख्य कारण मोटार फोर्सची योजना होय. या मोटार फोर्सने जमिनीवरच मनुष्याची गती वाढविली नसून त्याला आकाशात भरार्या मारण्यासही मदत केलेली आहे. विमानाला दोन बाजूंनी हवा कापीत वर चढण्यासाठी दोन पंख जोडलेले असतात. त्या पंखांना हा मोटार फोर्स लावलेला असतो. आजपर्यंत विमानांना पंख लावलेले नसत. गॅसची एक पिशवी विमानाचे अग्रभागी लावून हवेपेक्षा हलका असणारा गॅस त्या पिशवीतसुद्धा वर चढू लागला की त्या उद्गमन शक्तीने विमान वर चढविण्यास येत

असे. परंतु हल्ली पंखांची युक्तीही फार पसंत पडत चाललेली आहे. या युक्तीने आता एम्. ड्युमंड हे कित्येक विलक्षण प्रयोगानंतर ५० घोड्यांच्या शक्तीने विमान वर उडवू शकतात. आजपर्यंत सुमारे १८ मैल उड्डाण एका तासात करता येई. परंतु परवा एम्. ड्युमंडने सर्व जगाला थक्क करणारे आश्वासन दिले आहे. ते म्हणतात, आता १०० हॉर्सपॉवरचे विमान उडविता येईल! व ते दर ताशी २५० मैल उडत जाईल! या शोधाने जगात अतर्क्य फेरफार होणार असल्याने या आश्वासनाचा व या सुयशाचा सर्व जगभर जयघोष चाललेला आहे. राष्ट्रांना आता पाण्यावरची जहाजेच ठेवून भागणार नाही. तर हवेत तरणारी प्रचंड लढाऊ विमाने उभारावी लगाणार आहेत. फ्रान्सने तर आजच ८० लढाऊ विमाने सज्ज करून ठेवलेली आहेत! जेथे जमिनीवरून जाता येत नसे तेथे मनुष्य पाण्यावरून चालत जाई. परंतु आता तर जेथे जमिनीवरून व पाण्यावरूनही जाता येणार नसेल, तेथे मनुष्य हवेवरून उडत जाणार! उत्तर ध्रुवावर बर्फ झालेल्या पाण्यातून किंवा जमिनीवरून जाता येत नाही. एकूण आता ध्रुवांचा कबजा घेण्यासाठी एक वैमानिक हवेतून जाणार आहे व त्यांना प्रेसिडेंट रुजवेल्ट हे स्वतः सर्व खर्च देणार आहेत.

एका प्रचंड गाडीला सतेज, पाणीदार व जवान घोडे जोडलेले आहेत व त्यांच्या गाडीवानाची शिटी ऐकताच ते हवेत दर तासात २५० मैल आकाश आक्रमीत भरधाव उडत आहेत अशी कल्पना डोळ्यापुढे आणली व नंतर त्या अवाढव्य कल्पनेला दाबून एका लहानशा आटोपसर यंत्राच्या स्वरूपात आणली म्हणजे या विमानाचे चित्र बरोबर होईल.

परंतु जो जो मनुष्यजातीचे उद्धरण होत आहे तो तो इंग्लंडचे मरण जवळ येत आहे. पाण्याचे चोहोकडून वेष्टण असलेल्या आपल्या बेटाला इंग्लंड आजपर्यंत अजिंक्य मानीत आले आहे. फ्रान्स व इंग्लंड यांचेमध्ये इंग्लिश चॅनल आहे. त्यातून एक बोगदा काढून युरोपखंडाशी निकट संबंध व दळणवळण जोडावे अशी शेकडो लोकांनी विनंती केली. परंतु या तुसड्या व स्वापराधजन्य भित्रेपणाने सर्वांशी अविश्वास राखणार्याशराष्ट्राने ते म्हणणे ऐकले नाही. कारण त्यांना अशी खात्री असे की, पाण्यावर आपला पराभव करून इंग्लंडवर येण्याची कोणाची ताकद नाही. ते पाण्याचे संरक्षण सोडून देऊन इंग्लंडचा व फ्रान्सचा नेपोलियन इंग्लंडच्या सिंहासनावर चढू लागेल. इंग्लिश चॅनेलमध्ये बोगदा पाडून त्यातून आगगाडी नेल्यास व्यापाराचा फार विस्तार होईल व इंग्लंडला एकंदरीत फार फायदा होईल हे कळत असूनही आजपर्यंत इंग्लंड आपल्या पाण्याच्या गुर्मीत चूर असे. परंतु धूर्त फ्रान्सने जेव्हा दर तासाला २५० मैल उडत जाणारे लढावू विमान तयार केले, तेव्हा या स्वयंप्रतिष्ठित इंग्लिश चॅनेलमध्ये आगगाडी नेली काय व न नेली काय? हवेतून फ्रेंच विमाने क्षणार्धात इंग्लंडवर मारा करतील असे पाहून व हिरमुसले होऊन अखेर इंग्लंड आता व्यापार तरी साधावा म्हणून फ्रान्सशी आगगाडीचा संबंध जोडणार आहे!

-दि. १५ मार्च १९०७.

११. दे. श्यामजी कृष्णवर्मा यांचे औदार्य!

लंडन : हिंदुस्थानातील लोकांमध्ये गेल्या दोन वर्षांपासून ज्यांचे नाव प्रिय व प्रथित झालेले आहे त्या देशभक्त श्यामजी कृष्णवर्मा यांनी हिंदभूच्या उद्धारार्थ जी १०००० रुपयांची नूतन देणगी दिली तिची त्रोटक व संक्षिप्त वार्ता तारेने यापूर्वीच तिकडे आलेली असेल. देशभक्त श्यामजी यांनी 'इंडियन सोशियालॉजीस्ट' पत्र काढल्यावाचून हिंदुस्थानातील पुष्कळ लोकांना त्यांच्या-विषयीची माहिती मिळवावी अशी उत्कंठा असेल म्हणून या प्रसंगाचा फायदा घेऊन त्यांच्या व्यक्तीविषयक चरित्राबद्दल थोडीशी माहिती दिल्यास ती आपले वाचकांना शिक्षणप्रद झाल्यावाचून राहणार नाही. देशभक्त श्यामजी हे आपल्या विद्यार्थीदशेत असतानाच संस्कृत भाषेमध्ये फार प्रवीण झाले होते. त्यांच्या त्या गीर्वाण भाषा नैपुण्यावर लुब्ध होऊन श्रीदयानंद स्वामी यांची त्यांच्यावर इतकी मर्जी बसली की, त्यांनी श्यामजींना जवळ जवळ पट्टशिष्यच बनविले होते. निरनिराळ्या संस्कृत पंडितांशी वादविवादाचा प्रसंग आला म्हणजे श्रीदयानंदांनी प्रथम आपल्या लाडक्या शिष्यांकडून त्यांचे खंडन करावे व मग जरूर लागल्यास स्वतः शस्त्र उपसावे. श्रीदयानंदांच्या सहवासाने देशभक्त श्यामजींचे गीर्वाण-वाणीप्राबल्य इतके वाढले की, धर्मोपदेशकांचे व्रत घेऊन ते हिंदुस्थानभर संस्कृत भाषेत भाषणे करीत हिंडू लागले. पुणे, नाशिक, कलकत्ता वगैरेसारख्या संस्कृत विद्येच्या आद्यपीठस्थानी जाऊन देशभक्त श्यामजींनी आपल्या अस्खलित, मधुर व युक्तिप्रचुर भाषणांनी त्यावेळच्या जुन्या व नव्या विद्वानांवर आपली पूर्ण छाप बसविली होती. कै. कृष्णशास्त्री चिपळुणकर, रानडे वगैरे विद्वानांनीही पंडितांचा लौकिक व त्यांची विद्वत्ता यांची फार वाखाणणी करावी. श्रीस्वामी दयानंद यांच्या आर्यसमाजातर्फे हे धर्मोपदेशकांचे काम अधिकार-युक्तत्वाने बजावीत असता पं. श्यामजींची संस्कृत भाषानैपुण्याची किर्ती द्वीपान्तरीही जाऊन धडकली होती. व दयानंदांच्या अनुमतीने व शिफारशीने त्यांची केंब्रिज कॉलेजच्या संस्कृताध्यापकत्वाचे जागेवर नेमणूक होऊन ते इंग्लंडमध्ये आले. त्या वेळेस ह्या तरुण हिंदी प्रोफेसरास संस्कृत भाषेचे शिक्षण देताना केंब्रिज युनिव्हर्सिटीच्या व्यासपीठावर पाहून कित्येक इंग्रजांस फार चमत्कार वाटे व ते पंडितजींच्या कर्तृत्वाबद्दल फार धन्यवाद गात. परंतु त्या वेळेस कौतुकास्पद झालेले पंडित श्यामजी एकाएकी इंग्लिशांच्या नापसंतीला उतरून आज दोषास्पद झालेले आहेत! कारण त्या वेळेस जे 'पंडित श्यामजी' होते ते आज 'देशभक्त श्यामजी' आहेत! इंग्रजांच्या रक्तात औदार्य व निःपक्षपात हे गुण सदोदित खेळत असतात असे वाटणाऱ्यांकमूर्ख लोकांनी हे उदाहरण सदोदित ध्यानात बाळगावे. पंडितजींची त्या वेळची विद्वत्ता व आजची विद्वत्ता यात जर काही भेद असला तर तो अधिकत्वातच आहे. परंतु इंग्रजांची प्रीती ही वरवर वाटते तशी खरोखर सद्गुणसंपन्नतेवर नसून त्यांच्या दास्यलोलुपत्वावर असते. जोपर्यंत तुम्ही त्यांची गुलामगिरी करण्यास कंटाळले आहात हे त्यांच्या नजरेस आले नाही तोपर्यंत ते तुमच्या संस्कृतप्रावीण्याची स्तुती करतील व तुमच्या वक्तृत्वाची तारीफ करतील परंतु हे सर्व त्यांच्या जोखडाला मान देण्यास तयार आहात तोपर्यंत! गाडी सुरळीतपणे ओढीत आहेत तोपर्यंत गाडीवाला

आपल्या बैलांना कुरवाळतो, थोपटतो, त्यांची स्तुती करतो परंतु बैलाने जरा मान चोरण्यास आरंभ केला की, त्याचे इतर सद्‌गुण एका क्षणात दुर्गुण होऊन त्यांच्या पाठीवर गाडीवानाचे चाबूक उडू लागतात! फक्त नवल हे की मानवी बैलांना हे रहस्य अजून कळू नये व त्याने आपल्या पाठीवर चाबूक उडविणार्यालस निःपक्षपाती म्हणून संबोधू लागावे! पंडित श्यामजींनी कॅंब्रिजमध्ये अध्यापकत्व करीत असतानाच तेथील एम्.ए.ची पदवी घेतली व बॅरिस्टरची परीक्षाही दिली. नंतर ते हिंदुस्थानात परत गेले व रतलाम, उदेपूर वगैरे कित्येक संस्थानात दिवाणगिरीची कामे करून काही दिवस बॅरिस्टरीचे कामही करीत होते. ते काठेवाडात दिवाण असता त्यांच्याच शिफारशीने तेथे आलेला एक गोरा आपल्या जातिस्वभावास अनुसरून त्यांचेवरच कित्येक आरोप आणू लागला. त्या संस्थानातच नव्हे, तर कोणत्याही संस्थानात काम करण्यास ते नालायक आहेत असे सिद्ध करण्याचा मेक्यानकी नावाच्या फिरंग्याने घाट घातलेला पाहून देशभक्त श्यामजींनी त्यांचे खरे स्वरूप उघड करण्यास आरंभ केला. हिंदुस्थान सरकारपर्यंत ते भांडण जाऊन देशभक्त श्यामजी पूर्ण रीतीने निर्दोष होऊन बाहेर आले. नंतर त्यास उदेपूरच्या महाराजांनी पुन्हा दिवाणगिरीची वस्त्रे दिली. हे काम काही दिवस केल्यानंतर दे.श्यामजी हे इंग्लंडात आले व प्रसिद्ध तत्त्वज्ञानी हर्बट स्पेन्सर यांच्या ग्रंथाध्ययात कालक्रमण करू लागले. त्यावेळेस त्यांच्या मनात हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्यप्राप्तीबद्दल जबरदस्त उत्कंठा उत्पन्न होऊन त्यांना आपल्या राष्ट्राच्या दास्याची शरम वाटू लागली. रात्रंदिवस हिंदुस्थान व त्याचे स्वातंत्र्य याची तळमळ लागलेल्या ह्या स्वदेशभक्ताने अखेर १९०५ च्या जानेवारी महिन्यात आपल्या राजकीय चरित्राला आरंभ केला व हिंदुस्थानातील राजकीय वातावरणात ज्याने महत्वाचा फरक पाडलेला आहे त्या 'इंडियन सोशियालॉजिस्ट' मासिक पत्रकाचा पहिला अंक प्रसिद्ध झाला. देशभक्त श्यामजींच्या प्रयत्नांचे विशिष्टत्त्व हे आहे की, प्रथमपासूनच त्यांनी स्वराज्याचे निशाण उभारलेले आहे. इंग्लंडच्या गुलामगिरीला पूर्णपणे झुगारून देऊन हिंदुभूमी सर्वांग स्वतंत्र झाल्याशिवाय तिचा उद्धार होणे अशक्य आहे, हे राजकीय सत्य निर्भेळ रीतीने व सुप्रसिद्धपणे उपदेशिण्याचे प्रथम श्रेय ज्या थोड्या महात्म्यांना आहे त्यात दे. श्यामजींची गणना आहे. 'इंडियन सोशियालॉजिस्ट' पत्राबरोबरच त्यांनी 'होमरुल सोसायटी' स्थापन केली. त्या सोसायटीचे मुख्याध्यक्षत्व श्यामजींकडे आहे व त्यांचेकडे आहे म्हणून त्या सोसायटीची स्वातंत्र्यप्रीती व स्वराज्यनिष्ठा जाज्वल्य रीतीने कायम आहे. इंग्लंडमध्ये इंग्रजांच्या व विशेषतः मानभावी इंग्रजांच्या दाबाखाली चाललेल्या हिंदी चळवळीचा धिक्कार करून स्वतंत्र व म्हणूनच खरी हिंदी चळवळ इंग्लंडमध्ये प्रथमतः देशभक्त श्यामजींनी सुरू केल्यापासून हिंदी राजकारणाची दुसरी व सत्य बाजू जगाचे निदर्शनास येऊ लागली. हेन्री कॉटनला वंशपरंपरेने संपादकत्व देणारे इंडिया व स्वराज्याची पवित्र पताका उभारणारे 'इंडियन सोशियालॉजिस्ट' आणि हिंदुस्थानच्या गुलामगिरीवर पोसलेल्या कॉटन वेडरबर्नच्या मुठीतील ब्रिटिश कॉंग्रेस कमिटी व स्वदेशाचे स्वातंत्र्य संपादण्यासाठी जन्म घेणारी व केवळ हिंदी लोकांनीच चालविलेली होमरुल सोसायटी, या दुकलीतील ध्रुवविरोधावरून हिंदुस्थानच्या राजकारणाचे स्वरूप दे. श्यामजींनी कसे बदलून टाकले हे सर्वांच्या ध्यानी येईल.

याहुनही महत्वाची गोष्ट म्हणजे इकडे येणार्या हिंदी विद्यार्थ्यांचे मनःसंक्रमण ही होय. आजपर्यंत जे जे हिंदी तरुण इकडे आले ते ते नेमस्तांच्या अमलाखाली 'ब्रिटिश न्यायबुद्धी व नेभळेपणा' शिकून परत जात व हिंदुस्थानात इंग्लंडच्या लोकांबद्दल अद्वातद्वा स्तुतिस्तोत्रे गाऊन लोकांना भिक्षांदेहीकडे नेत. परंतु आता देशभक्त श्यामजींच्या'सोसायटी' ने व मासिक पत्राने मानभावी कॉटनाची कृत्ये कळू लागतात व ते स्वराज्यनिष्ठ होऊन स्वदेश स्वातंत्र्यार्थ प्रयत्न करू लागतात. या विद्यार्थ्यांच्या मनःसंक्रमणासाठी श्यामजींनी काढलेल्या 'इंडिया हाऊस' या संस्थेची उपयुक्तता फार आहे. या 'इंडिया हाऊस चा इंग्रजांना इतका वचक बसला आहे की, एखाद्या लायब्ररीत वगैरे हा इंडिया हाऊसचा पत्ता दिला की एखादा अँग्लो-इंडियन चटकन् विचारतो की, 'Then you belong to the Revolutionary Party!' मग आपण राज्यक्रांतिकारक असालच! या लहानशा प्रसंगावरूनही देशभक्त श्यामजींची इंग्रजांना किती दहशत बसली आहे हे दिसून येईल. या निरनिराळ्या संस्था काढून इंग्लंडात स्वातंत्र्याचे उपदेश केंद्र काढल्यानंतर देशभक्त श्यामजींनी तरुण लोकांस स्वतंत्र देशात राहून स्वातंत्र्याची प्रत्यक्ष महती कळावी म्हणून 'लेक्चर शिप्स' ठेवल्या व प्रत्येकी २००० रुपयांच्या 'राजा प्रतापसिंह', 'शिवाजी', 'अकबर', 'दयानंद' फेलोशिप्स ही दिल्या. या कामी त्यांना बॅरिस्टर राणा ह्या स्वातंत्र्यनिष्ठाचे फार साह्य झाले. दे. श्यामजी येथेच थांबले नाहीत. हिंदुस्थान स्वतंत्र कसे करावयाचे हा जितका महत्वाचा मु आहे तितकाच स्वातंत्र्यानंतर हिंदुस्थानात स्वराज्यरचना कशी ठेवावी हा मुद्दाही महत्वाचा असल्यामुळे त्या विषयावर एक उत्तम व विद्वतायुक्त निबंध जो लिहील त्यास रु. ७५० चे बक्षिसही त्यांनी लावलेले आहे. त्या बक्षिसाची जाहिरात येऊन पुरे दोन महिनेही झाले नाहीत तोच परवा होमरुल सोसायटीच्या द्वितीय वार्षिक संमेलनाचे प्रसंगी हिंदुस्थानात स्वराज्योपदेशक प्रांतोप्रांती धाडण्यासाठी त्यांनी १०००० रुपये दिल्याचे जाहीर केले. स्वराज्याचा उपदेश करीत सर्व हिंदुस्थानभर संचार करण्यास जे राजकीय संन्यासी तयार होतील त्यांना १०००० रुपयांतून साहाय्य होणार आहे. स्वराज्याची उदात्त कल्पना प्रथम प्रभू रामदासांच्या व श्रीशिवछत्रपतींच्या मनात व तरवारीत प्रादुर्भुत झाली.'स्वराज्य' शब्द प्रथम छत्रपतींनी महाराष्ट्र देशात रूढविला. त्या वेळेपासून या पवित्र तेजोमय शब्दाने मराठ्यांचा जरीपटका अटकेपर्यंत नेला आहे. महाराष्ट्राच्या इतिहासात स्वराज्य व सरदेशमुखी या ओजस्वी शब्द द्वयाचा शिक्का प्रत्येक पानावर व ओळीवर पडलेला आहे. महाराष्ट्राच्या अंगात चैतन्य ओतणारा तोच हा 'स्वराज्य' शब्द आता हिंदुस्थानात फिरून दुमदुमू लागला आहे. हा ऐतिहासिक तेजाने दीप्तिमान झालेला शब्द, हा शिवछत्रपतींनी उच्चारलेला शब्द- सर्व हिंदुस्थानाचे अंतिम लक्ष्य म्हणून आता समुद्रवलयांकित भरतखंडाचे कंठातून ध्वनित होत आहे. नकळत का होईना, परंतु ज्या क्षणी दादाभाईंनी हा शब्द राष्ट्रीयसभेच्या अध्यक्षपीठावरून तीस कोटी लोकांचे अंतिम लक्ष्य म्हणून उच्चारला तो क्षण खरोखरीच दैविक होय! आता पूर्व परंपरागत व ऐतिहासिक स्मृतिपूर्ण 'स्वराज्या' चा 'सरदेशमुखी' चा हक्क आर्यभूपासून दूर ठेवण्याची कोणाची छाती आहे? स्वराज्याच्या झेंड्याखाली सर्व हिंदुस्थान जमू लागले आहे व तो जमाव लवकर व्हावा म्हणून स्वराज्योपदेशक धाडण्यासाठी १०००० रुपये देशभक्त श्यामजींनी

दिले आहेत. कारण त्यांची अत्यंत उत्कट इच्छा आहे की,'मी माझ्या डोळ्यादेखत माझे परमप्रिय हिंदुस्थान स्वतंत्र व स्वराज्ययुक्त झालेले पहावे!'

देशभक्त श्यामजी! तुम्ही आपले भाषणाचे शेवटी दर्शविलेली ही इच्छा शीघ्र फलदायी होवो! त्या स्वराज्यासाठी तीस कोटी आत्मे तळमळत! तीस कोटी मने झुरणीस लागोत! विशेषतः त्या स्वराज्यासाठी साठ कोटी हात कार्यास लागोत!

-दि. १५/३/१९०७.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

१२. स्वदेशाशी कृतघ्नपणा

लंडन : हिंदुस्थानच्या भाग्योदयाची जी कित्येक सुचिन्हे प्रादुर्भूत होऊ लागली आहेत त्यात एक महत्वाचे चिन्ह म्हटले म्हणजे हिंदी तरुणांची परदेशातही वाढत जाणारी स्वात्मनिष्ठा हे होय. बाहेरच्या भपक्याला भुलून व देखाव्याला दिपून जाऊन इंग्लंड मध्ये येणारे हिंदी तरुण हिंदुस्थानच्या असामर्थ्याबद्दल व इंग्लंडच्या सामर्थ्याबद्दल भलतेच ग्रह आजवर करून घेत आले आहेत. हे हिंदी तरुण परत आपल्या स्वदेशाला जाताना आपण एखाद्या मोठ्या स्वर्गातून भूलोकाकडे अधःपतन करीत चाललो आहोत असे समजत असत. एखादा मनुष्य इंग्लंडमधून जाऊन आला की, त्याच्यात सर्व दिव्य गुणांचा समावेश झाला असलाच पाहिजे, अशा भोळसर समजुतीने इंग्लंडमध्ये परकीय आचारविचारांनी नखशिखान्त बाटलेल्या हिंदी तरुणांच्या वर्तनास फार मान देण्याची चटक गुलामगिरीत रुतलेल्या हिंदी लोकांस आजपर्यंत लागलेली होती. त्या योगाने तर या अर्ध्या हळकुंडात पिवळ्या होणार्या परदेशी हिंदी तरुणास फारच शेफारल्यासारखे होत असे व इंग्लंडच्या मोठेपणाविषयी, त्याच्या सुधारणेविषयी, त्याच्या ऐश्वर्याविषयी, त्याच्या बलत्वाविषयी निरर्गल अतिशयोक्तीची वर्णने करण्यात व याहूनही दुःखाची गोष्ट की स्वकीयांच्या व स्वदेशाच्या दारिद्र्याविषयी, अवनतीविषयी व दुर्बलतेविषयी अद्वातद्वा कारणपरंपरा लावून हिंदुस्थानाहून इंग्लंड हे अनंतपटीने व सर्वतोपरी श्रेष्ठ आहे असे भासविण्यात या निमगोर्या साहेबास फार डौल वाटत असे. इंग्लंडचा थोरपणा आपण गायला म्हणजे असल्या थोर इंग्लंडला पाहिलेले आपणही फार थोर आहोत अशी सामान्य जनाची समजूत होईल अशा स्वार्थबुद्धीने या मूठभर बाट्यांनी आजपर्यंत आपल्या देशाचा तेजोभंग केला. इंग्लंडला पाहून दिपलेले हिंदी तरुण असे उपयोगी पडतील ही गोष्ट इंग्लंडच्या फार दिवसांपूर्वी लक्षात आलेली आहे. इंग्लंडने हिंदू लोकांस परोपकारबुद्धीने शिक्षण दिले किंवा नाइलाजाने व दुष्टबुद्धीने दिले हे आता हिंदुस्थानातील तरुण पिढी तरी समजून चुकलेली आहे. पूर्वी या शिक्षणाबद्दल अगदी प्रथम नुसती चर्चा सुरू झाली तेव्हा ईस्ट इंडिया कंपनीने एक अत्यंत महत्वाचा खलिता इंग्लंडमध्ये लॉर्ड विल्बरफोर्स ह्यांना धाडलेला होता. त्यात कंपनी म्हणते, 'आपणाला अमेरिका सोडावी लागली कारण आपण तेथेच प्रशाळा, महाशाळा स्थापन करण्याची अनुज्ञा देण्याचा वेडेपणा केला. आता त्याची पुनरावृत्ती नको. हिंदूंना शिक्षण हवे असेल तर त्यांनी येथे इंग्लंडात यावे.' ह्या अत्यंत अनुदार व कुटिल वाक्यात गर्भितार्थ काय आहे? जे शिक्षण हिंदुस्थानात दिले असताना आपल्या अंमलात अमेरिकेप्रमाणे विघातक होईल ते शिक्षण हिंदू लोकांस इंग्लंडात आल्यावर मिळाले असता अपायकारक होणार नाही या म्हणण्याचा अर्थ काय? एक तर इंग्लंडमध्येच खरे शिक्षण द्यावे कारण फारसे हिंदी तरुण इकडे येऊ शकणार नाहीत असा अर्थ असेल. परंतु हा अर्धा कच्चा अर्थ होय. कारण बंगाल्यातल्यासारखी एखादी असोसिएशन स्थापून हिंदुस्थानला हजारो विद्यार्थी परदेशी धाडणे अगदी सुलभ आहे. हे कळण्याइतके शहाणपण वरील मुत्सद्यांस खात्रीने होते. परंतु त्यांच्या मनातील संपूर्ण हेतू असा आहे की,

हिंदी तरुण इंग्लंडमध्ये शिक्षण घेऊ लागला म्हणजे त्या शिक्षणाने त्याचे मन आत्मनिष्ठ होण्याच स्थली इंग्लंडचा डामडौल पाहून ते दुर्बल व परदेशी मात्र होईल व त्याच तरुणास उत्तम विद्वान, अनुभवी म्हणून लेखणारी हिंदुस्थानची जनता त्यांच्या घातक व भ्रामक शब्दास यथार्थ समजून इंग्लंडच्या इभ्रतीला वचकून रहात जाईल. इंग्लंडच्या या कौटिल्याची उदाहरणे इतरत्रही शेकडो आढळतात. लॉर्ड डलहौसीच्या राज्यतृष्णेने हिंदुस्थानात भयंकर असंतोष माजला व त्या वेळच्या तेजस्वी पुरुषांना फिरंग्यांच्या अंमलाचा नायनाट करून टाकण्याची स्फूर्ती उत्पन्न झाली असे पाहताच इंग्लंडने हीच तेजोवधाची युक्ती अंमलात आणलेली होती. निजामचे दिवाण सर सालरजंग ह्यांना इंग्लंडला आणले व ग्वाल्हेरचे दिवाण दिनकरराव व महाराज जयाजीराव ह्यांना ५७चे आरंभी कलकत्यास पाहुणचारासाठी नेले! या पाहुणचाराने व देखाव्याने हे तिन्ही मुत्सद्दी कसे भ्रष्ट झाले व स्वदेशाशी निमकहरामपणा करून परपक्षाला त्यांनी कसे साह्य केले हे स्वतः इंग्रजी इतिहासकारच हसत हसत सांगतात व म्हणतात की इंग्लंडच्या वैभवाला यांनी पाहिले नसते तर हेही राष्ट्रविक्षोभात सामील झाले असते! नुकतेच येथे दक्षिण आफ्रिकेकडील काही निग्रो संस्थानिक आपल्या तक्रारी मांडण्यासाठी म्हणून आले होते. त्या संस्थानिकांस राजा एडवर्डच्या भेटीस नेण्यात आले. तेथील वैभव, कृत्रिम भव्यता दाखवून त्यांना निम्मे ठार केल्यावर मग राजा एडवर्डचा हस्तस्पर्शही करविला गेला. ह्या गर्दीत ते भोळे संस्थानिक इतके उल्लू झाले की त्यांच्या कामाची बिलकुल दाद लागली नसतानाही त्यांना इंग्लिशांच्या स्नेहाची व थोरवीची अत्यंत धन्यता वाटली व त्यांनी वर्तमानपत्राच्या बातमीदारास कळविले की आता आम्ही खरोखर मोठे-मोठे झालो. आम्ही महान गौरपित्याशी हस्तांदोलन केले!! कर्णाच्या तेजोवधासाठी जशी शल्याची योजना झाली होती तशीच हिंदुस्थानच्या तेजोभंगासाठी या निग्रोर्यासाहेबास इंग्लंडने योजलेले होते. इंग्लंडच्या सामर्थ्याबद्दल किंवा सुधारणेबद्दल जर आपल्या इकडे विचित्र कल्पना प्रचलित असल्या तर त्या घातक परिणामांचे उत्तरदायित्व इंग्लंडला जाऊन आमच्याच पैशाने शिकून आलेल्या या हिंदी तरुणांच्या भ्रष्ट व भ्रमिष्ट अतिशयोक्तीवरच आहे. आपल्यात एक म्हण आहे, 'शेळ्यांत मुंडी गाय प्रधान' त्याच प्रमाणे निरुपद्रवी राष्ट्रास लुबाडून घेणार्या ह्या इंग्लिश राष्ट्राची स्थिती आहे. हिंदुस्थानाच्या पारतंत्र्याचे जर कोणते कारण असेल तर स्वदेशाभिमानाचा गेल्या शतकाचे आरंभी असलेला अभाव हेच होय. परंतु हे कारण लपवून ठेवून गुलामगिरीच्या चरकात चिरडून गेलेल्या हतबल लोकांस इंग्लंड असे सांगत, शिकवीत व पटवीत आले आहे की, तुम्ही गुलामगिरीलाच पात्र आहात व आम्ही राज्य करण्यासाठीच उत्पन्न झालेले आहोत. त्या इंग्रजी तुणतुण्याची झील ओढून इंग्रजांच्या अन्नाने बाटलेल्या हिंदी तरुणांनीही म्हणावे की खरोखरीच इंग्रजी लोक फार शूर, धाडसी, दृढनिश्चयी, विद्वान, शास्त्रकलाकोविद. इंग्लंडचे वायुमान काय, इंग्लंडची शोभा काय, इंग्लंडची भव्यता काय, इंग्लंडमध्ये सर्व अवर्णनीय आहे! 'इंग्लंडमधील लोक उद्योगी व शूर निपजतात याचे कारण तेथील थंड वायुमान व निसर्गरचना होय!' असे हे लोक अजून बेधडक सांगत नाहीत काय? इंग्लंडमधील लोक राक्षसासारखे धिप्पाड आहेत, हे विधान हजारो वेळा केले जात नाही काय? इंग्लंडमध्ये अन्याय व अनीती मुळीच नाही व इंग्रज व्यापारी फार प्रामाणिक असतात, हे म्हणणार्यात बेझंटबाई व बाया-बापड्या काय थोड्या आहेत? इंग्लंडचे शस्त्रविद्येत विलक्षण प्रगमन

झालेले आहे ही समजूत आपल्या तिकडे काय थोड्यांची आहे. विशेषतः अत्यंत खेदकारक गोष्ट ही की, हिंदुस्थानचा धर्म, हिंदुस्थानची निसर्गरचना, सबलता, सामर्थ्य, नीती, बुद्धिमत्ता, शौर्य ही सर्व इंग्लंडच्यापेक्षा फार फार कमी आहेत, ही आत्मघातकी, असत्य व कुलकलंकदायिनी समजूत विशेषतः सुशिक्षित वर्गात आजपर्यंत किती रूढ होऊन बसलेली आहे? अशा स्थितीत अखेर हिंदी तरुणाचे डोळे उघडलेले पाहून हे हिंदुस्थानच्या, अभ्युन्नतीचे अत्यंत महत्वाचे चिन्ह आहे असे कोण म्हणणार नाही? ह्या आत्मनिष्ठ जागृतीची प्रत्यंतरे येथे दरक्षणी घडत आहेत. हिंदुस्थानासारखा भाग्यवान, निसर्गसुंदर व रमणीय देश व हिंदु लोकांसारखे वेदप्राचीन, नीतिसंपन्न, प्रेमळ व वीररसपूजक आर्य लोक, अशी जोडी लाभणे हे महद्भाग्याचे फल आहे, असे आता हिंदी तरुणास कळू लागले आहे. हिंदुस्थानचे धर्म, रीतिभाती, हिंदुस्थानच्या समाजवृत्ती, हिंदुस्थानचे इतिहास व हिंदुस्थानची आजपर्यंतची कर्तृत्वशक्ती ही इतर अपुर्याय व हंगामी राष्ट्रांच्यापेक्षा शतपटीने स्पृहणीय व वंदनीय आणि माननीय आहे व तिला मूर्ख व आंधळ्या सुधारकांच्या उतावळेपणाने लाथाडीत सुटण्यासारखे भयंकर पाप केवळ रौरवदायक आहे असे आता तरुण अंतःकरणास कळत आहे. स्वदेशाभिमानाची ज्योत जी मालवली गेली होती ती एकदा का पेटली की त्या प्रकाशाने आजपर्यंत आपणास अडखळून पाडण्यासाठीच ज्या वस्तू उत्पन्न झाल्या आहेत असे स्वकीय परशत्रू आपल्यास सांगत आले त्याच गोष्टीचे मनोरमत्व व पुण्यपावनत्व पाहून जग तोंडात बोट घालील हे तरुण पिढीस कळू लागले आहे व इंग्लंडमध्ये येणे म्हणजे स्वदेशाशी कृतघ्नपणा व इंग्लंडच्या साम्राज्याशी राजनिष्ठा धरणे नव्हे, हेही त्यांना हळूहळू समजून येत आहे. याची एक-दन उदाहरणे मासल्यासाठी डेतो.

पंजाबी पत्राच्या संपादकास झालली क्रूर व राक्षसी शिक्षा ऐकताच तरुणांच्या रोषास पारावार नाहीसा झाला. त्यांना आपल्या हतबलत्वाची लाज वाटू लागली व मनगटाच्या ढिलेपणाने आलेले हतबलत्व मनगटे जोरदार केल्यास अजूनही निघून जाईल ही त्यांची खात्री पटू लागली. जोपर्यंत कायदे करणे व त्या कायद्यांच्या अंमबजावणीसाठी तरवार लटकत ठेवणे हे फिरंग्यांच्या स्वाधीन आहे, तोपर्यंत नेमस्तपणा काय किंवा Passive Resistance चा अप्रत्यक्ष किंवा रडका प्रतिकार काय सारखेच विफल होत. असे उद्गार बहुतेकांच्या तोंडून निघू लागले आहेत व खरा मार्ग, यशदायी मार्ग इतिहाससूचित मार्ग कसा स्वीकारावा याचा हिंदी अंतःकरणात उहापोह होत आहे. मध्यंतरी येथून पंजाबीला सहानुभूती व आनंदप्रदर्शक तारा पाठविण्यात आल्या. आनंद अशासाठी की आपल्यावर असले उघड जुलूम करण्यासाठी बुद्धी अखेर मानभावी सत्तेस होऊ लागली.इंडिया हाऊस केंब्रिज व सायरेन्सेस्टर येथून तारा गेल्या होत्या. नंतर पंजाबीसाठी एक फंडही काढण्यात आला. या फंडाचे नाव 'पेनीफंड' आहे. या फंडाला येथील मूठभर हिंदी तरुण किती उत्कटतेने साह्य करीत आहेत हे कळण्यासाठी एक उदाहरण देतो. सायरेन्सेस्टरच्या शेतकी कॉलेजात देशबंधू हरनामसिंग बी.ए. इत्यादी पाचच हिंदी आहेत. परंतु त्यांनी तत्काळ ८० रुपये पाठवून दिले आहेत! व विशेष महत्वाचे हे की, या सहानुभूतीच्या तारा किंवा फंड यांच्यापेक्षा आता वेळ न दडवता काही तरी शेवटचा सोक्षमोक्ष केला पाहिजे अशी सर्वांस उत्कंठा लागली आहे.

आपल्या महाराष्ट्रात देशभक्त अंताजी दामोदर काळे यांच्या अविश्रांत असहाय्य व अविरत श्रमाने उत्पन्न झालेला व त्यांच्याच नेटाने चिरस्थानी झालेला पैसाफंड हा आता लंडनमध्येही गाजत आहे. दे. अंतादी दामोदर काळे यांचे अत्यंत वर्णनीय चरित्र व एका व्यक्तीने खरा खरा स्वार्थत्याग करून दृढश्रद्धेने एखादे राष्ट्रकार्य हाती धरले असता त्यात एका व्यक्तीलाही किती कार्य करता येते याचा वृत्तान्त ऐकून सर्वांना- रजपुताना, शिखांना, बंगाली लोकांना, मद्रासी लोकांना, सर्वांना फार धन्यता वाटते. 'पैसाफंडाचे उत्पादक' याच अर्थपूर्ण व महनीय पदवीने दे. काळे यांचा नामोच्चर येथे होत आहे. या पदवीची किंमत इतर उसन्या व व्यापारी पदव्यांहून अनंतपटीने जास्त आहे अशी येथे सर्वांची खात्री आहे. पैसाफंडासाठी जवळ जवळ ५० रुपये आधीच जमलेले आहेत व कोणीतरी खात्रीचे येणार्याबरोबरने हिंदुस्थानात रवाना होतील. आणखी एक उपदेशपर व उत्साहक गोष्ट घडून आली. अमेरिकेहून देशबंधू देव (बंगाली) हे कृषिकर्मशास्त्रात एम्.एससी.ची पदवी घेऊन येथे आले. हे बंगालच्या राष्ट्रीय असोसिएशनचे द्वारा गेले होते. गेल्या आठवड्यात हिंदुस्थानात जावयाचे पूर्वी ते लंडनमध्ये फेटा मिळेल की नाही याची चौकशी करीत होते! आपण हिंदुस्थानात गेल्यावर फेटा का घेत नाही?' असे विचारताच ते म्हणाले, 'कलकत्यास उतरताच डोक्यावर जर टोपी पाहिली तर रस्त्यात राष्ट्रपक्षीय मुले हुर्यो करतात व शिवाय आपण आपल्या देशात परत जाताना स्वदेशीच पोषाख घालणे जास्त भूषणास्पद आहे!' ह्या एका लहान गोष्टीत किती अर्थ भरलेला आहे! पंचवीस वर्षांपूर्वी इंग्लंडहून आलेले भ्रष्ट लोक स्वकीय वस्तूंचा तिरस्कार करीत व बाटेपणातच महती मानीत. हिंदुस्थानच्या बाजारात विलायती छपरी टोपीचा शोध करीत असत. आज स्वदेशी पोरे हुर्यो करतील या भीतीने व स्वकीयत्वाच्या यथार्थाभिमानाने उद्दीपित होऊन पदवीधर लोक लंडनच्या बाजारात हिंदी जरतारी फेट्यांचा शोध करीत आहेत.

-दि. १२ एप्रिल १९०७.

१३. लंडन टॉवर

इंग्लंडच्या इतिहासप्रसिद्ध लंडन टॉवरमध्ये असणार्याक्शस्त्रागारामध्ये श्रीशिवछत्रपतींनी ज्या वाघनखानी अफजुलखानास मारले ती वाघनखे आहेत असा महाराष्ट्रात बोलवा असल्याने ती वाघनखे पाहण्यास मी फारच उत्सुक झालो होतो असे आपल्या वाचकांना वाटले. हिंदुस्थानच्या पारतंत्र्याची आतडी ज्या वाघनखाने उपसून बाहेर काढली व जी शिवछत्रपतींच्या करस्पर्शाने पवित्र झाली ती मराठी वाघाची वाघनखे लंडन टॉवरमध्ये पडलेली पाहावयास मी उत्सुक झालो असेन असे आपल्या वाचकांना वाटत असेल. परंतु मला ती उत्सुकता मुळीच वाटेना. श्रीकृष्णाच्या विश्वरुपाला पाहण्यास अर्जुनालाही दिव्य चक्षू दिलेले होते, तरीदेखील त्याच्याच्याने त्या विश्वरुपाला पाहवेना. मग त्या वाघनखाकडे दृष्टी फेकण्यास माझ्या ह्या गुलामगिरीच्या डोळ्यांना कशी छाती होणार! मला कंप भरू लागला. माझी गात्रे विगलित होऊ लागली. छत्रपतींच्या त्या वाघनखांना मी कसा पाहू? इतिहासाच्या वाचनाने मला अशी माहिती झालेली होती की, त्या मराठी वाघाच्या नखांना गुलामगिरीच्या रक्ताची फार चटक लागलेली आहे, मग अशी माहिती असताना मी तिकडे जाण्यास कसा धजू? ज्या करिता मी त्यांच्याकडे दबून पाहात असताना त्यांची अर्धसुप्त दृष्टी मजकडे गेली व माझ्या गुलामगिरीचा त्यांना वास आला तर स्तंभ कडाडदिशी फोडून तो शिवनृहरी बाहेर येऊन गुलामगिरीचा वास कोठून येत आहे म्हणून गर्जना करणार नाही का? अफजुल-खानाच्या आतड्यावर यथेच्छ ताव मारून शिवाजीची वाघनखे झोपी गेल्याला बराच वेळ झालेला आहे, आता त्यांच्या उठण्याचा समय जवळ आलेला असल्याने या निद्रेमध्ये सर्व अन्न जिरून जाऊन ज्यांची क्षुधा प्रदीप्त झालेली आहे, ती गुलामगिरीच्या रक्तास चटावलेली वाघनखे माझ्यामागे उड्या घेत येतील नि मला व माझ्या राजनिष्ठेला फाडफाड्न भरभर मिटक्या देऊन घटघट त्या'स्वहितासृगृदका' पिणार नाहीत काय? अशा धास्तीत मी गर्क झालो असतानाच मला त्या वाघनखांचे ऐवजी टिपूची तरवार दिसली. त्या तरवारीच्या दर्शनाबरोबर एक विलक्षण संचार अंगात संचारू लागला व ह्या गुलामगिरीत जगण्यापेक्षा श्री छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या वाघनखांनी मेलेलेच फार बरे असा माझा ग्रह होऊ लगला व मी त्या वाघनखांना पाहाण्यास खरोखरच उत्सुक झालो. त्या चित्र वस्तूच्या दर्शनास जाण्यापूर्वी काहीतरी नजराणा न्यावा असे मला वाटू लागले परंतु त्यांना जो एकच नजराणा पाहिजे आहे तो मला कोठून मिळेल? 'पारतंत्र्याचे रक्त' त्यांना नजराण्यादाखल देण्यासाठी मी टिपूच्या तरवारीची करुणा भाकू लागलो परंतु तिने मला जबाब दिला की'टिपूची तरवार सज्ज आहे पण टिपूचा हात कोठे आहे?'

टिपूचा हात कोठे आहे हे मी ऐकतो न ऐकतो तोच माझी दृष्टी त्या वाघनखावर गेली. परंतु छत्रपतींचे वाघनखात जी दिव्यता असेल असे वाटत होते ती दिव्यता त्यात नव्हती म्हणून संशय येऊन मी जास्त जवळ गेलो तो मला आढळून आले की ही महाराजांच्या हातातील अस्सल वाघनखे नाहीत. त्या वाघनखांपाशी जी माहितीची चिठ्ठी आहे तीत हे स्पष्ट लिहिलेले आहे. ती माहिती अशी आहे.

‘Wghnakhe or tiger’s claws: a weapon for concealment in the hand. It was a similar instrument with which the famous Shivaji destroyed Afzulkhan, a Vijapur general while entertaning him. These are from Mysore used by robbers’

या वरील अक्षरशः उतरून घेतलेल्या माहितीवरून श्रीशिवाजीमहाराजांची वाघनखे ’अशीच’ होती इतकाच उल्लेख केलेला आहे. तीच ही नव्हत. पुढे तर स्पष्ट उल्लेख आहे की ही म्हैसूरमधून तिकडील दरोडेखोरांपाशी असलेली इकडे आणली आहेत. श्रीछत्रपतींची वाघनखे टॉवरमध्ये नाहीत, ती इतर कोठे आहेत हेही अजून नक्की बाहेर आलेले नाही. अशा रीतीने ज्याच्या दर्शनासाठी मी उत्सुक झालो होतो ती वाघनखे न दिसल्याने क्षणभर माझी निराशा झाली. परंतु लगेच मला थोडा तरी हुरुप वाटू लागला कारण छत्रपतींची वाघनखे लंडनच्या टॉवरमध्ये बंदीत पडण्यापेक्षा ती मला न दिसतील तर काही वाईट नाही. ती मला दिसण्यासाठी लंडनला येण्यापेक्षा माझ्या आर्यभूला दिसण्यासाठी हिंदुस्थानातच असलेले बरी. वाघनखे प्रदर्शनासाठी नसतात. त्यांना पारतंत्र्याची पोटे फाडण्यासाठीच काय ती बाहेर काढणे इष्ट आहे. ज्यांना ती वाघनखे पाहण्याची उत्कंठा लागलेली असेल त्यांनी पारतंत्र्याची आतडी उपसण्यास तयार असले पाहिजे. त्यांनी त्यासाठी बद्धपरिकर व सज्जखड्ग झाले पाहिजे. इतकी ज्याची तयारी असेल त्याला श्रीछत्रपतींची वाघनखे सापडणे कठीण नाही. कारण प्रतापगडचे देवीला वरील सज्जतेचा अर्ज केल्यावर ती त्या देवीचे दरबारातून देवविण्यात येतात.

- विहारी, चैत्र शु. शके १८२९

दि.२२ एप्रिल इ.स. १९०७

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

१४. सावधान

काळ जातो क्षणक्षण। मूळ येईल मरण

काही धावाधाव करी। जव तो मृत्यु आहे दुरी

लंडनः कवीचे हे वरील उद्‌गार हिंदुस्थानच्या सद्‌यःस्थितीला किती बरोबर लागू पडत आहेत! ज्या रोगाने हिंदभूची तनू क्षीण होत चाललेली आहे त्या पारतंत्र्याचा दिवसेंदिवस बळावत जाणारा जोर पाहून कोणाच्या जिवास हळहळ वाटणार नाही व कोण असे म्हणणार नाही की 'काही धावाधाव करी । जव तो मृत्यु आहे दुरी।' मृत्यु'च दरबारात काय बेत चाललेले आहेत ते हिंदसुंदरी, तुला माहीत आहेत काय? तुझ्या गळ्यात पडणारे त्याचे पाश कसे हळूहळू परंतु झपाट्याने करकचले जात आहेत याची हिंदसुंदरी, तुला कल्पना तरी आहे काय? क्षण क्षण काळ चालला आहे. त्या प्रत्येक क्षणाबरोबर तुझे क्षीण क्षीण होत जाणारे शरीर अनिवार्य व क्रूर अशा यमसदनाकडे फरफर ओढून नेले जात आहे, हे तुझ्या निःसंज्ञ गात्रांना संवेदित होत आहे काय? मृत्यू दूर होता तेव्हाच वास्तविक धावाधाव करावयास पाहिजे होती! पण आता मृत्यू अगदी नजीक आला आहे. अजून तरी ह्या पवित्र भारताचे प्राण वाचविण्यासाठी कोणी धावाधाव करील काय? कोणी धावत येऊन हिचे रक्षण करील काय?

कारण आता अवधी अगदी उरलेला नाही. हिंदुस्थानला नामशेष करण्याचे दुहेरी प्रयत्न कसे चालले आहेत हे जो किंचित तरी लक्ष देऊन पाहील त्याच्या तेव्हाच ध्यानात येईल. आता अवधी अगदी उरलेला नाही! सुमारे पन्नास वर्षांपूर्वी हिंदुस्थानचे शरीरात व हिंदभूचे कुसव्यात इतके सत्व होते की तीत तात्या टोपे, कुमारसिंह व नानासाहेब निपजत असत. रणजितसिंह नवीन साम्राज्ये रचीत असत व वीर लोक चिलियनवालाच्या व कानपूरच्या लढाया लढत असत. परंतु एका ह्या पन्नास वर्षांत ते सत्व क्षीण होत होत हल्लीच्या स्मशानशांततेपर्यंत आलेले आहे. म्हणजे ५० वर्षांपूर्वी पारतंत्र्यरोगाचा आपले शरीरात झालेला प्रादुर्भाव हाणून पाडण्याची जी शक्ती हिंदभूमध्ये होती ती आज नाममात्रही उरलेली नाही व जी आज उरलेली आहे ती उद्‌या उरलेली नसणार! भयानक पारतंत्र्यरोगाचा प्रादुर्भाव २० वर्षांपूर्वी होता त्याहून आज कितीतरी वाढला आहे व दिवसे दिवसे झपाट्याने वाढत जात आहे! हिंदूस्थानच्या अंगातील शक्ती कमी होत चाललेली व पारतंत्र्यरोग बळावत चाललेला! अशी दुहेरी बाणी आलेली आहे! अशा दुहेरी जबड्यात मृत्यू हिंदभूला भरडू पाहत आहे!

हा मृत्यूचा जबडा हिंदुस्थानच्या अगदी कंठनालाशी कसा भिडलेला आहे हे कोणास पाहावयाचे आहे काय? व त्या जबड्यात असलेल्या विषमय दातात आणखी नवीन विषमय दाताची भरती कशी होत आहे हे पाहावयाचे आहे काय? असेल तर हल्ली इंग्लंड व युरोप खंडात चाललेले प्रयत्न लक्षपूर्वक पहा! वर्तमानपत्रात प्रसिद्ध झालेल्या भपकेदार वृत्तांताने फसू नका. तर त्या वृत्तांतात प्रसिद्ध न झालेल्या हेतूकडे लक्ष द्‌या. गेल्या आठवड्यात सर्व इंग्लंडभर इंग्रजी साम्राज्यातील सर्व स्वतंत्र वसाहतीचे जंगी

संमेलन भरविण्याची गर्दी उडून गेली होती. ह्या वसाहतीमध्ये इंग्लंडच्या अधिपतित्वाचा द्वेष बर्या च लोकांत उत्पन्न होऊ लागला आहे व जर साम्राज्य ठेवावयाचेच असेल तर आम्हास व तुम्हास सारखेच हक्क असले पाहिजे असे चोहोकडून प्रतिपादन होऊ लागले आहे. ह्या कॉलनीच्या द्वेषाचा वेळीच उपशम व्हावा व त्यास साम्राज्याचे ममत्व वाटू लागावे म्हणून हे संमेलन भरविण्यात येत आहे. हे दृश्य व तात्पुरते कारण आहे. परंतु याचे मूळ कारण फारच भिन्न आहे. आयर्लंड, इजिप्त व हिंदुस्थान ह्या देशामध्ये ह्या इंग्रजी व फिरंगी साम्राज्याची बेडी आपल्या पायात न ठेवण्याची इच्छा बळावत चाललेली पाहून ह्या आधीच निर्बल करून टाकलेल्या राष्ट्रांची ही स्वातंत्र्यगामी इच्छा वेळ पडल्यास ठिकाणच्या ठिकाणी दाबून टाकण्यास इंग्लंडला वसाहतींचे पूर्ण लष्करी साह्य व्हावे म्हणून एव्हापासून हे संघ तयार करण्यात येत आहेत. या वसाहतीपैकी थोरली वसाहत कॅनडा ही होय. हिची लोकसंख्या ५७,६६,६०६ आहे व हिचे हल्लीचे मुख्यप्रधान सर विल्फर्ड लारियर हे आहेत. न्यूफाअुंडलँडची लोकसंख्या २,१७,०३७ आहे व तिचे मुख्य प्रधान सर राबर्ड बाड हे आहेत. ऑस्ट्रेलियाची लोकसंख्या ५०,००,००० आहे व तिचे हल्लीचे मुख्यप्रधान अलफ्रेड डीकन आहेत. न्यूझीलंडची लोकसंख्या ८,८८,५७८ असून तिचे मुख्य प्रधान सर जोसेफ वार्ड आहेत. केपकॉलनीची लोकसंख्या जवळ जवळ २४ लक्ष असून त्यापैकी दहा लक्ष गोरे लोक आहेत. तिचे मुख्यप्रधान जेमसन हे आहेत. नाताळची लोकसंख्या जवळ जवळ २१ लक्ष असून त्यापैकी १लक्ष गोरे लोक आहेत व तिचे मुख्यप्रधान मूर हे आहेत व अगदी सर्वांत धाकटी स्वतंत्र वसाहत ट्रान्सवाल हिची लोकसंख्या १२ लक्ष असून त्यापैकी ३ लक्ष गोरे लोक आहेत व तिचे मुख्य प्रधान जनरल बोथा हे आहेत. अशा या सात वसाहतींचे मुख्यप्रधान हल्ली लंडनला आलेले आहेत व त्या सर्वांचे संमेलन भरवून त्यात साम्राज्याचे संरक्षणाची चर्चा चाललेली आहे. त्या सर्वांत विशेषतः जनरल बोथा यांजकडे सर्वांचे लक्ष वेधलेले होते यात काही नवल नाही. ह्या कॉन्फरन्सचे दुसरे दिवशी लंडन शहरात या ब्रिटिश साम्राज्यातील वसाहतींच्या मुख्यप्रधानांची जंगी मिरवणूक निघाली होती. सर्व रस्त्यांतून कागदांची सुंदर फुले कातरून त्यांच्या लांब माळा एकसहा बांधलेल्या होत्या. त्या माळांच्या मध्यभागी इंग्रजी राष्ट्रांची निशाणे टांगलेली होती. विशेषतः सेंटपॉलच्या भव्य व प्राचीन चर्चपुढील देखावा फारच मनोरम केलेला होता. एक अतिशय मोठे निशाण मध्यभागी फडकत होते व बाजूला निरनिराळ्या वसाहतींची निरनिराळी लहान लहान निशाणे लावलेली होती. चोहोबाजूंनी त्या रस्त्याला एखाद्या अत्यंत सुंदर लग्नमंडपाप्रमाणे शृंगार चढविलेला होता. सर्व रस्त्यावरील भागात लाखो लोक दाटीने अत्यंत टापटिपीने उभे होते. स्वतंत्र राष्ट्रात आपले भाग्यशाली स्वतंत्र राष्ट्रीय निशाण विजयानंदात फडकत असता ज्या मनोवृत्ती जागृत होत असतात त्या त्यांच्या अंतःकरणात व चेहर्यावरनाचत असलेल्या दिसत होत्या. सेंटपॉलमधून तेथील भिन्न भिन्न घंटाचा घणघणाट सुरू झालेला होता व त्या नादातील स्वागतरवाने तो प्रचंड जनसमूह डूलू लागला होता. इतक्यात सुंदर व उघड्या वाहनात बसलेले प्रधान येण्यास सुरवात झाली. त्यातील पहिला मान जनरल बोथास मिळालेला होता. त्यांची बग्गी पहिल्याने येताच बोथांचा जयजयकार सर्व दिशांतून उठला व टोप्यांना व हातातील छत्र्यांना व रुमालांना उडवीत 'यावे महाराज!','बोथांचे स्वागत असो!' असे आनंदध्वनी एकसारखे उठत होते. नंतर ही मिरवणूक गिल्डहॉलमध्ये गेली व तेथे ह्या मुख्यप्रधानास

’फ्रीडम ऑफ दी सिटी ऑफ लंडन’चा सन्मान देण्यात आला. त्या लंडनच्या फ्रीडमचा मान घेते वेळेस ’मी इंग्रजी राज्याबद्दल नेहमी राजनिष्ठ राहीन’ अशी शपथ घेण्याची पद्धत आहे व त्याप्रमाणे या सर्व प्रधानांसही शपथ घेणे भाग पडले. अशा युक्तीने बोथांकडून राजनिष्ठेची शपथ घेवविली गेली! या सर्व मिरवणुकीचा परिणाम काय झाला? तर लंडन हे नुसत्या इंग्लंडच्या नव्हे तर या सर्व वसाहतींच्या स्वतंत्र सैन्यात आपले रक्षणार्थ एकत्र करण्याची उत्कंठा धरीत आहे हे सिद्ध झाले. ही मिरवणूक संपल्यावर कॉन्फरन्सपुढे जे विषय मुख्यत्वेकरून आलेले आहेत त्यात तुझे नाव घेतलेले नाही, तरी हिंदुस्थाना, तू तिकडे नीट लक्ष दे. अगदी महत्वाचा व सर्वत्रांना जवळ जवळ पूर्ण संमत झालेला विषय म्हणजे ’साम्राज्याचे संरक्षण’ हा होय म्हणून हेन्री कॅबेल बॅनरमन ह्या इंग्लंडच्या मुख्य प्रधानाने सांगितले आहे! इंग्लंडचे आरमार जे आहे ते क्वचित हिंदुस्थान राखण्यास समर्थ होणार नाही, म्हणून कॉलनी व इंग्लंड मिळून एक संघटित व सामाईक आरमार तयार करावे हा इंग्रजांनी घाट घातलेला आहे व हा खर्च व बोजा सांभळण्यास कॉलनींनी तयार व्हावे म्हणून एक पार्लमेंट सभा स्थापण्याची व व्यापारविषयक विशेष सवतली देवविण्याची कॉलनीजला लालूच लावलेली आहे! हिंदुस्थान व इजिप्त हे कॉलनींना व इंग्लंडला चरण्याचे कुरण आहे. हे सामाईक कायम ठेवणे हे सामान्य उद्दीष्ट असल्याने साम्राज्यसंरक्षक आरमार उत्पन्न करावे व साम्राज्यातून कोणीही सुटण्याचा किंवा कोणास सोडविण्याचा प्रयत्न केल्यास त्यास संघबलाने तुडवून टाकावे असा हा कावा आहे. आजपर्यंत एकटे इंग्लंडच गुलामांच्या उरावरील दडपण असे. पण आता या सात मुलीदेखील आपल्या आईला साह्य करण्यास येणार हा या कॉन्फरन्सचा सरळ अर्थ आहे.

परंतु इंग्लंडची एकच हालचाल हल्ली चाललेली आहे असे नाही. पार्लमेंटमध्ये हाल्डेनने एक सैन्य सुधारणेचे बिल आणलेले आहे. त्यात लष्करी खर्च जास्त झाला तरी बेहेत्तर, परंतु इंग्लंडचे सैन्य अत्यंत तयार जालीम ठेवण्याची खटपट चालविली आहे. ज्यांची साम्राज्ये अन्यायाच्या व गुलामगिरीच्या पायावर उभी राहिलेली आहेत त्यांना आपल्या प्राणधारणाचा एकच उपाय उरतो व तो म्हणजे राक्षसी बल संपादणे हा होय.

तिसरी महत्वाची हालचाल म्हणजे एडवर्ड राजाचा हल्ली सुरू असलेला प्रवास ही होय. इंग्लंडचे साम्राज्य इतके अवाढव्य वाढलेले आहे की आता जगात सर्वत्र शांतता असल्याशिवाय त्याची धडगत नाही. एखाद्याची प्रकृती अती नाजूक झाली म्हणजे त्याला दुसरीकडे दंगा चाललेला असला तरी बिलकुल सहन होत नसतो. म्हणून येत्या हेग परिषदेत आता यापुढे कोणीही आपले आरमार वाढवू नये असा ठराव आणण्याची इंग्लंड खटपट करीत आहे. आता स्वतःचे आरमार इतरांच्या तिप्पट झाल्यानंतर यापुढे कोणीही आपले आरमार वाढवू नये हे म्हणणे स्वार्थाचे व दुष्टबुद्धीचे असल्यामुळे जर्मनी ऑस्ट्रिया इत्यादी राष्ट्रे यास विरुद्ध आहेत. म्हणून प्रत्यक्ष भेटीने त्यांची मने वळविण्यासाठी इंग्लंडचे राजे फिरतीवर निघालेले आहेत. स्पेनला तर आधीच वळविलेले असून आता इटलीच्या राजाशी भेट होत आहे!

हे वरील तीन प्रयत्न इतरांनी कोठेही गडबड करू नये, आपले सैन्य जय्यत तयार असावे व इतक्यावरही प्रसंग पडल्यास वसाहतींच्या खर्चाची व सैन्याची मदत घेऊन आपली गुलामगिरीची बेडी आपल्या भक्ष्याचे पायात जखडता यावी- या तीन प्रयत्नांचा काय हेतू आहे. विशेषतः याचा परिणाम काय होणार आहे हे, हे हिंदुस्थाना! तू लक्षपूर्वक पाहा! तू दिवसेंदिवस क्षीणसत्व होत चाललेला व तुझा रोग क्षणोक्षणी जोराने बळावत चाललेला आहे. हे हिंदुस्थाना, तू लक्षपूर्वक पाहा! तुझे जे पुत्र तू हलके हलके बरा होशील म्हणतात, ते तुझी ही अत्यंतावस्था पाहत नाहीत. मी बहुतेकांचे असे उद्‌गार ऐकतो की, स्वतंत्रता ही हलके हलके सुमारे शंभर वर्षांनी मिळेल! शंभर वर्षे? शंभर वर्षे हिंदुस्थान या दुखण्यात खिचपत पडेल व मग दुखणे जाईल? या भविष्यवादाला किंवा या भविष्याच्या अभावाला धिक्कार असो. शंभर वर्षेच काय, पण आता २५ वर्षे जर हिंदुस्थान असेच परतंत्र राहिले तर पुन्हा ही हिंदभू हाती लागणार नाही!

म्हणून आता काही तरी शेवटचा प्रयत्न करू लागा. काही तरी सोक्ष किंवा मोक्ष जर होणार असेल तर तो आताच होय. जो दिवस उजाडतो तो तुमच्या जयाचा संभव कमी करत आहे! अजून वेळ आहे म्हणून म्हणतो की,'काही धावाधाव करा!' तुमचा पक्ष सत्य आहे व कितीही संघ तुमच्याविरुद्ध झाले तरी देवाचे संघ तुमच्याकडे आहेत. तुम्हीही समदुःख्याचे- इजिप्त, आयर्लंडचे संघ करा, पण हे सर्व आताच झाले तर होईल. क्षणानंतर हिंदभू हातची गेली असे समजा! म्हणून पुनःम्हणतो'अति समयो वर्तते! सावधान!!'

-दि.१७ मे १९०७

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

१५. सत्तावनचे डोहाळे

सूक्ष्मदृष्टीच्या लोकांना गेल्या आठवड्यातील हिंदुस्थानातून आलेल्या बातम्या व त्यांच्यावर येथील इंग्रजी पत्रातून झालेल्या टीका या दोहोंमध्ये राजकारणाचा नवीन भाग सुरू झाला असे आढळल्याशिवाय राहाणार नाही. हिंदुस्थानातील 'स्वातंत्र्ययुद्धाच्या पुण्याहवाचनाला' या १९०७ साली पन्नास वर्षे होत आहेत. या एका गोष्टीनेच यापूर्वी हिंदुस्थानाकडे जगातील लोक निराळ्या दृष्टीने पाहू लागले आहेत. गेल्या पन्नास वर्षांत जगाची दृष्टी आकर्षिण्यासारखे हिंदुस्थानात काय होते? गुलामगिरीत तृप्तता, राजद्रोही-पणाचा डौल, प्लेगाचा कहर, दुष्काळाचा जबडा, भिकारीपणाचा सुकाळ ह्याशिवाय हिंदुस्थानात गेल्या पंन्नास वर्षांत जगाला आकर्षून घेण्यासारखे काय होते? परंतु १९०७ साली जगाला हिंदुस्थानातील १८५७च्या सालची आठवण झाल्याने त्या महनीय स्वातंत्र्यसंग्रामाची चित्रे जनतेच्या कल्पनेसमोर येऊ लागली आहेत व म्हणून या सालच्या जानेवारीपासून हिंदुस्थान हे अगदीच मेलेले नाही अशी भावना किंचित होऊ लागली. इंग्रजी पत्रातून हल्ली सत्तावनच्या हकीकती प्रसिद्ध होत असतात. त्या संग्रामातील नकाशे देण्यात येतात. एका बाजूला इंग्रजी पलटणे या अभूतपूर्व देखाव्याने स्तिमित होतास्ती आ वासून उभी आहेत, अशी चित्रे मिरतच्या उठावणीचे दिवशी इंग्रजी पत्रातून आलेली होती! त्या योगाने रस्त्यातून इंग्लिश लोकात हिंडताना हिंदी हृदयास एक प्रकारची स्वप्रतिष्ठा वाटू लागते. स्वातंत्र्यसंग्रामर्थ हिंदुस्थान लढत आहे हे चित्र पुढे असता आपण १९०७ सालात आहोत ही भावना सुटून जाऊन, आपण १८५७ च्या सालातील उच्च वातावरणातच आहोत असे वाटू लागते व शेजारच्या इंग्रजाकडे जरा सुप्रतिष्ठित मुद्रेने बघण्याची स्फूर्ती होते. ह्या सत्तावनच्या जागृतीने आणखीही एक गोष्ट घडून आलेली आहे. ती ही की यंदा हिंदी मनुष्यास इंग्रजाशी बरोबरीने व सन्मानाने बोलण्यासारखा काहीतरी विषय झाला. आजपर्यंत विषय म्हणजे 'तुम्ही आमच्यावर जुलूम करता', 'तुम्ही आमच्यापासून मिठावर कर घेता,' 'तुम्ही आम्हाला अस्वले म्हणून ठार मारता' असले दास्यत्व, गुलामगिरी व नामर्दपणा ह्यांचेच द्योतक असत. परंतु यंदाचा विषय फार निराळा आहे. बंडाची माहिती सांगत असलेल्या इंग्रजांना यंदा असे सांगण्यात येते की, स्वातंत्र्यासाठी आम्ही रणांगणात 'हरहर महादेव' केला. आम्ही कानपूरला तुमची कत्तल केली. आमच्या नानांचे नाव ऐकताच कलकत्यासही तुमचे साहेब लोक ऑफिस सोडून पळत असत. आमच्या हिंदुस्थानाने ५० वर्षांपूर्वी जे स्त्रीरत्न पैदा केले तसे तुमच्या इंग्लंडने त्याच्या अस्तित्वापासून आजपर्यंत कधीही उत्पन्न केलेले नाही. इंग्लंडच्या सर्व इतिहासात एकही झाशीची लक्ष्मी झालेली नाही. सत्तावन झाले म्हणून हिंदुस्थानला काहीतरी अभिमानास्पद बोलणे शक्य होते आहे. ५७ ने गेले शतक अगदीच नामर्द राहू दिले नाही. सत्तावनने हिंदुस्थानच्या भूतकाळाची काहीतरी अब्रु राखली व सत्तावनने हिंदुस्थानच्या भविष्यकाळाला काही तरी आशा जिवंत ठेवली!!

या सालाला आरंभ झाल्यापासून काय कारणाने असेल ते असो, परंतु इंग्लंडभर एक प्रकारची धास्ती उत्पन्न झालेली आहे. सत्तावनच्या सालाला १९०७ साली पन्नास वर्षे होत असल्याने हिंदुस्थानात यंदा

काही विलक्षण प्रकार होणार अशी इकडे सर्वसाधारण समजूत झालेली आहे. ही समजूत प्रथम लाजत लाजतच पुढे येत होती. परंतु मे महिन्यापासून तिची सार्वत्रिक चर्चा उघड रीतीने होऊ लागली. कर्मधर्मसंयोगाने पंजाबमधल्या चळवळीला चांगले स्वरूप आले व सत्तावनच्या इतिहासाचे लेख इंग्रजी पत्रांतून येतात न येतात तोच 'रावळपिंडीचा दंगा' म्हणून पताका फडकू लागल्या! पंजाबीच्या शेवटच्या निकालाचे दिवशी जो दंगा झाला त्याची बातमी आली तेव्हाच इंग्रजी समाजात जरा गडबड उडाली होती. पण ती तशीच दाबून ठेवण्यात आली. परंतु रावळपिंडीची तार येताच इंग्रजी पत्राचा धीर सुटला! इतक्यात पठाणांच्या तुकडीमध्ये संप झाल्याची वार्ता आली. तेव्हा हिंदुस्थानातील असंतोषाचे बीज लष्करामध्ये शिरू लागले आहे, हे अगदी उघड झाले. तथापि गेल्या महिन्यातच मोर्लेने भर पार्लमेंटात 'हिंदुस्थानात खरा खरा असंतोष मुळीच नाही' असे आश्वासन दिलेले होते त्यांचे उतारे देऊन वर्तमानपत्रे आपले समाधान करून घेऊ लागली तोच अजितसिंहाने हजारो लोकांना लाठ्या घेऊन लाहोरास जमविले आहे अशी तार आली. त्या दिवशी मात्र इंग्रजांचा खरोखरीच धीर सुटला! त्यांची पक्की खात्री झाली की, १८५७ चे पन्नासावे वर्ष आता हिंदुस्थानातील लोक सुने जाऊ देत नाही! काही तरी भयंकर प्रसंग गुदरणार खास! ही भीती त्या दिवसी इतकी वाढली, की बाजारात सरकारी नोटांची किंमत खाडदिशी उतरू लागली! गोखल्यांच्या हजारो व्याख्यानांनी जी खळबळ उडेना ती एका तारेने उडवून दिली व जो तो हिंदुस्थानाबद्दल काही माहिती मिळेल की नाही याची चौकशी करू लागला. त्या दिवसी आगगाडीत, ट्रामवेत, रस्त्यात, कुठेही थांबले की हिंदी मनुष्याला पाहिल्याबरोबर इंग्रजी लोक भोवती जमत व आदबीने काय चालले आहे याची चौकशी करू लागत! व्याख्यानांनी जे लक्ष हिंदुस्थानाकडे वळते त्यांच्या हजारो पटीने जास्त लक्ष लाहोरात तरवारी किंवा बंदुका राहोतच, पण नुसत्या लाठ्या नेल्याने दिले जाते या गोष्टीचे तात्पर्य फार महत्वाचे आहे. हिंदुस्थानावर मधून मधून लेख लिहीत जावे अशा अटीवर डेली न्यूजसारख्या पत्राला हजारो रुपये देत बसणार्या मूर्ख लोकांनी हे ध्यानात ठेवावे की, अजितसिंहाने काही लोकांच्या हाती लाठ्या दिल्याची तार येताच इंग्लंडातील एकूण एक पत्रांनी हिंदुस्थानावर कॉलमचे कॉलम खरडले आहेत.

या वर्तमानपत्रात दोन भेद आहेत. एक टोरी पक्षाची पत्रे व एक लिबरल पक्षाची पत्रे. ह्यापैकी हिंदुस्थानाबद्दल पहिल्या वर्गाचे लेख फार महत्वाचे असतात.कारण त्या पक्षाच्या पत्रातून गळेकापूणाचा भाग फार कमी असल्याने त्यांच्या उद्गारात इंग्रजांचे अंतःकरण स्पष्ट रीतीने कळून येते. त्या पत्रातील गेल्या महिन्यातील हिंदुस्थानविषयक लेख फार वाचनीय आहेत. डेली ग्रॅफिक म्हणते,'सत्तावन सालापासून हिंदुस्थानात आमच्या अधिकाराचा व कायद्यांचा असा उघड उपमर्द कधीच झाला नव्हता. या सर्व असंतोषाचे बीज म्हणजे हिंदुस्थानातील लोकांस स्वातंत्र्य पाहिजे आहे हे होय. कर वाढविले म्हणून दंगे होतात ही सर्व दिखाऊ कारणे होत. ह्या स्वतंत्र होण्याच्या इच्छेला जागच्या जागीच दाबून टाकले पाहिजे. कारण आताचे जे बंड होईल ते सत्तावनपेक्षाही जास्त भयंकर होइल!' डेली टेलिग्राफ पत्राने तर हिंदुस्थानावर शिव्याशापांची अखंड गळती धरलेली आहे! काही टोरी पक्षांनी सूचना केली की अशा स्थितीत उत्तम उपाय म्हटला म्हणजे हिंदुस्थानचा सर्व छापखाना बंद करून टाकणे होय. परंतु ह्या

उपायावर दुसरे एक टोरी म्हणते की, ह्या उपायाने आपल्याला अपाय होइल. हिंदुस्थानचा छापखाना हा आपल्या हातील दिवा आहे. तोच फोडला तर आपल्यास मग अंधारात एखादा सत्तावनसारख्या भयंकर खळग्यात पडावे लागेल. टोरी पत्रांचा संताप तर किती अतिरेकाला गेलेला आहे व ती पत्रे तो संताप कसा स्पष्ट रीतीने व लिबरलसारखा मानभावीपणा न करिता पकट करितात हे पुढील उतार्या त कळून येईल. इव्हिनिंग न्यूज Indian Unrest या मथळ्याखाली लिहिलेल्या लेखात म्हणाले, The trouble which has long been fermenting in India, and which has now reached the stage of open riot and flaunting of authority is only what might have been expected from the attitude allowed to certain sedition-mongers in the past. We have allowed these self-important agitators to say what they pleased and the natural result has been that considerable section of the native population has come to believe that we are afraid to punsih the insults which have been hurled at us. We cannot feel thankful to what Mr. Morely seems to be in the present instance quite agreed with the Viceroy as to the necessity of muzzling India's Mad dogs. If we have a regret, it is that they were not muzzled earlier.' हा टोरी लेखक झाला. आता लिबरल म्हणून जो एक पक्ष आहे व ज्याला आपले नेमस्त लोक स्वतःचे पितृस्थानी मानीत आहेत, त्या पक्षाने तर ह्या गेल्या आठवड्यात नादिरशहालाही लाज वाटेल अशी कृत्ये केलेली आहेत! खरोखर बारीक रीतीने विचार केला असता इंग्रजी जुलुमाला नादिरशहाची उपमा देणे म्हणजे नादिरशहाचा अपमान करणे होय! देशभक्त, लोकमान्य व परोपकारात ज्यांनी आपले शरीर चंदनासारखे झिजविलेले आहे, त्या महानुभाव लजपतरायांना हद्दपार करण्याचे धाष्ट्यर् आजपर्यंत कोणच्या टोरीने केलेले आहे? फुलरच्या नावाने खडे फोडणार्या लोकांनी ह्या मोर्लेमध्ये किती फुलर भरलेले आहेत हे अजून तरी समजावून घेतले आहे की नाही? लाला लजपतराय यांना हद्दपार केल्याची बातमी तारेने येताच त्याबद्दल एकाही लिबरल पत्राने तक्रार केलेली नाही. पेपरमध्ये अत्यंत प्रमुख असलेले ट्रायब्यून नावाचे दैनिक पत्र तर स्पष्ट म्हणते की, 'कोणा लजपतरायाला हाकलून दिल्याची बातमी आलेली आहे.' 'We do not question the need of these measures'. या कृत्यांच्या आवश्यकतेबद्दल आम्हाला काही एक शंका नाही! पार्लमेंटमध्ये उलटसुलट प्रश्नांची गर्दी चाललेली असता त्या सर्वांचा मतितार्थ एकाच वाक्यात मोर्लेने सांगितला. तो हा की, 'अशा रीतीने प्रश्नोत्तरे होऊन हिंदुस्थानचे बाबतीत पार्लमेंटमध्ये मतभेद आहेत, असे नेटिव्हांना वाटण्यास जागा ठेवणे हे धूर्तपणाचे नाही!' लजपतराय व अजितसिंह यांना हद्दपार करणे, बंगाल्यात व पंजाबात सार्वजनिक सभांची बंदी करून टाकणे, विद्यार्थ्यांना व शिक्षकांना स्वदेशभक्ती करू नका म्हणून हुकूम सोडणे, वाटेल त्याला वाटेल तेव्हा उचलून तुरुंगात टाकणे, हे प्रकार जे लिबरल करतात तेच लिबरल व तेच त्यांचे राष्ट्र. उद्या वेळ येताच गावेची गावे तोफेच्या तोंडी देतील व सर्व देशाला आग लावून देऊन हिंदुस्थान बेचिराख करतील, याचा विशेषतः Passive resistance च्या रडक्या प्रतिकारवाद्यांनी अवश्य विचार करावा. अजून तर काहीच झालेले नाही. आताशी कोठे एकटी दुकटी तुकडी गडबड करू लागल्याची बातमी आली आहे तोच या शूर राष्ट्राने आपले पंजे फिस्करले आहेत. असल्या वीरापुढे आम्ही कर देत नाही जा असे नुसते रडून कर देणे चुकेल असे

वेड्यांच्या इस्पितळातही कोणास खरे वाटणार नाही. यंदा इंग्लंडमध्ये जी गडबड उडालेली आहे ती रडक्या प्रतिकाराची नसून ती सत्तावनच्या पन्नासाव्या वर्षांची होय. ती नानांच्या कानपूरचे स्मरण होय!

हे स्मरण फक्त इंग्रजांनाच होत आहे असे नाही. ते लंडनमधील हिंदी लोकांनाही होत आहे. गेल्या मे ११ ला येथील हिंदी लोकांची सभा या सत्तावनच्या स्वतंत्र्यसंग्रामाची सोनेरी ज्युबिली करण्यासाठी भरली होती व तीत त्या संग्रामात पडलेल्या देशवीरांचे भजन-पूजन करण्यात आले. अशा रीतीने सध्या लंडनमध्ये उभय पक्षांनाही सत्तावनचे डोहाळे होत आहेत! नानांच्या देहाची छबी इंग्रजांच्या व हिंदूच्या अंतःकरणावर एकाएकी उठून आलेली आहे! या विलक्षण चमत्काराचा अर्थ काय व सत्तावनचे डोहाळे कोणाच्या जन्माचे द्योतन करीत आहेत याचा उलगडा भविष्यकाळ लवकरच करो!

(विहारी, वैशाख व. ३० शके १८२९)

-१० जून १९०७.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

१६. अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा जय व पराजय

लंडन : फ्रान्स देशामध्ये राजकारणशास्त्रातील सर्व प्रश्नांना काही विलक्षण बहर येतो यात शंका नाही. राजा हा विष्णूचा अंश आहे हे दोषत्वपोषक थोतांड फ्रान्समध्येच फोफावले होते. पण त्या थोतांडाचा नायनाट करण्यासही फ्रान्समध्येच लोक प्रथम पुढे आले. अठराव्या शतकात रूसो व व्हॉलटेअर या तत्त्ववेत्यांचा फ्रान्समध्येच उदय झाला. 'The Declaration of the Rights of man' या अभूतपूर्व लेखाचा प्रादुर्भाव फ्रान्समध्ये झाला. ज्या तत्वाने सर्व जगात नवीन युगाला आरंभ केला, अन्यायमूलक व जुलमी राजसत्तेच्या भूगोलावर ज्याने घाव घातला व ज्याचा दिग्विजय होण्यासाठी सर्व चराचर उत्सुक झालेले आहेत ते लोकसत्तेचे तत्त्व प्रथम फ्रान्समध्येच भरभराटीस आले. १७८९ पासून १८४८ पर्यंत फ्रान्समध्ये इतक्या निरनिराळ्या प्रकारच्या राज्यरचना झाल्या आहेत की, सर्व जगाला भिन्न भिन्न राज्यरचनेचे गुणधर्म शिकविण्यासाठी फ्रान्स ही सृष्टिकर्त्याने एक मोठी प्रयोगशाळाच उघडलेली आहे की काय असा भास होऊ लागतो.

अप्रतिहत राजसत्ता, नियमित राजसत्ता, अराजकता, लोकनियुक्त राजसत्ता, लोकप्रतिनिधिता, संयुक्त लोकसत्ता अशा परंपरेने शक्य तेवढ्या निरनिराळ्या राज्यरचना योजित हल्ली फ्रान्सने लोकसत्ता पसंत केलेली आहे. फ्रान्समध्ये गेल्या दोनशे वर्षांत ह्या राज्यरचना इतक्या वेळा बदलल्या गेल्या आहेत की सरासरीने दर दहा वर्षांना फ्रान्समध्ये एक नवीन व घनघोर राज्यक्रांती होत होती. सुमारे पन्नास वर्षे जर कोणाची राज्यरचना फ्रान्समध्ये एकसारखी असेल तर ती हल्लीची लोकसत्ताच होय. इतक्या राज्यक्रांत्या झालेल्या असल्यामुळे राज्यक्रांतीच्या बहुतेक साधनांचा उपयोग फ्रान्सने केलेला आहे. त्यातही फ्रेंच लोकांची मने निसर्गतःच अत्यंत सूक्ष्मचेतन व प्रतिकारमय असल्याने त्यांच्या देशातील कोणत्याही चळवळीत एक प्रकारचे अद्भुतत्व व मनोरमत्व दिसून येते. त्यांच्या इतिहासात क्रांतीच्या सर्व आयुधांचे विशिष्ट गुणधर्म इतक्या स्पष्ट रीतीने दृग्गोचर झालेले आहेत व ते प्रयोग इतक्या कवित्वयुक्त भाषेत लोककृतींनी कालाचे पुस्तकात लिहिलेले आहेत की, राजकारणशास्त्राचा सप्रयोग सुलभ व मनोरंजक ग्रंथ, फ्रान्सचे इतिहासाशिवाय इतरत्र आढळणे बरेच दुर्मिळ आहे.

अशा या प्रयोगशाळेत राज्यक्रांतीचे नवीन साधन म्हणून सर्वत्र विकले जाणारे Passive Resistance चे अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचे जे तत्त्व त्याचे रासायनिक पृथःकरण करणे सांप्रत अत्यंत इष्ट आहे. अप्रत्यक्ष प्रतिकार हा बहुतेक देशाच्या कायदेशीरपणाच्या कक्षेत आलेला असतो, म्हणजे अप्रत्यक्ष प्रतिकार करणे हा राजद्रोह होत नाही. ज्या सरकाराविरुद्ध आपणास जाणे असेल, त्या सरकारच्या हाताखाली नोकरी न करणे, इतरांनीही नोकरी न करावी असा उपदेश करणे, त्या सरकारच्या शाळांशी, संस्थाशी व न्यायसदनांशी कोणत्याही पकारचा संबंध न ठेवणे, त्या सरकारला पैशाचे साहय होऊ नये म्हणून त्याला कर्ज न देणे, त्यांच्या बँकांतून पैसे ठेवणे बंद करणे, फार काय, पण त्या सरकारला करही न देणे हे सर्व

अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचे मार्ग आहेत. सरकारचा कायदा प्रत्यक्ष शस्त्र घेऊन न मोडता अप्रत्यक्ष रीतीने तो निरुपयोगी करणे व तिकडे पूर्ण दुर्लक्ष करून त्या सरकारास पदोपदी अडविणे ही अप्रत्यक्ष प्रतिकाराची विधिनिषेधात्मक व्याख्या होय. सरकारच्या राज्ययंत्रावर प्रत्यक्ष हल्ला न करता त्याचे चालन न करण्याचा संप त्या यंत्रावरील मजुरांकडून करविणे हाच अप्रत्यक्ष प्रतिकार होय. मुंबईच्या एखाद्या गिरणीचा धनी आपले म्हणणे ऐकत नसला म्हणजे त्याला तसे करणे भाग पाडण्याकरिता त्याचे गिरणीत कोणी कामच करू नये म्हणून जसा मजूर लोकांचा संप होतो, तसाच सर्व लोकांचा संप करून सरकारचे राज्ययंत्र बंद पाडण्याचा जो प्रयत्न तो अप्रत्यक्ष प्रतिकार होय. अशा या अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा आश्रय धरून वाटेल त्या सरकारास ताळ्यावर आणता येईल अशी हल्ली बर्या.च लोकांची कित्येक देशांमध्ये प्रवृत्ती होत चाललेली आहे. त्यांचे असे म्हणणे असते की जर आम्ही सर्वांनी सरकारची नोकरी सोडून दिली तर कर वसूल कोण करणार? पोलीस कोण होणार? आणि सरकारला शिपाई कोठून मिळणार? अशा अवस्थेत सापडलेले सरकार एका दिवसात एक नामशेष तरी झाले पाहिजे किंवा एक शरण तरी आले पाहिजे. शस्त्र हाती न घेता, रक्ताचा एक थेंबही न सांडता, फार काय परंतु राजद्रोहाची जोखीम अंगावर न घेता राज्यक्रांतीसारखे प्रचंड कृत्य करण्याचे अप्रत्यक्ष प्रतिकार हे एक अभूतपूर्व साधन आपण शोधून काढले आहे, असा ह्या विसाव्या शतकाला यथार्थ गर्व वाटत असे. तथापि या नवीन साधनाचा उपयोग मात्र आजपर्यंत अगदी बेमालूम रीतीने कोणीही केलेला नसल्याने राज्यक्रांती करण्यास हे साधन किती उपयोगी पडेल याचा व्यावहारिक निकाल अजून लागलेला नव्हता.

परंतु इतर सर्व साधनांप्रमाणेच राज्यक्रांतीच्या नवीन साधनांचाही प्रयोग फ्रान्समध्ये गेल्या पंधरवड्यात करण्यात आला. फ्रान्सच्या दक्षिणेकडच्या सर्व प्रांतात दारुचे मळेवाल्यांचा व फ्रान्सचे सरकारचा कराचे बाबतीवरून तंटा पडला. आपले म्हणणे त्या हजारो शेतकरी लोकांनी, सरकारचे कानावर टोलेजंग सभा भरवून व अर्ज करून घातले. परंतु या अर्जाप्रमाणे वागण्याचे सामर्थ्य नसल्याने वा इच्छा नसल्याने फ्रेंच सरकारकडून त्याचा समाधानकारक निकाल लागला नाही. दक्षिणेकडच्या फ्रेंच लोकांचा उद्देश जरी राज्यक्रांती करण्याचा नव्हता, तथापि सरकारास आपले म्हणणे ऐकण्यास भाग पाडण्यासाठी निर्वाणीचे शस्त्र उपसावे असा त्यांनी निश्चय केला व या कामी कोणत्याही जुन्या साधनांची योजना न करता त्यांनी नवीन प्रचलित होऊ पाहाणार्यानअप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा अवलंब केला. कोणतीही गोष्ट संघशक्तिने कशी करावी ह्याचे फ्रेंच लोकांस बाळकडूच मिळालेले असल्यामुळे व त्यांच्या प्रतिभामय व उत्साही स्वभावामुळे गेल्या आठवड्यात अभूतपूर्व, मनोहर व अत्यंत बोधप्रद अशा रीतीने अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा प्रयोग फ्रान्सचे रंगभूमीवर करून दाखविण्यात आला. त्या प्रयोगात अणुरेणु-इतकी काटकसर किंवा हयगय झालेली नव्हती. नारबोने ह्या शहरी प्रथमतः मुख्य पुढाऱ्यांची गाठ घेण्यास दक्षिण प्रांताचे लोक येऊ लागले. हजारो लोकांच्या हजारो मिरवणुकी निरनिराळ्या शहरापासून निघून नारबोनेकडे वळल्या. त्या रात्री नारबोने शहरात इतका अफाट समाज जमला होता की त्यांना निजावयास शहरात जागा मिळेना. चर्चेस व सार्वजनिक स्थले सर्व उघडी केली तरी लाखो शेतकरी बाहेर राहिले व मग रस्त्यातून लोकांनी निजण्यास

आरंभ केला. रस्त्यांना जणू काय माणसांचीच फरसबंदी केलेली आहे इतकी दाट माणसे, स्त्रिया, पुरुष, मुले सर्व शहराच्या रस्त्यात निजली, तरी समाज अजून उरलेलाच होता. म्हणून शहराच्या नजीकच्या शिवारात लोक शिरले. पहाट होताच तिथी निश्चयाची सभा भरली व जमलेल्या कमेटीने कोणच्या तिथीला सर्व दक्षिण प्रांतात अप्रत्यक्ष प्रतिकाराला एकदम आरंभ करावयाचा हे सर्वत्रास कळविले. या वेळेस कोठेही बेकायदेशीर वर्तन घडले नाही. अखेर संकेतसमय आला व अप्रत्यक्ष प्रतिकाराला आरंभ झाला. परंतु तो इतर देशात जसा झाला असता तसा नव्हे. फ्रान्समध्ये सर्व चळवळींना चालन असे कवित्वपूर्ण व अद्भुततेने देण्यात येते तसेच येथेही घडले. ठरलेल्या वेळेला नारबोने येथील चर्चेस मधील घंटा वाजू लागल्या व लगेच दक्षिणेतल्या शेकडो शहरी व खेडेगावी अप्रत्यक्ष प्रतिकार सुरू झाला! हजारो कारकुनांनी नोकर्या सोडल्या, मुलांनी शाळा सोडल्या, शहरातील म्युनिसिपालिट्या मोकळ्या झाल्या, सर्व दक्षिणेतील शहरांच्या मुख्य मेंबरांनी त्या ठरलेल्या तासाला राजिनाम्याच्या तारा पॅरिसला धाडल्या व खुद्द पॅरिसच्या लोकसभेतील दक्षिणेकडचे सभासद सभा सोडून चालते झाले! सरकारी बिल्ले व पट्टे व अधिकार-दंड हजारोंनी व लाखोंनी झुगारून देण्यात आले व अशा रीतीने एका तासात फ्रान्सच्या दक्षिणेकडील विस्तीर्ण प्रांतात राज्यरचना नामशेष झाली! पोलीस उरले नाहीत, सैन्याने गोळ्या घालण्याचे नाकारले! ह्याहून अप्रत्यक्ष प्रतिकाराची अशी चांगली रचना करणे हे अगदी अशक्य आहे. राजकारणशास्त्रातील इतर गोष्टीप्रमाणेच अप्रत्यक्ष प्रतिकार किती पूर्ण रीतीने व कशा कौशल्याने करावा हे सर्व जगास फ्रान्सनेच शिकविले! अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा हा पूर्ण विजय होय!

परंतु फ्रान्समध्ये अप्रत्यक्ष प्रतिकार काय करू शकतो हे जसे त्या लोकांनी सप्रयोग सिद्ध करून दाखविले त्याचप्रमाणे तो काय करू शकत नाही हेही गेल्या आठवड्यात तेथेच सिद्ध झाले. मानवी मनाच्या हल्लीच्या स्थितीत अप्रत्यक्ष प्रतिकाराने सर्व निकाल लागणे दुर्घट आहे. त्या मताला सत्याच्या तत्वापेक्षा अजून बळाच्या सामर्थ्यानेच सर्व गोष्टींचा निकाल लावण्याची कशी चटक लागलेली आहे व म्हणून सामर्थ्याच्या, शरीर-सामर्थ्याच्या लष्करीसामर्थ्याच्या अभावी अप्रत्यक्ष प्रतिकार कसा लंगडा पडतो हे फ्रान्समध्ये फार चांगल्या रीतीने सिद्ध झालेले आहे. अप्रत्यक्ष प्रतिकाराने सर्व काम होईल असे वाटणार्याच पुढार्यांना दुसरे प्रांतातून आणलेल्या लोकांकडून पकडण्यात आले, सर्व दक्षिणेभर शिपायांचा गराडा पडला, लष्करी कायदा सुरू झाला. वक्तृत्व व सभा बंद पडल्या व लोकांना नुसत्या धाकदपटशाने सरकार गांगरेल ही जी आशा होती ती नष्ट झाली! अर्थात लोकानीही शस्त्रे उपसली. आपल्या अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा त्याग करून प्रत्यक्ष प्रतिकाराकडे ते वळले व आता दोन हात होऊन शेवटचा काय निकाल लागतो हे कळणे हे त्या उभयतांच्या हातातील जोरावर अवलंबून राहणार! म्हणजे अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचे मागे लष्करी सामर्थ्य असेल तरच तो विजयी होतो, नाही तर त्याचाही त्या अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचाही दुर्बलत्वाने पराजय होतो हे सप्रयोग सिद्ध केले गेले!

सरळ विचारपद्धतीनेही हेच सिद्ध होते. अप्रत्यक्ष प्रतिकारात एकूणएक मनुष्य अत्यंत उदात्त होईल असे गृहित धरलेले असते. सर्वजण सरकारी नोकर्यातसोडतील हा त्याचा मुळारंभ असतो. परंतु दारिद्र्याने

निष्कांचन झालेल्या लोकांत इच्छा असली तरीही इतकी उच्चस्वार्थपरावृत्ती तोलून धरण्याची शक्ती नसते. दुसरी गोष्ट अशी की, अप्रत्यक्ष प्रतिकारात विरुद्धपक्षही अत्यंत उदात्त आहे, ठरविलेले कायदे तो कधी मोडणार नाही व नवीन जुलमी कायदे तो कधी करणार नाही, असे गृहित धरून चालण्यास आरंभ होतो. परंतु ही गोष्ट सर्वस्वी अशक्य आहे. जो लोकसंमतीच्या विरुद्ध जाण्याइतका नीच असतो तो वेळेवर नवीन कायदे करून वा जुने उकरून काढून ती लोकसंमती व तिचा अप्रत्यक्ष प्रतिकार बळाने दाबून टाकण्याइतका क्रूरही असतो. इंग्लंडमध्ये काही स्त्रियांनी आम्ही कर देत नाही असे म्हणताच सरकारने त्यास उचलून तुरुंगात फेकले! तरी इंग्रजी बायका व इंग्रजी पुरुष यांचा हा आपला आपापसातील प्रेमकलह आहे! संप करून खाजगी गिरण्यांचे मालकानांही ताळ्यावर आणणे मजुरांना कठीण जाते! मग ज्या सरकारला पैशाचे, सैन्याचे व शस्त्रास्त्रांचे सबलत्व आहे ते सरकार नुसत्या रडक्या प्रतिकाराला भीक कधीही घालणार नाही.

ह्या फ्रान्समधल्या प्रकरणावरून जगाने जो बोध घ्यावयाचा तोच आपल्या पुराणातील एका कथेतही फार मार्मिक रीतीने दिलेला आहे. वसिष्ठांची कामधेनू विश्वामित्र मागू लागला. वसिष्ठऋषीने ती न देण्याबद्दल शक्य ते आढेवेढे घेतले. त्यानंतरही जेव्हा विश्वामित्र ऐकेना, तेव्हा मग वसिष्ठाने अप्रत्यक्ष प्रतिकाराच्या तत्वाप्रमाणे निदान त्याला साहाय्य तरी करावयाचे नाही असा निश्चय केला. मी तरी माझ्या कामधेनूला जावयाला सांगत नाही, मी तिला सोडणार नाही, मी ती नेण्याचे कामी तुला कोणतेही साहय देणार नाही, इतके सांगून तो तपोधन मुनी स्वस्थ उभा राहिला. परंतु विश्वामित्राने ती कामधेनू सोडण्यासाठी स्वतःचे सैनिकास आज्ञा दिली. त्या वेळी'दंडे ताडुनि नेता फोडी ती धेनु फार हंबरडे। तेव्हा आश्रमवासी द्विज मृग खग देवता कदंब रडे' परंतु या देवतादिकांच्या रडक्या प्रतिकाराने काम भागेना! अखेर'धेनुमिषे त्या मुनीची सुतपस्यासिद्धि' जेव्हा कोपली व त्या कामधेनूच्या अंगात दबून बसलेल्या हजारो क्षत्रियांनी जेव्हा तरवारीवर तरवारी आदळल्या, तेव्हाच मात्र वसिष्ठांची कामधेनू वसिष्ठांना परत मिळाली!

-दि. १९ जुलै १९०७.

१७. प्रकाश आणि काळोख

लंडन : मानवी इतिहास फार चमत्कारिक आहे. या इतिहासातील पुष्कळ गोष्टीची कारणे व त्यांचे परिणाम बरोबर रीतीने समजणारा प्राणी विरळा. त्रिकालज्ञान ज्याप्रमाणे मनुष्याला दिलेले नाही, त्याप्रमाणे प्रत्येक गोष्टीचे अंतिम समजण्याची शक्तीही मनुष्यास दिलेली नाही. परवा पोर्तुगालचा राजा व युवराज यांचा बंदुकीचे गोळ्यांनी देहपात घडवून आणला. युवराजाचा धाकटा भाऊ गादीवर बसला. रशियाचे झारने व इंग्लंडच्या राजाने सहानुभूतीच्या तारा पाठविल्या. फ्रेंच प्रतिनिधिसभेत सहानुभूतीचे ठरावासंबंधी खल चालला असता, साम्राज्य सत्तावादी प्रतिनिधींनी पोर्तुगालच्या राजाच्या व युवराजाच्या खुनाचे मुळाशी लोकसत्ता-वादित्वाशी संबंध आहे आणि म्हणून सहानुभूतीच्या ठरावास विरोध केल्यामुळे सहानुभूतीवाल्यांचा विरस झाला. पोर्तुगालमध्ये अनियंत्रित प्रधान (Dictator) फ्राँको याने राजीनामा दिला व नवीन जे संयुक्त प्रधानमंडळ नेमण्यात आले त्याच्या मुख्याने छोट्या राजाला आग्रहाने सांगितले की मला १३० प्रतिनिधींना हद्दपार करण्याची जर अनुज्ञा मिळेल तर राज्यात लवकर शांतता होईल. त्याप्रमाणे वर्तमान आले आहे. राजा व युवराज यांची हत्या का झाली आहे? ती कोणी केली? ती हत्या करण्यामध्ये कोणत्या तरी लोकपक्षाचे अंग होते काय? हत्या तर झालीच यापासून त्या पक्षाची हानी होणार की लाभ होणार? झारने व इंग्लंडच्या राजाने सहानुभूतीच्या तारा पाठविल्या. यातील इंगित काय आहे? मानवाचे हृदयाला मोठा धक्का बसण्यासारखी ही गोष्ट झाली की, आल्हाद व उत्साह येण्यासारखी ही गोष्ट झाली इत्यादी प्रश्न उद्भवतात. हत्या का झाली याचे कारण धुंडता असे दिसून येते की, राजाने नुकतीच सर्व सरळ राज्यपद्धती सोडून देऊन एक अनियंत्रित प्रधान पोर्तुगालची शांतता राखण्याकरिता नेमला होता. पोर्तुगालच्या अशांततेचे कारण, जे लोकपक्षाच्या अशांततेचे कारण, चहुकडे सर्वदेशी आहे तेच होते व आहे. लोकांना हा फार्स नको आहे. लोकांना सिंहासनावर बसणारी बाहुली किंवा म्हसोबा नको आहेत. एक किंवा थोडेसे दृढाचार्य यांच्या हाती लोकांचे संमतीशिवाय, मताविरुद्ध अधिकार एकवटला म्हणजे कधी ना कधी असाच परिणाम घडावयाचा. रात्र उजाडून दिवस यावयाचाच. लोकांना हाणून, दडपून अज्ञानात ठेवले तरी सज्जन आहेत तोपर्यंत हे अज्ञान चिरकालीन होईल अशी भीती नको. ज्ञानार्जन व ज्ञानदान सतत करीत राहणे हा कर्तव्याचा ओनामा आहे. हा ओनामा जे सतत गिरवीत राहणार ते संतसज्जन लोकांचे नजरेपुढे सत्यासत्य ठेवण्याचे काम सतत करीत राहणारच व सत्यासत्य लोकांपुढे मांडले म्हणजे सत्याची बाजू उचलून धरणे व असत्याचा बडेजाव कमी करणे हे स्वभावतः सत्यशील असणारा लोकसमाज करू लागतो. पोर्तुगालमध्ये ज्या गोष्टी घडून आल्या आहेत, त्यामध्ये या द्वंद्वाचे सत्यासत्याच्या द्वंद्वाचे प्रतिबिंब स्पष्ट दिसते. लोक समाजाला भेडसावणारा किंवा त्यांच्या उरावर बसणारा म्हसोबा ज्याप्रमाणे शत्रुवत् झाला आहे, त्याप्रमाणे सूत्रधार कावेबाजाचे हाती नाचणारी व राजाशब्दाने आव्हान केली जाणारी बाहुलीही शत्रुवत् झाली आहेत. सत्ता एका राजाचे हाती असो किंवा अनेक राज्यांच्या हाती असो, जोपर्यंत ती लोकांचे हाती नाही तोपर्यंत लोकांचे त्या शासनपद्धतीशी वैर असणारच. यावरून लोकसत्तात्मक पद्धती

म्हणजे अगदी निर्दोष अशी सामान्य जनांची समजूत असते असा सिद्धांत वाटला तर तो चुकीचा होईल. लोकांना बहुजन समाजाला पूर्णपणे कळते की, लोकसत्तापद्धतीतही दोष आहेत. कारण निर्दोष पद्धती या दोषयुक्त मानवी स्वभावाचे व्यवहारात मिळायचीच नाही, हेही लोकांना माहीत आहे. असे असल्याने अनेक शासनपद्धतीत सगळ्यात कमी दोशयुक्त पद्धती आजमितीला कोणती आहे हे ठरवून तिचा पुरस्कार करायचा, असे सामान्य जनांचे मत त्यांना नेहमी सांगत असते. युरोपमध्ये संत सज्जनांच्या सतत परिश्रमाने लोकांना शासनपद्धतीची शिकवणी मिळालेली आहे. युरोपियनांना राजा, सरदार इत्यादी असमतादर्शक शब्ददेखील कडू वाटू लागले आहेत. त्यांची मनुष्यसमतेकडे धाव आहे व ही त्यांची धाव (संतसज्जनांच्या अव्याहत परिश्रमानेच, लोकांचे मनामध्ये ही श्रेष्ठ समताबुद्धी उत्पन्न झाली.) आमच्या पोटाविरुद्ध आहे, आमचे मजा करण्याचे हक्काविरुद्ध आहे, असे राजांना व सरदार प्रभृती हक्कांचे उपभोगाने बिघडलेल्या स्वयंमन्य श्रेष्ठांना पूर्णपणे कळून चुकले आहे. कोण अधिक बलवान आहे हे स्वतंत्रविहारी काल ठरवील. गतकालाने एवढे तरी ठरविले आहे की, ज्या ज्या ठिकाणी लोकांना संतसज्जनांकडून शासन-पद्धतीची संथा दिली गेली, त्या त्या ठिकाणी स्वयंमन्य श्रेष्ठांची कमी अधिक पिछेहाट झाली. आपणास इंग्लंडचा व फ्रान्सचा इतिहास हे शिकविण्यास पुरे आहे. असो पोर्तुगालमध्ये जी गोष्ट घडून आली, तिचे मुळाशी लोक व लोकशत्रू यांचे चिरकालीन द्वंद्वाचा संबंध आहे असे आम्हास वाटते. मुख्य प्रधानाने १३० प्रतिनिधींची उचलबांगडी केल्याने देशात शांतता होईल असे स्पष्ट सांगितले, यावरून आमचे मताची सत्यता सिद्ध होते. झारच्या व इंग्लंडच्या राजाच्या हृदयाला फार मोठा धक्का बसला; फ्रेंच प्रतिनिधीसभेत सहानुभूतीचा ठराव पास झाला नाही या गोष्टीही आमच्या मताचा पुरस्कार करतात. लोकांच्या हृदयातील काळोख कमी होत जाऊन प्रकाश अधिक होत चालला आहे, हे पाहून आमच्या मनाचा उत्साह वाढत आहे. राजांचे हृदयाला धक्का बसला की मानव्याच्या हृदयाला धक्का बसला पाहिजे, असे राजा म्हणजेच देश असे मानणार्या ामुकुटवाल्यांना वाटणे साहजिकच आहे. राजाबरोबर त्यांचे बगलबच्चे व आश्रित यांनी आसवे ढाळावी, हेही सृष्टिनियमानुसार आहे. परंतु राजे रडोत, राजाश्रित रडोत, त्यांचे रडण्याने लोकांचे हृदयाला पाझर फुटण्याचे दिवस निघून गेले व ही आम्ही फार आनंदाची गोष्ट समजतो. सृष्टिक्रांतिशास्त्राचे साधारण नियम मानवी हृदयाचे वाढीला साहजिकपणे लागतात. या नियमाप्रमाणे पहिले जे केवळ व्यक्तीला ओळखणारे हृदय (ती व्यक्ती स्वतः असो किंवा राजा इत्यादी असो) ते हळूहळू समाजाला, राष्ट्राला व मानव्याला ओळखू लागते व जशी जशी मानवी हृदयाची एकाहून एक विस्तृत अशा लोकसमूहाशी सलगी होऊ लागते तशी तशी त्याची वृत्ती अधिक गंभीर होत जाते. व्यक्तीचे अभ्युदयाची किंवा पराभवाची वार्ता ऐकूनच केवळ ते हृदय हेलकावे खात नाही. मला पूज्य झालेल्या विस्तृत लोकसमूहाचे हिताहिताशी या अभ्युदय-पराभवाचा काय संबंध आहे ही पृच्छा एकदम मनात उभी राहते व हृदयाचे उडणे किंवा आल्हादवणे हे पूज्य लोकपक्षाचा मानभंग किंवा विजय यांवर अवलंबून असते. पोर्तुगालचे वर्तमान मानव्यहिताकांक्षी हृदयाला आल्हादजनक आहे, कारण लोकपक्षाने आपले शत्रूवर घाव करणे हे उदाहरण हृदयाला अत्यंत उत्साहजनक होय. निंद्य राजमुकुटाचा पोर्तुगालमध्ये झालेल्या मानभंगाचा तेथील लोकपक्षाचे आजचे कार्यावर कसा परिणाम होईल, यांचे

आजच भाकित करण्यापेक्षा थोडे दिवस घडतील त्या गोष्टी डोळ्यात तेल घालून पाहणे जास्त श्रेयस्कर आहे. आज एवढे मात्र निश्चितपूर्वक सांगता येईल की सर्व देशातील लोकपक्षाला या राजमुकुटाच्या झालेल्या मानभंगापासून हुरूप आला आहे. ही प्रकाशाची चिन्हे आहेत, ही काळोख दूर होत असल्याची चिन्हे आहेत.

वरचा मजकूर लिहिल्यानंतर दोन दिवसात ज्या हकीकती लंडनला आल्या आहेत त्यावरून राजमुकुटाला दिलेल्या शिक्षेचा देशावर सुपरिणाम झाला आहे असे स्पष्ट दिसते. लोकसत्तावादी प्रमुख प्रतिनिधींनाही कारागृहातून सोडून दिले आहे. छोट्या राजाने वचन दिले आहे की, मी अनियंत्रित प्रधान कधीही नेमणार नाही. प्रधान मंडळात सर्व पक्षांचे लोक आहेत. भवति-न-भवति होऊन श्रेष्ठांचे सभेचा (House of peers) अध्यक्ष प्रगमनशील (progressive) पक्षाचा असावा असे ठरून फोकांस फाल्काओ या प्रमुख माणसास अध्यक्ष नेमले आहे. परवाचा अनियंत्रित प्रधान फ्रँको यास नव्या सरकारने लिस्बनहून निघून जाण्याची 'शिफारस' केल्यावरून तो लिस्बन सोडून माद्रिद येथे गेला आहे. त्याने आपले सर्व पैसे पोर्तुगाल बँकांमधून काढून फ्रेंच आणि इंग्लिश बँकात ठेवले आहेत व स्वतः स्वित्झर्लंड येथे जाऊन राहणार आहे. लोकसत्तावाद्याचा पुढारी 'माकाडो' याने प्रसिद्धपणे सांगितले की, पोर्तुगालची राजसत्ता वयातीत होऊन मृत्युपंथाला लागलेली आहे. नवीन प्रधानमंडळ कर्त्या माणसाचे आहे व ते राजसत्ता उचलून धरण्याचा प्रयत्न करील. परंतु तिला कोणत्याही वैद्याचे औषध चालणार नाही. तीन वर्षात राजसत्तेचा निकाल लागेल व लोकसत्ता तिची जागा घेईल, आपण 'तथास्तु' असा आशिर्वाद देऊ या! हिंदुस्थाना! तुझे कसे काय!

-दि. २८ फेब्रुवारी १९०८.

१८. लंडनमधील पहिला शिवोत्सव

लंडन : मनुष्ये मरतात पण त्यांची सत्कृत्ये जिवंत राहतात. सत्कृत्ये या मर्त्य जगात अमरत्व देणारी अपूर्व रसायने आहेत. त्या सत्कृत्यातील लवमात्र ग्रहणही आत्म्याचे अमरत्व सिद्ध करते. मग ज्याने सत्कृत्यांच्या उत्कर्षस्थानी बसणार्यासस्वदेशस्वातंत्र्याचे प्रस्थापन केले त्या महात्मा शिवभूपाचे नाव प्रत्येक येणार्यातवर्षी अमरत्वाचे नवीन ताम्रपट मिळवीत आहे ह्यात काय नवल असणार? शिवनेरीच्या डोंगरात १६२७ त जन्मलेले बालक १९०८ साली जिवंत आहे, तारुण्यभरात आहे, दिग्विजयात दंग आहे, दरसाल नवीन समुद्र पादाक्रांत करीत आहे, नवीन किनारे गाठीत आहे, नवीन भाषांना मोहित आहे व नवीन कंठातून हृदयात, वाङ्मयातून त्यांची सिंहासने व त्यांचे जयजयकार दुमदुमत चालले आहेत! मृत्यूचा पाश कोणाला तोडावयाचा आहे काय? काळाइतकेच अमर्यादित अमरत्व कोणास पाहिजे आहे काय? असेल तर एक उपाय म्हणजे स्वदेश स्वातंत्र्याच्या रणांगणात त्याने हरहर म्हणावा! कधीही मरण न येण्याचे एक साधन म्हणजे स्वदेश स्वातंत्र्यास्तव तत्काल मरण हे होय!

असा न मरण्यासाठी जो मेला त्या शिवभूपाच्या जयजयकाराने लंडन नगर गेल्या आठवड्यात प्रथम निनादन पावले. येथील फ्री इंडिया सोसायटीद्वारा गेल्या शनिवारी श्रीशिवरायाचा जन्मोत्सव करण्यात आला. त्यांच्या उच्चासनस्थित मूर्तीपुढे व त्यांच्या स्वतंत्र निशाणाखाली मद्रास, बंगाल, मुंबई, पंजाब असे सर्व दिशांचे व हिंदू, मुसलमान, पाशा, यहुदी असे सर्व धर्मांचे हिंदी लोक शिवभूपाच्या पूजा बांधीत होते- असले उत्सव व असले प्रसंग म्हणजे कित्येकांनी अशक्य म्हटलेल्या हिंदी राष्ट्रैक्याची मूर्त शक्यता होत. दे. आयर. बी.ए. यांनी शिवाजीच्या चरित्राचे तात्विक स्वरूप सांगताना म्हटले की, शिवाजीसारख्या विभूतीचे जन्म म्हणजे आमची आर्यजाती अजून वेदकालाइतकीच व जरूर तर त्याहून जास्तही चैतन्याने युक्त आहे असे प्रथित करणारी गर्जना होय. जो शिवाजी त्या वेळेस मुसलमानांविरुद्ध लढला तोच शिवाजी न्यायी मुसलमानांच्या वतीने लढला असता, कारण शिवाजीचे लढणे हे विशिष्ट जातीविरुद्ध नसून अन्यायाविरुद्ध आहे. ते दास्याविरुद्ध आहे, ते गुलामगिरीविरुद्ध आहे. ज्या मराठी भात्यातून हा बाण निघाला त्याच मराठी भात्यातून आणखी असले बाण कधी निघतील म्हणून आम्ही सर्व हिंदुस्थानवासी शिवाजीच्या महाराष्ट्रभूमीकडे अपेक्षाविव्हलतेने पाहात आहोत. दे. आयरप्रमाणेच दे.येरुलकर (यहुदी) दे. मास्तर (पारशी) इत्यादी गृहस्थांनीही वक्तृत्वपूर्ण स्तुतीने श्री शिवरायाचा सत्कार केला. शेवटी दे. सावरकर यांचे अध्यक्षांच्या नात्याने जवळ जवळ एक तासभर भाषण झाल्यावर शिवभूपाच्या स्वातंत्र्याच्या जयजयकारात मंडळी परत फिरली. या उत्सवाचे श्रेय दे. देशमुख, दे. रत्नभू (मद्रास) इत्यादी गृहस्थांकडे आहे.

श्रीशिवाजीच्या जयजयकाराने हिंदुस्थान-वासीयांची अंतःकरणे अभिमानाने स्फुरण पावत असताना हल्ली इंग्लंडच्या रंगभूमीवर चाललेल्या 'बंडाचे नाटका'ने त्यांच्या हृदयाला संतापाचे चटके बसत आहेत. १८५७

च्या बंडाला ५० वर्षे नुकतीच झाल्यामुळे इंग्लंडमध्ये त्याचे स्मरण विशेषच जोराने इंग्लिश लोकांच्या झोपा मोडीत आहे. लॉर्ड रॉबर्टसनने इंग्लिश व्हेटरन्सकरिता काढलेला फंड हिंदुस्थानने ऐकलाच असेल. त्या फंडाच्या जागृतीचा परिणाम हल्ली इंग्लंडमधल्या कित्येक रंगभूमीवर दिसू लागला आहे. ५७ चे बंड म्हणून एक नाटक कित्येक रंगभूमीवर हल्ली होत असते. त्यात प्रथम बंडाच्या गुप्त सभा दाखविण्यात येतात. फिरंग्यांना हिंदुस्थानातून हुसकून द्या म्हणून उपदेश होऊन बंडास प्रारंभ होताच बहादुरशहा येतो व हिंदुस्थानचा मुकुट सर्व बंडवाले त्याच्या मस्तकावर ठेवतात. हा प्रकार चालला असता सर्व इंग्रजी प्रेक्षक धिक्काराच्या आरोळ्या ठोकतात. पुढे कानपूरची कत्तल होते. बंडवाले 'फिरंगी फिरंगी' असे म्हणत नाशाचा जबडा उघडतात. नंतर हिंदुस्थानचे स्वतंत्र निशाण फडकावीत बंडवाले मिरवणुकी काढतात. हे पाहताच इंग्रजी प्रेक्षक संतापाच्या आरोळ्या ठोकू लागतात. शेवटी बर्यामचलढाया होऊन बंडवाल्यांना तोफेच्या तोंडी देण्यात येते व त्यांचे हाल हाल करण्यात येतात, तेव्हा इंग्लिश थिएटरे टाळ्यांचे गजराने दणाणून जातात!

या 'बंडाचे नाटका'ने इंग्रजांच्या मनोवृत्ती संतोष पावत आहेत; परंतु या योगान सत्तावनचे बंड म्हणजे काय होते हे जाणण्याची हिंदी लोकांची उत्कंठाही जास्तच वाढत आहे. तिचे फल पुढील आठवड्यात होणार्याह सत्तावनच्या जन्मतिथीच्या उत्सवात दिसून येईल. ता. १० मेला सत्तावनचा टोलेजंग उत्सव करण्यासाठी लंडनमध्ये हिंदी लोकांची सिद्धता चाललेली आहे व तिचा वृत्तांत पुढील बातमीपत्रात वाचकांस कळविण्यातही येईल. सदर उत्सवाची आमंत्रणपत्रिका व कार्यक्रमपत्रिका पुढे दिल्याप्रमाणे आहे. (मूळ पत्रिका इंग्रजीत आहे.)

वंदे मातरम
१८५७ च्या भारतीय राष्ट्रीय उठावाचे स्मरणार्थ
इंग्लंडमधील भारतीय लोकांची एक सभा
इंडिया हाऊस, ६५ क्रॉम्वेल चौक, हायगेट (उत्तर) येथे
रविवार दि. १० मे १९०८, दुपारी ४ वाजता होईल.
आपण आपल्या भारतीय मित्रांसह उपस्थित रहावे
अशी आग्रहाची विनंती

कार्यक्रम
१) राष्ट्रीय गीत
२) राष्ट्रीय प्रार्थना
३) बादशहा बहादुरशहा
श्रीमंत नानासाहेब
राणी लक्ष्मीबाई

मौ. अहमदशहा
राजा कुंवरसिंग
आणि अन्य हुताम्यांचे
स्मरण नि श्रद्धांजली
४) स्वार्थत्यागाची प्रतिज्ञा
५) अध्यक्षांचे भाषण
६) प्रसाद वितरण
७) राष्ट्रगीत.

-दि. २९ एप्रिल १९०८.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

१९. सत्तावनच्या स्वातंत्र्यसमराचा जंगी उत्सव

लंडन : गेल्या आठवड्यात इंग्लंडमध्ये राहात असलेल्या हिंदी जनसमूहात आजपर्यंत केव्हाही अनुभवास न आलेली विलक्षण चळवळ उडालेली होती. सत्तावनच्या स्वातंत्र्यसमराची जन्मतिथी जसजशी जवळ जवळ येऊ लागली तसतशी हिंदी लोकांमध्ये तो जन्मोत्सव अपूर्व थाटाने साजरा करण्याची स्फूर्ती अधिकाधिक स्फुरण पावू लागली. मे महिन्याला आरंभ होताच प्रत्येक गल्ली-गल्लीतून हिंदी लोकांच्या टोळ्या जमवून, त्यांना जन्मो-त्सवाचे महत्त्व, तत्प्रीत्यर्थ केला जाणारा स्वार्थत्यागाचा तपस्यामास, त्या समारंभाचा एकंदर कार्यक्रम, सत्तावनच्या स्वातंत्र्यसमराचे खरे स्वरूप इत्यादी गोष्टी विवरण करून सांगण्यासाठी प्रत्यही लहान लहान सभा भरत होत्या व त्यातून उत्साही देशसेवक उपदेश देत हिंडत होते. या त्यांच्या विवरणाचे व ह्या प्रत्यही चालू असणार्या गल्यागल्यांमधील छोटेखानी सभांचे ओघ एकत्र होत होत अखेर ता.१० मेच्या पुण्यदिवशी त्यांचा प्रचंड व एकत्रित ओघ इंडिया हाऊसकडे लोटू लागला. कारण इंडिया हाऊसच्या हॉलमध्येच ता.१० मेची टोलेजंग सभा भरण्याचे ठरले होते. इंडिया हाऊसचा हॉल या कार्याकरिता फारच सुदंर रीतीने शृंगारलेला होता. श्रोतृसमाजाच्या समोरील बाजूला एक भव्य रक्तवस्त्र लावलेले असून त्यावर पुष्पमालांच्या पंक्ती गुंफलेल्या होत्या व त्या नानाविध रंगांच्या पुष्पमंडपात अर्धाफू ट जाडीच्या अक्षरांनी सोनेरी, हिरव्या, श्वेत व गुलाबी रंगात राजा बहादुरशाह, श्रीमंत नानासाहेब, राणी लक्ष्मीबाई, मौलवी अहमदशाह, राजा कुंवरसिंह व १८५७ साली झुंजलेले आणखी काही योद्धे या सर्वांची नावे अभिनंदनार्थ स्मरण म्हणून कोरून लिहिण्यात आलेली होती. या भव्य स्मृतिपटाचे भोवती निरनिराळ्या देशभक्तांच्या तसबिरीही लावलेल्या असून, त्या हॉलमध्ये मनोहर पुष्पांच्या लहान झाडांच्या कुंड्या सर्वत्र खुल्या ठेवलेल्या होत्या. उदबत्यांच्या सुवासाचा एकच दाट परिमळ येऊन पेटीच्या सुरांनी सुस्वर व दे. वर्मा यांच्या राष्ट्रगीत गायनानी सर्वत्र उदात्त स्फूर्तीचा संचार झाला होता. वंदेमातरमच्या घोषाने तो सर्व रस्ता दुमदुमत गेला असताना सभेत दुपारी ४।। वाजता अध्यक्षांची स्वारी निवडक मंडळीसह प्रवेश करती झाली. अध्यक्षांची स्वारी म्हणजे दुसरी कोणी नसून पॅरिसचे प्रसिद्ध देशभक्त राणासाहेब हेच होत. हे पॅरिसहून मुद्दाम या समारंभासाठी आलेले होते. त्यांच्याबरोबर पॅरिसहून दुसरी मंडळीही आलेली असून त्यांच्या आगमनाने समारंभास विशेष शोभा आलेली होती. प्रख्यात देशभक्त विदुषी मिसेस कामा यांचे एक स्फूर्तिदायक पत्रही अध्यक्षांबरोबर आलेले होते. प्रथमतः राष्ट्रीयगीते झाल्यावर देशभक्त आयर बी. ए. यांनी राष्ट्रीय प्रार्थना केली. याच सुमारास लोकांची इतकी दाटी झाली की, हॉलच्या बाहेर रस्त्यापर्यंत लोकांना उभे राहणे भाग पडले. केंब्रिज, ऑक्सफर्ड, सारेन्सेस्टर, रेडिग असल्या दूरच्या ठिकाणांहूनही हिंदी लोक या सभेला लोटले होते. त्यातही देशभक्त हिंदी स्त्रिजनांच्या आगमनाने व राष्ट्रगीत गायनाने सर्वांस उत्साह आणून दिलेला होता. राष्ट्रप्रार्थना झाल्यावर राजा बहादुरशाह व श्रीमंत नानासाहेब यांचा स्मृतिगौरव करण्यासाठी दे. सावरकर यांनी

सत्तावनच्या क्रांतीचे इतिहासस्वरूप संबोधनपर भाषण केल्यानंतर वंदेमातरमच्या घोषात सर्व सभा उभी राहून, त्या उभयवीरांच्या नावाचा त्रिवार जयघोष करण्यात आला. दे. खान यांनी राजा कुवरसिंह यांचा स्मृतिगौरव केला. दे. दास बी. ए. यांनी राणी लक्ष्मीबाईंचा व मास्तर (पारसी) व दे. येरुलक (यहुदी) व इतर वक्ते ह्यांनी इतर देशवीरांचा स्मृतिगौरव केल्यानंतर अध्यक्षांचे उत्साहक भाषण झाले व त्या भाषणाच्या शेवटी स्वार्थत्यागाच्या शपथा घेण्यात आल्या. जेव्हा डॉक्टर, प्लीडर, बॅरिस्टर, एडिटर, युनिव्हर्सिटी पदवीधर, व्यापारी, मोतीवाले, तरूण व वृद्ध, स्त्रिया व पुरुष एकामागून एक या स्वार्थत्यागी मासात कडक तपस्या करण्याच्या प्रतिज्ञा करू लागले, तेव्हाचा उत्साह अवर्णनीय आहे. सर्वजणांचे हृदयावर ह्या तपस्या मासांकरिता मुद्दाम तयार केलेल्या वीर स्मृतिमुद्रा झळकत होत्या. कोणी महिनाभर उपास करण्याच्या शपथा घेतल्या, कोणी मद्यपान सोडले आणि कोणी धूम्रपान सोडले. महिनाभर थिएटरमध्ये जाणे नाही, कोणतेही चैनीचे कृत्य करणे नाही व या रीतीने जे जे पैसे वाचतील ते ते सत्तावनच्या देशवीरांसाठी उभारलेल्या कोषात देऊन टाकावयाचे! या फंडाचे वसुलीसाठी पदवीधरांनी भिक्षेच्या शपथा घेतल्या व मुद्दाम केलेल्या झोळ्या घेऊन हे राष्ट्रीय भिक्षेकरी आज सर्व आठवडाभर घरोघर भिक्षा मागत हिंडत आहेत व या योगाने सर्वत्र राजकीय चर्चेची पारायणे इंग्लंडमध्ये प्रत्येक हिंदी घरी चाललेली आहेत. फंडास मिसेस कामाने पंचाहत्तर रुपये धाडिले ते प्रसिद्ध करण्यात आले. दे. राणाजींनीही आपले मे महिन्याचे सर्व उत्पन्न देशवीरांस अर्पण केले. हे व इतर स्वार्थत्यागविधी झाल्यावर पुनः मिसेस दत्त या देशभक्त विदुषीने राष्ट्रगीते गायली. प्रसादासाठी बनविलेल्या चपात्या वाटण्यात आल्या व वंदेमातरमच्या जयघोषात व देशवीरांच्या स्मृतिघोषात ती अभूतपूर्व सभा विसर्जन पावली. इतका हिंदी समाज व इतका अमर्याद उत्साह या लंडन शहरी पाहिल्याचे कोणासही आठवत नाही! चपात्याच प्रसादासाठी अशाकरता वाटल्या की सत्तावनचे क्रांतियुद्धाचे आधी अशाच'चपात्या' देशभर गुप्तरूपाने वाटल्या गेल्या होत्या!

-दि. ५ जून १९०८

२०. पदवीदान समारंभ

लंडन : सत्तावनचे देशवीरांच्या सन्मानप्रीत्यर्थ स्मृतिमुद्रा धारण केल्यावरून येथील दे. हरनामसिंग बी. ए. व. दे. खान आर. एम्. या दोघा देशभक्त तरुणांनी आपला पुढील सर्व अभ्यासक्रम (कोर्स) सोडून दिला व ज्याने सत्तावनच्या नानांना व लक्ष्मीबाईला ' रामोशी, खुनी व मांग' म्हटले त्या प्रिन्सिपॉलचे कॉलेजमध्ये पाय ठेवण्याचे नाकारले, हे आपले वाचकांस कळविले आहे. हे दोन विद्यार्थी हिंदू असते तर त्यासंबंधी इतके पार्लमेंटमध्ये प्रश्नोत्तरे होण्यासारखे काही झाले नसते. परंतु दुर्दैवाची गोष्ट ही की, त्यातील एक शीख व दुसरा मुसलमान पडला! इंग्रजी राज्याचे भक्कम आधारस्तंभ म्हटले म्हणजे शीख व मुसलमान अशी अलिकडे इंग्रज लोक आपली समजूत मुद्दामच करून घेत असतात. तेव्हा त्या भक्कम म्हणून गाजविलेल्या झाडातच ही कीड लागलेली पाहून, अर्थातच तेथील पार्लमेंटपर्यंतच्या रीसांना (टीप : रीस हे तेव्हा ब्रिटीश साम्राज्याचे कट्टर समर्थक एम.पी. होते) चटका बसल्यासारखे झाले. त्यांनी वरील दोघा गृहस्थांना कॉलेजमध्ये जाण्याचा खाजगी आग्रहही केला. 'तुम्ही पंजाबी व त्याहूनही शीख, तुम्हास हे द्वेषबुद्धीचे वर्तन शोभत नाही! तुम्ही कॉलेजमध्ये परत जाल; तर पुनः उर्मट वर्तन न करण्याबद्दल आम्ही तेथील प्रिन्सिपालास बजावून ठेवतो.' अशा मजकुराचे एक लांब पत्र पंजाब व बंगालमध्ये अधिकारावर असलेल्या एका पेन्शनर अँग्लो-इंडियनने धाडले होते. इतरांनीही धाकाचे व कुरवाळण्याचे प्रयोग केले परंतु वरील कडव्या देशभक्तांनी असल्या प्रयोगास न भुलता व न भिता आपल्या देशाच्या सन्मानासाठी घरच्या पालकांचीही गैरमर्जी सोसण्याची तयारी केली.

पन्नास वर्षात बराच बदल झाला म्हणावयाचा. कारण १८५७ साली याच श्रीमंत नानांचा व बहादुरशहांचा सर्वांहून जास्त द्वेष शिखांनी केला. आज त्या देशवीराच्या सन्मानासाठी जर सर्वांत कोणी जास्त स्वार्थत्याग केला असेल तर तो एका शीख ग्रॅज्युएटाने होय.

असल्या ह्या करारी वर्तनाबद्दल 'रीस',एम्.पी. हे पार्लमेंटमध्ये ह्या तरुणांना शिव्या देत असता, त्यांचा गौरव करण्याची तयारी हिंदी जनतेत चाललेली होती व गेल्या आठवड्यात याप्रित्यर्थ एक जंगी मेजवानी करण्यात आली. पंजाबच्या एका प्रसिद्ध कुलातील देशभगिनी धनदेवी ह्या समारंभाचे अध्यक्षस्थानी स्थानापन्न झाल्यावर 'स्वतंत्र हिंदुस्थान'चा पहिला टोस्ट पिण्यात आला. नंतर दुसरा घोट 'देशवीरांचा' असून त्यावर भाषण करताना दयानंद कॉलेजचे प्रोफेसर गोकुलचंद एम्. ए. यांनी केलेले सुश्राव्य विवेचन हे सर्वांच्या हृदयांना उल्हास, आशा व देशभक्ती यांचे दिव्य तेज देते झाले. तिसरा घोट त्या दोघा हिंदी तरुणांचा होता. नंतर अध्यक्षांनी त्या दे. हरनामसिंग बी. ए. व दे. खान आर. एम्. यांच्या करारी देशभक्तीची स्तुती करून त्याप्रित्यर्थ त्यांना लंडनमधील हिंदी देशबांधवांतर्फे यार-ए हिंद ही पदवी देण्यात येत आहे असे जाहीर केले व ती पदवी कोरलेली दोन रौप्य पदके त्या दोघांस श्रोत्यांच्या तालनिनादात

अर्पण करण्यात आली. अध्यक्षांनी सांगितले की,'पदवी देणे हा हक्क लोकांचा आहे. इतकेच नव्हे तर जी स्वदेशाने दिलेली किंवा मानलेली नव्हे ती पदवीच नव्हे. या हक्काची फार दिवस न केलेली अंमलबजावणी करण्याची स्फूर्ती आज माझ्या या तरुण करलोनी करून दिली हे त्यास भूषणावह आहे. मला तीन मुले आहेत. त्यांनी अशी देशाची पदवी मिळविली, तरच मी त्यांची आई आहे असे मी म्हणू शकेन. नाही तर परक्यांनी दिलेल्या पदव्या असल्या मुलांच्या छातीला डसताना पाहण्यापेक्षा आर्यांचे निःसंतान होणेच अधिक श्रेयस्कर आहे!'

-दि. ३१ जुलै १९०८

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

२१. बरे झाले!

लंडन : आता कोठे हिंदुस्थानच्या राजकारणात थोडीशी चळवळ सुरू झाली आहे असे म्हणावयास हरकत नाही. तरुण लोक कुटुंबाच्या क्षुद्र महत्वाकांक्षा सोडून देऊन जेव्हा रस्तोरस्ती देशासाठी फिरू लागतात, शाळेतील मुले आईबापांच्या व्यक्तिमय व अप्पलपोटेपणाच्या निंद्य व अज्ञानजनक उपदेशांना व धाकांना न जुमानता जेव्हा स्वराज्याच्या दिव्यात पटापट उड्या घेतात, जेव्हा एकेका पत्राचे तीन तीन लेखक तुरुंगात जातात, तोच चार चार लेखक त्या पत्राचे स्तंभ भरण्यास पुढे सरसावतात तेव्हा थोडीशी चळवळ सुरू झाली असे म्हणण्यास हरकत नाही. जेव्हा दंड भरण्यापेक्षा तुरुंगात जाण्यास स्वयंसेवक तयार होतात तेव्हा ब्रह्मबांधव उपाध्याय मरतात, जेव्हा सुशीलकुमार सेन पाठीवर फटके सपासप उठत असता राष्ट्रीय धैर्याला काळिमा न लागावा म्हणून पाठ रतीभरही हलवीत नाहीत व मुद्रा पालटवीत नाहीत, जेव्हा चिदंबरम् पिल्ले आपणास जामीन मिळत असता काही मजुरांना जामीन मिळत नाहीत, एतदर्थ आपणही तुरुंगाबाहेर येण्याचे नाकारतात, जेव्हा टिळक, परांजपे धरले जातात, तेव्हा हिंदुस्थानात थोडीशी चळवळ सुरू झाली आहे असे म्हणावयास हकरत नाही. 'मेली आहे! मेली आहे!!' म्हणून, जगाने जिच्या संबंधाने कंडी उठविली होती ती भूमाता हिंदभू हलके का होईना, पण स्पष्ट श्वासोंच्छ्वास करू लागली आहे. परमेश्वराचे किती उपकार आहेत!

परंतु हिंदभू याप्रमाणे श्वासोंच्छ्वास करू लागताच चोहोकडे एकच गोंधळ उडालेला आहे. जे आजपर्यंत दुर्लक्ष करीत होते वा निराश होते ते आमचे लोक आम्हाकडे धावू लागले. कोणी जवळ आले, कोणी येऊ लागले, जगातील जे तिरूहाईत होते त्यांनी आजपर्यंत सिद्धान्तभूत मानलेले विचार पुन्हा परीक्षावयास आरंभ केला व हिंदभू मेली या कंडीवरील विश्वास त्यांनी सोडून दिला. विपक्षीय जे होते त्यांची तर सर्वांहून जास्तच धांदल उडाली. त्यांना त्यांचे असत्य डाचू लागले. त्यांना क्षणात लज्जा वाटे, क्षणात संताप येई, क्षणात धाक, क्षणात आशा, क्षणात आश्चर्य, क्षणात निराशा असा त्यांच्या मनोविकारांचा गोंधळ उडाला. सर्व मते मतांतरे झुंजू लागली. हिंदुस्थानची वार्ता जगाला लागू द्यावयाची नाही म्हणून हजारो रुपये दिले तरी जी इंग्लंडमधील पत्रे हिंदुस्थानचे लेख लिहित नसत ती पत्रे रोज आपले पत्रांचे स्तंभ हिंदुस्थानचे लेखांनी भरू लागली. ज्या हिंदुस्थानी लोकांना प्रदर्शनात जास्त गिरूहाईके जमविण्यासाठी विदुषकांची कामे देण्यासाठीच केवळ परस्थ लोक भेटत असत, त्याच हिंदुस्थानी लोकांचा दर्जा परदेशात एकदम वाढला व अमेरिका, फ्रान्स व इंग्लंड येथील प्रमुख पत्राचे बातमीदार हिंदी लोकांच्या भेटीचा लाभ घेण्यास उत्सुक होऊ लागले. हिंदी लोकांतील तरुणांची ओळख व्हावी, म्हणून जपानी लेखक सकाळ-सध्याकाळ लंडनच्या हिंदी हॉटेलात खेटे घालू लागले. हाऊस ऑफ कॉमन्समध्ये परवाचा सारा दिवस हिंदुस्थानातील अस्वस्थतेच्या वादविवादात, लॉर्ड कर्झन व व्हायकाअुंट मोर्ले असल्यांच्या कुस्तीत गेला. कुस्ती करावी तरी पंचाईत न करावी तरी पंचाईत! लॉर्ड कर्झन हिंदुस्थानसंबंधी तासभर चर्चा करतात व इतर लोकांना दोष देतात की पार्लमेंटात हिंदुस्थानाबद्दल पक्षभेददर्शक प्रश्न करू नयेत. लार्ड मोर्ले पुन्हा तासभर

कर्झनवर टीका करतात व शेवटी इषारा देतात की, आपले बोलणे लांब ऐकू जाते तर मुळी कोणी बोलूच नये! न बोलणे हे शहाणपणाचे व मुत्सद्देगिरीचे आहे हे सिद्ध करण्याकरताच तासन्तास बोलावे लागते! इकडे हिंदी तरुणांचाही जोम वाढतच चाललेला पाहून बोलल्याशिवाय वर्तमानपत्रे स्वस्थ बसत नाहीत. सत्तावनच्या उत्सवसभे संबंधाने सर्व इंग्रजी वर्तमानपत्रांनी एकच आरोळी उठविली आहे. सत्तावनची स्मृतिमुद्रा कोटावर धारण करून हिंदी विद्यार्थी ऑक्सफर्ड, लंडन सायरेन्सेस्टर इत्यादी शहरी उघडपणे कॉलेजात जाऊ लागले, तेव्हा त्यांना अटकाव न करणेच प्रशस्त अशी क्लृप्ती योजण्याचे ठरले. पण सायरेन्सेस्टरच्या प्रिन्सिपॉलने छाती करून माझ्या कॉलेजात तरी ही पुन्हा धारण करू नये म्हणून आज्ञा केली तो काय प्रकार झाला? हिंदी विद्यार्थ्यांनी धडाक्यात कॉलेज सोडून दिले! तेव्हा प्रिन्सिपॉल पत्र लिहू लागले की तुम्ही कॉलेजमध्ये या! पण पहिल्या धाकाप्रमाणे या दुसर्या मोहालाही धुडकावून देऊन सत्तावनच्या देशवीरांची ज्याने निंदा केली, त्यांच्या कॉलेजात पाऊल न टाकण्याचा निश्चय करून दे. हरनामसिंग व दे. खान हे दोन वर्षाच्या श्रमावर व पैशांवर पाणी सोडते झाले. बरे, या उदाहरणाने तरी हिंदी विद्यार्थी भीतील म्हणून रीस एम्. पी. ने पार्लमेंटात प्रश्न विचारून दरडावले, तो काय परिणाम झाला? जास्तच चिडलेल्या हिंदी लोकांनी या स्वार्थत्यागी तरुणांचे सन्मानार्थ जंगी मेजवानी देऊन त्यांना पदके बक्षीस दिली!

हिंदुस्थानातील अत्युच्च पीठावरील निवडक तरुणांचे हे वर्तन पाहून असे म्हणण्यास प्रत्यवाय नाही की, हिंदभू हलके का होईना पण स्पष्ट श्वासोंच्छवास करू लागली! तिच्या निधनाची कंडी मात्र निधन पावली! बरे झाले की त्या निराशेतही आम्ही आशेला सोडली नाही!

-दि. ७ ऑगस्ट १९०८.

२२. विद्यार्थ्यांचा तेजोभंग

लंडन : हिंदुस्थानच्या विद्यार्थ्यांचा होता होईल तो इंग्लंडमध्ये धाडण्याचा त्यांच्या पालकांचा कल असतो. परंतु ही कल्पना आपले राष्ट्र जितकी लवकर सोडून देईल तितके उत्तम होणारे आहे. आजपर्यंत हिंदूस्थानी मनामध्ये हीनस्थितीच्या अपमानाची कल्पना शिरली नसल्यामुळे त्या मनाला इंग्लंडमध्ये काहीच बोचणी लागत नसे. आजपर्यंत हिंदूस्थानच्या प्राणेंद्रियाला सूक्ष्म विचारांचे तैक्षण्य आलेले नसल्याने त्याला हीनस्थितीच्या नरकाची घाण मुळीच येत नसे. परंतु ते राजकीय सूक्ष्मतेचे तैक्षण्य आलेल्या तरुण हिंदूस्थानाला आता क्षणोक्षणी इंग्लंडसारख्या स्वतंत्र हवेतही हिंदूस्थानच्या लोकांसाठी सर्वत्र हीनस्थितीची दुर्गंधीच कशी भरलेली आहे हे अनुभवास येऊ लागले आहे.

इंग्लंडमध्ये येणार्यागतरुण अंतःकरणावर पहिला जो घातकी परिणाम होतो तो तेजोभंग हा होय. त्यांचे राजवाडे, त्यांची निशाणे, त्यांचे आरमार व त्यांचे वैभव पाहून हताश हिंदुस्थानच्या हताश तरुणांचे हृदयात आत्मदौर्बल्याची बिजे आपली विषारी जाळी पसरवू लागतात. अशक्य व सूक्ष्म विचारास असमर्थ असणारी ती तरुण दृष्टीवर वरच्या भपक्याला पाहून भिते, दचकते व तेजोभंगाच्या विषारी दंशाने निर्जीव होऊन जाते. दास्यातील लोकांना खरे शिक्षण म्हणजे तोजोभंगच होय हे जाणून इंग्लिश कारस्थानपटूंनी हिंदूस्थानच्या विद्यार्थ्यांना इंग्लंडात जे आजपर्यंत उत्तम प्रकाराने वागविले ते एवढ्यासाठीच होय. आजपर्यंत वरवर सभ्यतेने व दिखावू प्रेमाने हिंदी विद्यार्थ्यांना वागविण्यात येई व त्या योगाने ते विद्यार्थी' इंग्लंडमध्ये इंग्लिश लोक फारच चांगले असतात, केवळ तिकडेच अँग्लो-इंडियन लोक काय ते उर्मट असतात, असा समज करून घेत. त्यांच्या अंतःकरणात आत्मदौर्बल्य व बुद्धीत इंग्लिशांच्या सौजन्याचा मिथ्याभास अशी फसवणूक हिंदी विद्यार्थ्यांची होत असे.

परंतु आता गेल्या दोन तीन वर्षांत असल्या देखाव्याला न भिणारी हिंदूस्थानची आत्मजागृती होताच पूर्वी ज्या फसवणुकी ध्यानात येत नसत त्या आता उघड होऊ लागल्या. एकाच कॉलेजात व क्लबात इंग्रजी विद्यार्थ्यांनी प्रश्न- मग तो कितीही मूर्खपणाचा असो, केला की प्रोफेसर अर्धा अर्धा तास त्यांचे समाधान करतात. परंतु हिंदी विद्यार्थ्यांनी केलेल्या मार्मिक प्रश्नांसही ते कसे फेटाळून लावतात हे दृष्टीला राजकीय सूक्ष्मता येताच उघड कळू लागते. केंब्रिजसारख्या ठिकाणीही हिंदी विद्यार्थ्यांना जाणूनबुजून आत न घेणारी कॉलेजे निघू लागली. एडिन्बरोमध्ये सर्व विद्यार्थ्यांना आपल्या कह्यात ठेवता यावे म्हणून इंग्रजांच्या अधिकाराखाली बोर्डिंग्ज निघाली व त्यांचा पहिला नियम 'येथील विद्यार्थ्यांनी राजकीय कामात कोणतीही चर्चा करू नये' हा झाला! साम्राज्यदिनाला खेडेगावातील शाळांतूनही इंग्रज लहान लहान मुलांस राजकीय शिक्षण देण्यात येते. परंतु हिंदी तरुणांतील ग्रॅज्युएटांसही राजकीय चर्चा करता कामा नये या इंग्लंडमधल्या शाळांत व हिंदुस्थानातील शाळांत आता भेद तो काय उरला? हिंदुस्थानी लोकांस दोहोंमध्येही दास्याशिवाय दुसरे शिक्षण व अपमानाशिवाय दुसरे बक्षीस ते काय

मिळणार? मग आपल्या लोकांनी इंग्लंडमध्ये काय म्हणून यावे? उद्योगधंद्याचे शिक्षण जपान, जर्मनी, अमेरिका येथे जितके मिळते तितके इंग्लंडमध्ये मुळीच मिळत नाही. जगाच्या प्रगतीत इंग्लंड अर्ध्या शतकाने मागे आहे! आपल्या लंगड्या हिंदुस्थानात इंग्लंड जरी भरभर चालत असले तरी अमेरिकेच्या व जर्मनीच्या गतीने त्याला कधीच मागे टाकलेले आहे. इंग्लंडमधून आजकाल जर्मनीत व अमेरिकेत विद्यार्थी जात असतात. आपण ह्या शतकामागच्या शिक्षणासाठी का यावे? खर्चाच्या बाबतीतही इतकेच नव्हे, तर याहूनही स्वस्त पडेल. शिवाय अमेरिकेत स्वतंत्र विद्यार्थ्याला आपले पोट चालविण्याइतके कामही मिळते. मग इंग्लंडमध्ये येण्याची ही दरिद्री हौस लोक केव्हा सोडतील?

खरे शिक्षण जपान, जर्मनी, अमेरिका यातच मिळेल. शास्त्रीय व व्यापारविषयक शिक्षणही तिकडेच मिळेल व इंग्लंडमध्ये होणार्या तेजोभंगाच्या विषारी दंशही टाळता येईल.

-दि. १४ ऑगस्ट १९०८.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

२३. लोकमान्यांना काळेपाण्याची शिक्षा!

लंडन : महाराष्ट्राच्या विभूषणाला, आर्यधर्माच्या अभिमानाला, नीतिमत्तेच्या निपुणतेला व स्वदेशप्रतीच्या उद्भवाला, त्या बाळ गंगाधर टिळकांना काळे पाण्यावर धाडण्याची शिक्षा झाल्या पासून ज्याच्या हृदयात त्वेष आलेला नाही व ज्याच्या मस्तकात भयंकर खळबळाट झाला नाही असा खर्याप अंतःकरणाचा एकही हिंदू आढळणे दुर्मिळ आहे. व्यापार्‍यांनी आपली दुकाने बंद ठेवली,गिरणीवाल्यांनी गिरण्या बंद ठेवल्या, विद्यार्थ्यांनी शाळा सोडल्या, नागरिकांनी उपवास केले, देशाच्या रंध्रारंध्रातून सहानुभूतीच्याच नव्हे, तर अकृत्रिम कृतज्ञतेचा संचार सुरू झाला. मुंबईसारख्या बकाल वस्तीच्या शहरात व राजकारणात अनभिज्ञ असणार्याअलोकांनी संप केले, त्यांची मने क्षुब्ध झाली, ते रागाने वेडे होऊन व जिवाची पर्वा सोडून युरोपियनांवर हल्ले करू लागले व गोळ्यांच्या पहिल्या फेरीसरशीच आपल्या निःशस्त्रतेने आलेल्या दौर्बल्यासह घरचा रस्ता न सुधारता सतत आठ दिवस बंदुकांच्या प्राणघातक गोळ्यांशी दगडांचा सामना करू लागले. या सर्व प्रकारच्या प्रक्षोभाचे वृत्तांत रोज तारेने गेल्याने येथील समाजाला विलक्षण स्तिमितता आल्यासारखी झालेली होती. राष्ट्रीय मताच्या प्रगतीचे या वेळी दिसून आलेले एक द्योतक म्हटले म्हणजे टिळकांच्या शिक्षेबद्दल सर्व वर्तमानपत्रांचे व लेखकांचे लेखात दिसून आलेली वृत्तीची एकतानता होय. आपापसात किहीही पक्षभेद, व्याक्तिद्वेष व मतवैचित्र्य असले तरी, राष्ट्राचा प्रश्न येताच व्यक्तित्व व अंतर्भिन्नता विसरून, आम्ही १०५ आहोत या उदात्त तत्वाचे अनुकरण करण्याइतकी राष्ट्रीय मताची प्रगती झालेली आहे. हे सुधारक, चिकित्सक, वंदेमातम् हिंदू, ज्ञान-प्रकाश, अंदुप्रकाश, बंगाली, गुजराथी, पंजाबी इत्यादी सर्व भिन्नमार्गी पंथप्रचारकांनी श्रीमत् टिळकांचे शिक्षेचे प्रसंगी जे एकवृत्तिमय व निर्मत्सर लेख लिहिले त्यावरुन स्पष्ट होणार आहे. जहालांना चिरडताना नेमस्तांची सहानुभूती मिळेल या स्वप्नात दंग असलेल्या ॲग्लो-इंडियन हितशत्रूंना देशद्रोहाचे दिवस हिंदुस्थानात संपत आलेले आहेत, हे सुचविण्याची ही उत्कृष्ट संधी साधल्याबद्दल आमच्या सर्व लेखकांची उदात्त वाखाणावी तितकी थोडीच आहे.

अशा संधीस या स्वयंस्फूर्त राष्ट्रीय एकवृत्तीला दे. गोपाळ कृष्ण गोखले यांनी गालबोट लावले नसते तर किती तरी चांगले झाले असते! टिळकांच्या शिक्षेची वार्ता व त्या आघाताने दबून न जाता कर्तव्य करण्याची महाराष्ट्राचे अंगात संचारलेली जास्तच दृढ-निश्चयात्मकता याची हकीगत ऐकून इंग्लंडमधील एकूण एक हिंदी मनुष्याच्या मनाची काही विलक्षण स्थिती झालेली होती. ज्या महात्म्याने राष्ट्रासाठी सोसलेल्या विपत्तीने आज मुंबईसह सर्व महाराष्ट्रात ही अपूर्व एकता संचारलेली आहे, त्या महात्म्याचे गुणवर्णनासाठी व त्या महाराष्ट्राचे सहानुभूतीसाठी इंग्लंडमधल्या हिंदी समाजातर्फे एक सभा भरलीच पाहिजे अशी प्रत्येकाच्या मनात साहजिकपणे उत्कंठा लागली. वास्तविक दे. गोखल्यांनीच या कामी पुढाकार घ्यावयास पाहिजे होता. परंतु ते पुढे आले नाहीत. म्हणून इतर उभयपक्षातील लोकांनी सर्व हिंदी

रहिवाशांची सभा बोलावली. नेमस्त व जहाल हा भेद यत्किंचितही मनात न आणता सर्व दर्जाची व मतांची मंडळी त्या सभेत आली होती. सभेचे ठिकाण कॅक्स्टन हॉलसारखे विस्तृत असताही हिंदी व युरोपियन स्त्री-पुरुष समाजाने ते भरले होते व अध्यक्षस्थानी दे. बॅ. पारेख हे नेमस्तांचे अध्वर्यु व दादाभाईंचे वेळेपासून राजकारणात झटत असलेले गृहस्थ होते. अशा या सभेला गोखल्यांनी मदत देऊ नये हे फारच उद्‌वेगजनक होय. त्यांना अध्यक्षस्थान स्वीकारण्याबद्दल जेव्हा विचारले गेले तेव्हा त्यांनी ते नाकारलेच! सभेत शिक्षेचा निषेध करण्याविषयी काही बोलाल का म्हणून विनंती केली असता तीही त्यांनी मान्य केली नाहीच पण याहीपेक्षा पुढे जाऊन सभेला हजर रहाण्याइतकीही त्यांनी तसदी घेतली नाही! प्रत्येक फाटक्या साहेबाच्या घराचे उंबरठे झिजविण्याची संधी जे फुकट दवडीत नाहीत त्यांना टिळकांच्या शिक्षेबद्दल उघडणे निषेधाची उच्चार करण्याची व तशा सभेला हजर राहण्याची आवश्यकता कळू नये हे काही सौजन्याचे निदर्शक खात्रीने नव्हे! दे. गोपाळराव गोखल्यासंबंधी अजूनपर्यंत जी काही पूज्यबुद्धी लोकात आहे, तिच्या योगाने लोक त्यांच्या हजिरी गैरहजिरीस महत्त्व देत असतात. परंतु सर्व राष्ट्रांच्या स्वयंस्फूर्त विचाराला व मनोवृत्तीला टिळकांच्या हद्दपारीसारख्या अत्यंत कोमल प्रसंगी असा निरर्थक अडथळा करून त्यांनी काय महत्वाची देशसेवा बजावली ते गोपाळरावांचे गोपाळरावांनाच माहीत! बाकी सर्वांना त्यांच्या त्या संदिग्ध व अप्रस्तुत वर्तनाचा वीट येऊन त्याचा कॅक्स्टन हॉलात भरलेल्या सभेत गोखल्यांच्या या कर्तव्यपराङ्‌मुखतेचा निषेध करण्याचा ठराव पास करण्यात आला. मुंबईला ओरिअेंटल रिव्हयू या पत्राने व इंग्लंडात दे. गोपाळ कृष्ण गोखल्यांनी राष्ट्राच्या एकतानतेचा जो भंग केला त्याने राष्ट्राचे तर राहोच, पण त्यांचे तरी हित होवो म्हणजे झाले!

-दि. २१ सप्टेंबर १९०८.

२४. लंडन टाइम्सचा संताप

लंडन : आपल्या कित्येक भोळ्या लोकांना वाटत असते की तुसडेपणा व स्वार्थलंपटतेचे वारे फक्त हिंदुस्थानात येणार्या इंग्रजांच्याच अंगात काय ते भरलेले असून इंग्लंडमध्ये असलेले सर्व इंग्रज हे सदोदीत न्यायी, निर्मत्सर व दयाशीलच असतात. गेल्या पन्नास वर्षांत हिंदुस्थानच्या राजकारणाला निर्जीव, रूक्ष व नाशकारक अशा मवाळ चळवळीच्या वाळवंटातून ज्या पक्षाने फरपटत नेले आहे, त्या पक्षाचे पुढारी आमच्या देशात वरील समजूत प्रचलित करण्यास बहुतांशी कारण झालेले आहेत. हिंदुस्थानला न्याय देण्यास जे आडकाटी आणतात ते अँग्लो-इंडियन लोक होत. बाकी इंग्लंडमधले कोणते लोक त्याबद्दल जबाबदार नाहीत तर ते निसर्गतःच अतिशय न्यायी व स्वातंत्र्यावर प्रेम करणारे असल्याने, हिंदुस्थान देशाने अँग्लो-इंडियनांकडे लक्ष न देता इंग्लंडला आपली खरी गाऱ्हाणी सांगितली की, हिंदुस्थानचे काम भागले अशी हे नेमस्त पक्षाचे धुरीण आजपर्यंत आपली चुकीची समजूत करून घेऊन आपल्याबरोबरच आपल्या लोकांनाही या निष्फळ आशेचा उपदेश करीत आलेले आहेत. वास्तविक इकडे जसे काही अँग्लो-इंडियन आमच्या आड येऊ पाहतात, त्याप्रमाणे खुद्द इंग्लंडमध्ये सुद्धा सर्वच इंग्लिशमन आम्हास अनुकूल आहेत असे नाही. उदाहरणार्थ लॉर्ड मोर्ले हे अँग्लो-इंडियन हे आहेत की इंग्लिशमन आहेत? हिंदुस्थानला आपल्या जोखडाखाली चिरडून टाकणार्याड काही अधिकाऱ्यांचे अभिनंदन करणारे डेली टेलिग्राफचे संपादक, टाइम्सचे संपादक, डेली मेलचे संपादक हे अँग्लो-इंडियन आहेत की इंग्लिशमन आहेत?

व हे सर्व इंग्लिशमन आहेत, तर मग हिंदुस्थानच्या हिताच्या आड फक्त काही अँग्लो-इंडियन काय ते येतात ही अडचण समजूत नाही काय? जोपर्यंत इंग्लंडमध्ये मदिरापानात सक्त होण्यासाठी वा उदरपरायणतेसाठी चार हिंदी श्रीमंतांची जडबुद्धी मुले हिंदुस्थानातून येत होती व जात होती तोपर्यंत इंग्लंडमध्ये हिंदी लोकांस पूर्ण स्वातंत्र्याचा अनुभव घ्यावयास मिळे! वाटेल तेव्हा वाटेल तितकी दारु त्याने प्यावी, वाटेल तेव्हा वाटेल त्या प्रकरची ख्याली खुशाली करावी, रस्त्यातील वाटेल त्या गोर्या मुलीचा हात धरून तिच्याशी चर्चमध्ये वा इतरत्र लग्न लावावे. इंग्लंडमध्ये हिंदी विद्यार्थ्याला पूर्ण स्वातंत्र्य! वाटेल त्या साहेबास वाटेल तितका लवून सलाम करावा. इंग्रजी समजाने हिंदी लोकांच्या मूर्तिपुजेची व सतीच्या चालीची वाटेल ती विटंबना करावी, घरून येणार्यार मुबलक पैशाचा पाण्यासारखा खर्च करून आपल्या भाड्याच्या घराच्या मालकिणीला तिच्या मुलाबाळांनासुद्धा वाटेल तितके वेळा थिएटरात घेऊन जावे, इंग्रजी क्रिकेट क्लबला वाटेल तितक्या पैशाच्या देणग्या द्याव्या, त्या प्रकरणी हिंदी विद्यार्थ्यांच्या

वर्तनस्वातंत्र्यास इंग्लंडमध्ये पारतंत्र्याचा स्पर्श देखील होणे नाही! हिंदी तरुणांच्या अंगातील दुर्गणांस भरभराटविण्यास पूर्ण स्वातंत्र्य इंग्लंडमध्ये होते... आणि, अजूनही आहे! या वरील सुखलंपटतेच्या भोवतीच घिरट्या घालणारे चटोर हिंदी विद्यार्थी जोपर्यंत इंग्लंडमध्ये येत होते, तोपर्यंत त्यांना मन मानेल तसे वागू दिले जात असल्याने, या चटोरपणालाच ते स्वातंत्र्य समजू लागले पण हिंदुस्थानात परत जाऊन या इंग्लंडात मुबलक असलेल्या वर्तनस्वातंत्र्याची ते वाहवा करू लागले. इंग्लंडची हवाच स्वतंत्र विचारांना पोषक आहे, हिंदुस्थानात अरेरावी गाजविणारे काही अँग्लो-इंडियन काय ते खराब आहेत, बाकी इंग्लंडमध्ये लोक झाडून सगळे उदार आहेत, असे या मूठभर विदेशीहून परत आलेल्या लोकांच्या वल्गनांना ऐकून आपणही विश्वासू लागलो.

परंतु जेव्हा सुखलंपटतेला लाथ मारून देशासाठी तळमळणारे विद्यार्थी इंग्लंडला पोचले, ज्यांनी देशस्वातंत्र्यास्तव संन्यास स्वीकारलेला आहे, ज्यांनी आपले पुष्कळ देशबांधव अन्नासाठी मरत असल्यामुळे आपणही उपवास करण्याच्या प्रतिज्ञा केलेल्या आहेत व व्यक्तिविष्यक सुखसाधने कमी नसताही त्या साधनांना देशभक्तीच्या सेवेला अर्पण करून जे थंडी पुरते वस्त्र भुकेपुरतेच अन्नग्रहण करीत आहेत, असे हिंदी तरुण इकडे येऊ लागताच, इंग्लंडमध्ये मिळते म्हणून ज्याची कंडी पिकली ते वर्तनस्वातंत्र्य व ते मतस्वातंत्र्य हे मृगजलातल्या लाटात पोहू लागले. इंडियन विद्यार्थ्यांच्या स्वच्छंदी वर्तनास आळा घालण्यासाठी टाइम्सपासून डेली मिररपर्यंत व लॉर्ड मोर्लेपासून तो रीससाहेबापर्यंत सर्व दातओठ खाऊन धावत सुटले.

आणि कारण असे सांगण्यात येत आहे की हिंदी लोकांना एकटे राहू देणे हे त्यांच्या चारित्र्यास घातक होणारे आहे. जोपर्यंत इंडियन तरुण दारु पीत नाच करीत, तमाशे बाहेरख्याली रंगात दंग होत होते, तोपर्यंत त्यांना वर्तनस्वातंत्र्य घातक नव्हते. परंतु देशभक्तीच्या वेडाने त्यांना पछाडताच व त्यांच्या तरुण नेत्रात विषयी रंगेलपणाचे स्थळी पवित्र स्वार्थत्यागाच्या लकेर्याक्र दिसू लागताच त्यांना वर्तनस्वातंत्र्य घातक होऊ लागले!

म्हणून हिंदी लोकांच्या वर्तनाची चौकशी करण्यास लॉर्ड मोर्ले यांनी ली वॉर्नर, सर कर्झन वायली अत्यादींची कमिटी नेमली होती व तिचा रिपोर्ट नुकताच तयार होऊन त्यातील मुख्य मुद्दे लंडन टाइम्स पत्राने गेल्या मंगळवारी प्रसिद्ध केले. लंडन टाइम्सचा तो लेख अनेक रीतीनी फार महत्वाचा आहे. त्यात तो लेखक म्हणतो,'निरनिराळ्या खेळात हौसेने मिसळण्याचे स्थली, इंग्रजी लोकात मजा मारणे, चहा पिणे, त्यांच्याशी गोडीगुलाबीने राहणे वगैरे स्नेहवर्धत गोष्टी शिकविण्या-साठी हिंदी विद्यार्थ्यांना एकत्र करणार्यामज्या संस्था इंग्रजांनी काढल्या आहेत, त्यात कोणताही भाग न घेता हिंदी तरुण अलिकडे राजकारणाच्या वाळवंटात गुरफटलेले दिसतात. आम्ही त्यांना त्यांच्या तारुण्याला साजेल अशा आनंदी वृत्तीत ठेवण्यासाठी केलेले सर्व प्रयत्न विफल होतात. कारण उलटे दिशेने प्रयत्न करणारे जहाल तरुण आपल्या वजनाने अर्भक लोकांना राजकारणाच्या क्षुब्धेतत सहज ओढू शकतात. सर्व इंग्लंडभर पसरलेल्या

व एकट्या एडिंबरोमध्येच १५० पर्यंत असलेल्या, या पाचशे एक तरुण हिंदी लोकांतून गेल्या ता. १७ मेच्या सभेला इंडिया हाऊसमध्ये 'देशवीरस्मृती' प्रीत्यर्थ शंभरावर इंडियन जमावे ही एकच गोष्ट आमच्या म्हणण्याची सिद्धता करीत आहे!' नंतर टाइम्सने इतर पुष्कळ मुद्यांचे विवरण केले आहे व शेवटी सर्व हिंदी विद्यार्थ्यांना एका कोंडवाड्यात कोंडून त्यावर इंग्लिशांची सक्त देखरेख उर्फ पहारा ठेवावा, अशी सूचना दिलेली आहे. लवकरच सुटी संपताच इंडियन विद्यार्थ्यांना या राजनिष्ठेच्या कोंडवाड्यात कोंडण्यात येईल हे निश्चित आहे. जे निश्चित नाही ते हे की अशा कोंडवाडयांनी कधी अंतःकरणे वळतील काय?

गेल्या सोमवारी लोकमान्य टिळकांच्या अपिलासाठी श्री. दादासाहेब खापर्डे हे लंडनमध्ये आले. ते येण्यापूर्वी फक्त तीन तास आधी त्यांच्या आगामी आगमनाची वार्ता लंडनला मिळाली, तरी ज्या स्वातंत्र्यध्येयाचे दादासाहेब हे पुरस्कर्ते आहेत, त्या तत्वावर प्रीती करणार्या, येथील हिंदी समाजाने ह्या पुढाऱ्यांचे स्वागत करण्यासाठी त्वरीत स्टेशनकडे धाव घेतली. गाडी येण्याचे आधीच प्लॅटफॉर्मवर हिंदी लोक दाट जमलेले दिसत होते. गाडी स्टेशनमध्ये शिरताच व दादासाहेबांची भव्य मूर्ती दिसू लागताच जयघोषाने आणि पुष्पांनी सर्व स्टेशन फुलून व दणाणून गेले! दादासाहेब येताच त्यांच्या हाती ताजी तार वर्तमानपत्रातून जी पडली ती ही होय की, नरेंद्रनाथ गोस्वामी यांचा तुरुंगात खून पडला व श्रीमंत दादासाहेब सर्वांचे आभार मानीत आपल्या बिऱ्हाडी निघून गेले!

ज्या दिवशी स्टेशनजवळ गोखले आले, त्या दिवशी तीन-चार हिंदी लोक व बाकी अँग्लो-इंडियन सामोरे गेले व ज्या दिवशी खापर्डे आले त्या दिवशी सर्व हिंदी समाज दाटी करू लागला. त्यात एकही अँग्लो-इंडियन दिसला नाही. लंडनला हिंदी समाज कोणत्या ध्येयाच्या भजनी आहे ह्याचे हे आणखी एक प्रत्यंतर!

-दि. २५ सप्टेंबर १९०८.

२५. इंग्लंच्या व्यापाराची स्वदेशीमुळे पिछेहाट

लंडन : आज दोन वर्षेपर्यंत छपवून ठेवलेले सत्य अखेर जगापुढे मांडणे इंग्लंडला भाग पडले आहे. हिंदुस्थानात स्वदेशी चळवळ व आयर्लंडात सिनफिन चळवळ सुरू झाल्यापासून या चळवळीचा आपल्या व्यापारावर काहीच परिणाम होणार नाही व झालेला नाही अशा दिमाखाने त्या चळवळीच्या पुरस्कर्त्यांना निराश करण्याचा इंग्रजांनी प्रयत्न चालविलेला होता. हिंदुस्थानात स्वदेशी चळवळीमुळे बाजारात विलायती मालास मागणी नसताही आपल्या निर्यात व्यापारावर व हिंदुस्थानातील विलायती आयात मालावर त्याचा रतिभरही परिणाम होत नाही हे दाखविण्यासाठी आज दोन साल हिंदुस्थानकडे मागणी नसताही माल धाडण्यात येतच होता. हिंदुस्थानच्या बाजारात विक्री न झाली तरी हरकत नाही परंतु गेल्या वर्षापर्यंत हिंदुस्थानच्या किनार्याहवरविलायती माल आल्याने आकडे जसेच्या तसेच फुगलेले राखले होते. तिकडे हिंदुस्थानी गिरण्यांतून तर माल जोराने बाहेर पडत होता व बाजारात स्वदेशीच खपत होता. परंतु सरकार तर इकडे हिंदुस्थानात विलायती माल पूर्वीइतकाच येतो, हे बंदरातील आकड्यांवरून प्रसिद्ध करून स्वदेशीच्या पुरस्कर्त्यांस खोटे पाडीत होते. या परस्परविरुद्ध गोष्टींचे हृद्गतही एका अँग्लो-इंडियन पत्राने थोडे दिवसापूर्वी प्रसिद्ध केले होते की, दोन्हीही गोष्टी खर्या आहेत. फरक एवढाच की, बाजारात स्वदेशी माल जास्त खपत चाललेला आहे! तथापि अजूनपर्यंत इंग्लंडच्या लोकसमाजात स्वदेशीचा खरा चटका बसण्याइतका उघड परिणाम दिसून आलेला नव्हता. वास्तविक पाहता आपल्या हिंदुस्थानचे पैसे संरक्षण करणे हा स्वदेशी बहिष्काराचा मूळ व मुख्य उद्देश आहे. इंग्लंडचा व्यापार बुडाला, तरच स्वदेशी चळवळ यशस्वी झाली, असा आमचा समज नाही. इंग्लंडने हिंदुस्थानविरहित वाटेल तेथल्या बाजारात जाऊन आपला व्यापार खुशाल वाढवावा. त्याला हिंदुस्थानची स्वदेशी काय म्हणून आड येईल? व एतदर्थच जोपर्यंत हिंदुस्थानात नवीन गिरण्या, नवीन कारखाने, नवीन धंदे भराभर उघडत आहेत, तोपर्यंत इंग्लंडच्या व्यापाराचे आकडे वाढत गेले असले, तरी देखील आमच्या स्वदेशीचा विजयच झाला असता, परंतु हिंदुस्थानाइतका भोळसट बाजार जगावर इतरत्र इंग्लंडला कोठेही सापडणारा नसल्याने, त्या बाजारात इंग्रजी माल कमी संपतो की नाही हे ठरविण्यास इंग्लंडच्या व्यापाराचे आकडे हे एक साधन आहे व त्या साधनाने देखील आता हे निर्विवाद सिद्ध होते आहे, की गेल्या दोन वर्षांच्या परिश्रमाने स्वदेशी बहिष्काराचा विजय झालेला आहे. कारण आठ महिन्यात इंग्लंडच्या परदेशाशी चाललेल्या व्यापाराचा आढावा नुकताच प्रसिद्ध झालेला आहे. त्यावरून असे स्पष्ट होते की, इंग्लंडच्या व्यापाराला स्वदेशीने जखम केलेली आहे. या गेल्या आठ महिन्यात परदेशी व्यापाराचा आढावा देताना बोर्ड ऑफ ट्रेड म्हणते-

Our Foreign Trade

Decrease of ७२,०००,०००

In Eight Months

Again we have to record a falling off in trade which is sufficiently serious. Decrease in the imports is! F ४२,०४५,१८६ and decrease in the exports is F ३०,०८३,०४३ making an aggrea-gate shrinkage during the present year of upwares of ७२,०००,००० पौंड.

अशा रीतीने इंग्लंडला ७ कोटी पौन्डांची गेल्या साली ठोकर बसली आहे. इंग्लंडमधून माल बाहेरदेशी किती कमी गेला याचे सविस्तर आकडेही महत्वाचे आहेत-

तेलाचे बी, तेल डिंक इत्यादी	३।।	लक्ष	पौन्डकमी	गेले	
कागद इत्यादी...	२	‘‘	‘‘	‘‘	‘‘
लोकर इत्यादी...	५।।	‘‘	‘‘	‘‘	‘‘
लोखंडी सामान पेट्या अ...	६।।	‘‘	‘‘	‘‘	‘‘
कापसाचे कपडे...	६।।	‘‘	‘‘	‘‘	‘‘
लोकरीचे कपडे...	४	‘‘	‘‘	‘‘	‘‘
इतर कपडे...	३	‘‘	‘‘	‘‘	‘‘
कातडी सामान...	५।।	‘‘	‘‘	‘‘	‘‘

इत्यादी आकड्यांवरून इंग्लंडला बहिष्काराचा केवढा आघात सोसावा लागत आहे हे स्पष्ट होणारे आहे. परदेशात जाणार्या. मालाची पिछेहाट जे सांगत आहे तेच जी मालाची वाढ झालेली आहे ती वाढही सांगत आहे. कारण सर्व प्रकारच्या पिछेहाटीत इंग्लंड असून बाहेरदेशी जाणार्या यंत्र सामग्रीची मात्र वाढ झालेली आहे. कारण यावर्षी २।। लक्ष पौन्डांची यंत्रे मात्र इंग्लंडमधून जास्त बाहेर गेली. ही वाढही तेच सांगत आहे की, हिंदुस्थानात स्वदेशी चळवळ जोरावर आहे व म्हणून यंत्रे जास्त मागविण्यात येत आहेत! परंतु इंग्लंडपेक्षा जर्मनी, जपानमधून यंत्रे घेण्याचा बहिष्कारवादी लवकर निश्चय करतील, तर पुढील साली हिही वाढ कमी होईल. तसेच यंत्राला लागणारा कोळसाही इंग्लंडने ६३ लक्ष पौन्डांचा बाहेर जास्त धाडला. इकडेही हिंदुस्थान लवकरच लक्ष देईल व जपानी कोळसा घेऊ लागेल. ७ कोटी पौन्डापेक्षा इंग्लंडची खरी नुकसानी अधिकच झालेली आहे. कारण हे ७ कोटी पौन्डाचे नुकसान गेल्या वर्षांच्या आकड्यांशी तुलना करून ठरविले असल्याने व गेल्या वर्षीही असाच तोटा असल्यामुळे ३।४ वर्षांपूर्वीच्या आकड्यांच्या मानाने इंग्लंडचे खरे नुकसान फारच जास्त झालेले असले पाहिजे. या पिछेहाटीचा परिणामही ताबडतोब इंग्लंडमध्ये होऊन आपापसात बेबनाव सुरू झालेला आहे. मँचेस्टर व लँकेशायरच्या व्यापार्यांवर या पिछेहाटीचा बहुतेक ताण पडलेला असल्याने तेथील गिरण्यांच्या मालकांनी मजुरास शेकडा ५ कमी पगार देण्याचे ठरविले परंतु मजुरांनी तसे करण्याचे नाकारून पगार कमी झाल्यास काम बंद पाडू म्हणून जाहीर केले. प्रत्येक दैनिकात Cotton crisis वर आर्टिकले येत आहेत. ग्लासगो येथे तर काम नसलेल्या मजुरांनी हजारो लोकांचे थवे करून दंग्यास आरंभ केलेला आहे. सोशियालिस्ट लोकही दंग्यात मिसळत आहेत. या दंग्याची शांतता करण्यासाठी, मुंबईच्या दंग्यानंतर जसे तिकडले गव्हर्नर समाचारास जात होते तसेच येथील राजपुत्रही मुद्दाम गेले होते परंतु त्यांनाही बेबनाव झालेल्यांनी धिक्कारून परत धाडले. सभेत

राजपुत्राच्या सन्मानार्थ राष्ट्रीय गीत God Save the King हे सुरू होताच मजुरीवाल्यांनी हुर्यो करण्यास सुरुवात केली! व आपल्या अनंत कंठानी 'Down with the Tyrant' ह्या अर्थाच्या प्रख्यात मार्सेलिसच्या गाण्यास आरंभ केला!! तरी ह्या लोकांवर मुंबईच्या शांतताप्रिय, दयाळू गव्हर्नराप्रमाणे गोळ्या सोडण्याचा हुकूम राजपुत्राने दिल्याचे ऐकिवात नाही! इतकेच नव्हे, तर त्यातील लोकांची धरपकडही चाललेली नाही!!

-दि. २ ऑक्टोबर १९०८.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

२६. सरदार अजितसिंह व सय्यद

हैदर रेझा यांचे अभिनंदन

लंडन : गेल्या रविवारी फ्री इंडिया सोसायटीतर्फे भरलेल्या लंडन येथील हिंदी रहिवाशांच्या सभेत खालील ठराव सर्वांनुमते पसार झाले. सभेच्या अध्यक्षस्थानी दे. अलीखान हे होते व सभेत हिंदू, मुसलमान, पार्शी इत्यादी सर्व पंथांचे लोक उपस्थित होते.

दे. सावरकर यांनी पहिला ठराव पुढे आणला व त्याला डॉक्टर राजन व लाल हरदयाळ यांनी अनुमोदन दिले. 'देशभक्त सरदार अजितसिंह यांनी स्वदेशाची जी सेवा अखंड रीतीने चालविलेली आहे तीबद्दल आमचे सर्वांचे मनात प्रथमपासून वसत असलेला पूज्यभाव त्यांच्या तिलकाश्रमाची वार्ता ऐकून इतका प्रबळ झालेला आहे की, आज ही संधी साधून आम्ही फ्री इंडिया सोसायटीचे आमंत्रणावरून जमलेले सर्व गृहस्थ सरदार अजितसिंह यांच्या ह्या धैर्ययुक्त देशभक्तीचे सार्वजनिक आभिनंदन करीत आहोत. दाखविलेल्या भयाने वा मूर्खपणाच्या लटपटीने आपल्या मार्गापासून च्युत न होता, सरदार अजितसिंह हे ज्या राष्ट्रीय पक्षाचे ते एकदा भक्त बनले, त्या पक्षाची सेवा आजपर्यंत एकनिष्ठेने करीत आले आहेत व त्यांची ही सेवा पुढेही अखंड चालणार अशी आम्हास खात्री वाटत आहे.'

दे. आयर, बी. ए. यांनी दुसरा ठराव पुढे आणला व त्याला बी. के. दास बी. ए. बॅरिस्टर ॲट लॉ यांनी अनुमोदन दिले.'दे. सय्यद हैदर रेझा हे गेली दोन वर्षे पंजाब व संयुक्तप्रांत यामध्ये आपल्या देशबांधवांना मातृभूमीच्या प्रेमाची व देशाच्या अभिमानाची जी दीक्षा देत आहेत त्याबद्दल ही सभा त्यांचे अभिनंदन करीत आहे. विशेषतः हिंदुस्थानातील पंथभेद असलेल्या भिन्नवर्गीयांना मातृप्रेमाच्या एकाच निशाणाखाली एक कारणास्तव चाललेले त्यांचे प्रयत्न, त्यात त्यांना येत असलेले यश व त्या राष्ट्रीय ऐक्याच्या राष्ट्रीय दास्यविमोचनाकडे ते करीत असलेला उपयोग याबद्दल ही सभा त्यांची फार आभारी आहे.'

-दि. १६ ऑक्टोबर १९०८.

२७. दे. लो. बिपिनचंद्र पाल यांचे आगमन

लंडन : ज्याच्या दिव्य प्रतिभाशक्तीला, जवळजवळ सर्व राष्ट्र अज्ञाननिद्रेत गुरफटलेले असताना, हिंदुस्थानच्या राजकीय आकाशातील क्षितिजावर स्वराज्य सूर्याचा अरुणोदय प्रथम दृष्टिगोचर झाला, ज्यांनी ते आपले भविष्यदर्शन इतर स्थूलदृष्टी अपमानीत असताही, आपल्या भूमातेला अखंड विश्वासाने आजपर्यंत प्रथम केले व शेवटी ज्यांच्या या मंगलभुपालीरवाने अखेर जागृत झालेली हिंदसुंदरी आज त्या पूर्व सूचित स्वराज्यसूर्याचे दर्शनासाठी हुतात्मतेची आरती घेऊन उत्सुकतेने उभी आहे, अशा सूचक भविष्यवाद्यांमध्ये जे आपल्या अलोट बुद्धिमतेने व वक्तृत्वाने अग्रेसरत्व पावलेले आहेत ते श्रीयुत देशभक्त बाबू बिपिनचंद्र पाल हे गेल्या आठवड्यात लंडनला येऊन पोचले. त्यांच्या आगमनसमयाची वार्ता जरी अगदी फक्त दोन तीन तासच आधी लंडनला मिळाली तरी चेरिंगवलास स्टेशनवर गाडी येण्याचे पूर्वीच हिंदी लोकांची गर्दी लोटू लागली. बाबू बिपिनचंद्र पाल यांचे दर्शन गाडीच्या खिडकीतून होण्याचा अवकाश तोच वंदे मातरमच्या ध्वनीच्या सरीवर सरी वर्षू लागल्या! बाबूसाहेब गाडीतून उतरताच चोहोबाजूंनी पुष्पांची वृष्टी व पालचे जयजयकार ह्याशिवाय दृष्टीला वा कर्णाला अन्य विषय गोचर होईनासे झाले. स्टेशनवर असलेल्या इंग्रज गृहस्थांना हा प्रकार अभूतपूर्व वाटावा हे साहजिकच होते. पाल येण्याचे आधीच त्यांच्या संबंधाने निरनिराळे उद्गार इंग्लिश पत्रे काढीत होती. 'That irreconcilable agitator Bipin Chandra Pal is coming to England' म्हणून वार्ता इंग्लिश पत्रांनी आधीच पसरविलेली असल्यामुळे पालना भेटण्यासाठी अलिकडे इंग्रजी लेखकांच्या व वृत्तपत्रकारांच्या मध्येच चढाओढ चाललेली आहे. ज्यांच्या जयजयकाराने कलकत्यास लोकांच्या कानठळ्या बसविल्या तो पाल आपल्या जयजयकारासह अखेर लंडनध्येही शिरू लागला! इंडिया हाऊसकडे बाबूसाहेब आले व तेथे त्यांचे थोडे भाषणही झाल्यावर राष्ट्रगीत होऊन मंडळींना निरोप देण्यात आला. बिपिन बाबूंबरोबर त्यांचा मुलगाही आहे. येत्या रविवारी बिपिनबाबूंचे Nationalism वर प्रथम भाषण असून येथील सर्व इंडियनांची मने त्यांच्या या प्रथित पुढार्याशच्याभाषण श्रवणासाठी उत्सुक झालेली आहेत.

-दि. २३ ऑक्टोबर १९०८.

२८. राखीबंधन समारंभ

लंडन : सुमारे पंधरा दिवसापूर्वी लंडनला रुटरची तार आली होती की, नाशिकला हिंदु-मुसलमानांचा जंगी दंगा झालेला आहे व शहराच्या सुरक्षिततेसाठी देवळालीहून युरोपियन लष्कर मागवलेले आहे. ही तार वाचताच तिचा अर्थ सर्वांनाच चमत्कारिक वाटू लागला. त्या वेळेसच नाशिकच्या देशभक्त ब्राह्मणांनी गणपती उत्सवासारख्या प्रसंगी सय्यद हैदर रेझा यांना बोलावून नेऊन हिंदुस्थानभर सर्वांनाच आश्चर्यभरित करणारे उदाहरण घालून दिले. ही वार्ता येऊन पुरते आठ दिवसही लोटले नव्हते तोच नाशिकला हिंदु-मुसलमानांचा दंगा व्हावा ही चमत्कारीक गोष्ट ऐकून बहुतेकांनी असा तर्क बांधला की नाशिकच्या गणपती उत्सवातील ते धाडसी वर्तन पाहून, त्याच्या हिंदु-मुसलमानांच्या सलोख्यावर होणारा परिणाम नाहीसा करण्यासाठी बंगालप्रमाणे हा भाडोत्री दंगा सजविला असेल. कित्येकांनी तर केव्हाच बोलून दाखविले की, आपसात वितुष्ट वाढविणे हा मूर्खपणा आहे, हे न कळणारे त्या रामप्रभूच्या नगरात फारसे वेडे सापडणे दुर्मिळ आहे. हे तर्क धावतात तोच दुसरे दिवशी पुन्हा रुटरची तार फडकली की, 'कालची हिंदुमुसलमानांच्या दंग्याची धाडलेली तार निराधार होती!' मग रुटरने कोणत्या दंग्याची बातमी धाडलेली होती? का दंगा वैगेरे मुळीच झालेला नसून ही सर्व रुटरची कांदबरी होती? तथापि त्याबद्दलची हिंदुस्थानची सविस्तर वार्ता येईतोपर्यंत मौन धरणेच इष्ट होते. आता जी वार्ता गेल्या मेलने आली, त्यावरून तो नाशिकच्या हिंदु-मुसलमानांचा'दंगा' नसून पोलिसांचा होता हे उघडकीस आले आहे! हैदर रेझाच्या आगमनाने नाशिकच्या देशभक्त हिंदु-मुसलमानांनी देशविघातक दुहीवर केवढा भयंकर आघात केला, हे ती दुही ज्यांना इष्ट आहे त्यांच्या या खोट्या बातम्यावरून उघड हत आहे. त्या स्वातंत्र्यप्रिय नाशिककरांवर आज प्रस्तुत सत्तेची जरी वक्रदृष्टी झालेली आहे, तरी श्रीरामचंद्राचे प्रत्यक्ष चरणधुलीने पवित्र झालेले, श्रीगोदेच्या तुषारांनी अखंड सिंचित होणारे, श्रीरामदासांच्या तपश्चर्येने व गुप्त रचनेने अमित सामर्थ्य पावलेले व स्वातंत्र्यलक्ष्मीचे जयजयकार जेथील तरुण कंठातून प्रत्येक उषःकालाला कलकलनिनादाने अडवीत आहेत ते ते देशक्षेत्र ह्याच काय, परंतु तत्वजयासाठी सोसाव्या लागणार्या वाटेल त्या भावी यातनांना आनंदाने व अचंचल धैर्याने तोंड देईलच देईल.

राखीबंधन समारंभ आणि साउथ आफ्रिकन हिंदी जनतेस सहानुभूती!

गेल्या शुक्रवारी ता. १६ ऑक्टोबर होती. हा शुक्रवारचा दिवस येथील हिंदी समाजाला कलकत्याचे नागरिकांप्रमाणेच अत्यंत उत्साहाचा गेला. त्या दिवशी आपण परदेशात आहोत, ही भावना सुटून जाऊन हिंदभूच्या अंगावरच क्रीडत असल्याचा सर्वांस भास होऊ लागला. हिंदुस्थानच्या सुंदर सृष्टीवैभवाचे देखावे मनाला दिसू लागले. हिंदुस्थानच्या सुवासिक फुलाचे मनोहर परिमल भोवती दरवळू लागले. हिंदुस्थानच्या भीतीने मध्ये आडवे पडलेले समुद्र आटविले व डोंगर सपाट केले आणि अंतःकरणाला पवित्र प्रेमाला त्याच्या प्रीत वस्तूशी तल्लीन करवून दिले.

त्या दिवशी दुपारी ३ वाजता येथील मागे पार्लमेंटमध्ये निवडून गेलेले दे. सर मंचरजी भावनगरी यांचे अध्यक्षतेखाली साऊथ आफ्रिकेतील हिंदी लोकांना सहानुभूती दाखविण्यासाठी हिंदी लोकांची सभा भरली होती. कॅक्स्टन हॉलचे विस्तृत जागेत हिंदी लोकांची दाटी सभेचे आधीच जमलेली असून त्यात पुष्कळ इंग्लिश गृहस्थही आलेले होते. भावनगरीचे भाषण त्या दिवशी अगदीच स्पष्ट, करारीपणाचे व प्रसंगास अनुसरून असे झाले व त्यांनी आता बॉयकॉटवर (बहिष्कारावर) सर्व भर घाला असा राष्ट्रास आग्रहाने उपदेश केला! पहिला ठराव लाला लजपतराय यांनी पुढे आणला व त्याला दे. पारेख यांनी अनुमोदन दिले. दुसरा ठराव सहानुभूतीचा असून तो दे. बिपिनबाबूंनी आपल्या वक्तृत्वपूर्ण तेजस्वी वाणीने पुढे आणला व त्याला दे. सावरकर यांनी अनुमोदन दिले. तिसरा ठराव बायकॉटचा होता व तो दे. खापर्डे यांनी पुढे आणला व त्याला दे. रामपेन बी. ए. बॅरिस्टर ॲट लॉ यांनी अनुमोदन दिले. सभेचे रिपोर्ट टाइम्स वगैरे पत्रांतून जे प्रसिद्ध झालेले आहेत व त्यावर डेलीन्यूज वगैरेनी जे लेख लिहिलेले आहेत त्यावरून ह्या सभेचे महत्वाचे स्वरूप दिसून येईल. त्या सभेचे काम साडेपाचला संपले व लगेच सहाला राष्ट्रजयंतीचे सभेस आरंभ झाला. १६ ऑक्टोबरला देशभूने राष्ट्रपक्षाला कसा जन्म दिला, ह्याचे अत्यंत उत्साहक, यथार्थ व देशभक्तिपूर्ण विवेचन देशभक्त लाला लजपतरायांनी केल्यावर डॉ. कुमारस्वामी, दादासाहेब करंदीकर, खापर्डे इत्यादींची भाषणे झाली. नंतर राखीबंधनास प्रथमतः बिपिन बाबूंनी आरंभ केला. राष्ट्रगीताच्या गायनानंतर बिपिनबाबूंचे अमूल्य वक्तृत्वाचे भाषण सुरू झाले. त्यांनी सांगितले की, मी गेल्या वर्षी या वेळेस तुरुंगात होतो व आज वनवासात आहे. परंतु माझे सर्व अंतःकरण तिथे तुरुंगामध्ये अरविंद घोष बसलेले आहेत, तिथे राहिलेले आहे! जेथे बाल गंगाधर आहे, तिथे त्या देशतिलकापाशी गुंतलेले आहे! अरविंद व तिलक या दोन नावांचे उच्चारण होण्यास तीस, चाळीस मिनिटे लागली. कारण प्रत्येक नावासाठी टाळ्यांचा कडकडाट व वंदेमातरमचा गजर पंधरा मिनिटांवर सतत चालत होता! नंतर बिपिनबाबूंनी ज्या तरुणांनी राष्ट्रासाठी अमर्याद यातना सोसून देहाच्या ममतेला ठार मारले त्यांचे स्मरण केले आणि पुन्हा सर्व हॉलवर टाळ्यांच्याशिवाय काही ऐकू येत नाहीसे झाले. त्या प्रचंड कडकडाटातून वंदेमातरम् हा ध्वनी मात्र सर्वांहून वर चढत जाताना ऐकू येई. सभेला युरोपियन रिपोर्टर्स व इतर आलेले होते. त्यांचे मुखावर बिपिनबाबूंच्या वक्तृत्वाची छाप हुबेहुब पडलेली होती!

-दि. १३ नोव्हेंबर १९०८.

२९. हिंदी विद्यार्थ्यांसाठी कोंडवाडा

लंडनः गेल्या दोन वर्षांमध्ये इंग्लंडमध्ये आलेल्या हिंदी विद्यार्थ्यांच्या देशभक्तीने, त्यांच्या स्वार्थत्यागाने, त्यांच्या दुर्वर्तनपरावृत्तीने व त्यांच्या वाढत्या ऐक्याने व प्रेमाने ज्यांच्या अंतःकरणात काळजीचे विष पसरू लागले आहे, त्या आपल्या अत्यंत हितचिंतक (!) अँग्लो-इंडियन वीरांनी गेल्या आठवड्यात एकदाची बरेच दिवस भरवू घातलेली सभा उरकून घेतली. पूर्वीचे ख्यालीखुशालीचे रंगात दंग होण्याचे ऐवजी अलिकडील हिंदी विद्यार्थी नेहमी सन्मानवृत्तीने राहू लागले, तारुण्यात हसत खेळत दिवस घालविण्याचे ऐवजी ते चिंतामग्न दिवस व अवस्थ रात्री कंठू लागले! व्यक्तिविषयक चैनबाजीचे ऐवजी पैसे असूनही उपास करू लागले व अँग्लो-इंडियनांची आमंत्रणे येत असताही नाच तमाशांना जाण्याचे नाकारू लागले! राजकीय विषयात जितके त्यांना लक्ष द्यावेसे वाटते त्यांचे सहस्रांशही लक्ष ख्यालीखुषालीत ते देते, तरी देखील आपल्या या 'हितचिंतकांना' इतकी काळजी लागली नसती. परंतु हिंदी तरुणांची चित्तवृत्ती इतकी काही स्वार्थपरावृत्त व स्वदेशहितरत होत चालली आहे की, त्यांच्या या नीतिच्युततेला लवकर आळा घातल्याशिवाय त्यांचे हित करण्यास दुसरा मार्ग नाही हे उघड दिसू लागले!

मॅझिनीला त्यांच्या वयाच्या विशीच्या आत जेव्हा चिंतामग्नतेत दिवस घालविण्याची सवय लागली, तेव्हा इटलीचे व ऑस्ट्रियनांचे हितचिंतकांकडून असेच स्पष्ट सांगण्यात आले होते की, तरुण मुलांनी ख्याली-खुशालीत आनंद करण्याऐवजी राजकीय गूढ विचारात गुंगणे व रात्री एकटे व उदासीन संन्यस्त वृत्तीने विचार करीत फिरणे हे सरकारास कधीही खपणार नाही!!

इंग्लंडमधील अँग्लो-इंडियनांची व हिंदुस्थानच्या गोर्या हितचिंतकांची ही काळजी अतिशय वाढत चाललेली आहे. दर आठवड्यात परमेश्वर भजना इतके नियमाने आज सतत दोन वर्षे, ईश्वरी ध्येयाचे मूर्त चिन्ह असलेल्या देशभूमीचे भजनासाठी हिंदी विद्यार्थ्यांची अखंड चाललेली कीर्तने, त्यातील त्यांच्या दिसून आलेल्या देशमय चित्तवृत्ती, पालकांच्या आज्ञा मोडूनही कित्येकांनी सोडलेले सिव्हिल सर्व्हिसचे कोर्स, सत्तावनचे देशवीरांची टोलेजंग सभा, देशातील लोकांसाठी महिनाभर केलेले उपवास, सायरेन्सेस्टर कॉलेजामधील बाणेदार वर्तन, टिळक, साऊथ आफ्रिका, राष्ट्रजयंती वगैरे प्रसंगांच्या त्यांनी भरविलेल्या टोलेजंग सभा व त्यात बुद्ध लोकांचा त्यांच्यावर परिणाम होण्या ऐवजी त्यांच्या उल्हासाने बुद्धांच्या अंगात शिरत चालेले नवीन वारे, या सर्व परंपरेने चिंतामग्न झालेल्या इंग्रजी सद्गृहस्थांनी परवा या विषयाचा आजपर्यंत चाललेला निमसरकरी व वर्तमानपत्री खल संपवून उघड चर्चा करण्याकरिता सभा भरविली. सरकारच्या कृपेतील दे. गुप्त, अमीरअल्ली, कहानसिंग वगैरे वजनदार लोक, दे. भावनगरी वगैरे जबाबदार लोक, सर कर्झन वायली, मिस बेक, डॉ. पोलन व इतर कित्येक सरकारी व निमसरकारी इंग्रज देशभक्त, बिपिनचंद्र, खापर्डे, करंदीकर वगैरे पुढारी व तरुण विद्यार्थ्यांची बहुतेक मंडळी यांनी कॅक्स्टन हॉल भरलेला होता. अध्यक्षस्थानी मुंबईचे माजी गव्हर्नर लॉर्ड लॅमिंग्टन हे होते. डॉ. पोलन सी.आय.ई. यांनी

इंडियन विद्यार्थ्यांना एका केंद्रात आणणे व त्यांचे चळवळीला त्यांच्याच हितासाठी दाबात ठेवणे किती अवश्य आहे याचा विवरणात्मक निबंध वाचला व हिंदी विद्यार्थ्यांची वर्तणूक अलिकडे फार बिघडून नीतिच्युत होत चाललेली आहे वगैरे विधाने केली. नंतर लॉर्ड लॅमिंग्टन हेही त्याला मान डोलवून म्हणाले की, इंडिया ऑफीसनेही (सरकारी मुख्य कचेरी) प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रीतीने या होतकरू कल्पनेला साहाय्य करून हिंदी विद्यार्थ्यांवर देखरेख ठेवणे हे हिंदी विद्यार्थ्यांच्या फार फार हिताचे आहे. अशा या सभेत काय प्रकार घडला हे इंग्रजी भाषेतच सांगणे इष्ट आहे. डेली क्रॉनिकल म्हणते-

DISLOYAL STUDENTS

Indian Hostile Demonstration at London Meeting

A demonstration of disloyalty on the part of the Indian Students was witnessed yesterday. Lord Lamington referred to the King' proclamation and said that the proclamation, that very great Document, which was promulgated yesterday (loud hissings and derisive laughter) stated our feelings towards them. We do wish them well. (booing and laughter by the students and cheers by the Britishers). When an Indian students affirmed that there must be awakening in the Indian students first and foremost of a sense of loyalty to the English throne and to the person of the King (The hissings and the derisive laughter were tremendous and the Chairman had to call for order). ह्याप्रमाणे इतर पत्रांतूनही मोठमोठाले मथळे देऊन छापले आहे की राजद्रोही हिंदी विद्यार्थी कालच्या सभेत जेथे तेथे हुश-हुशचा प्रचंड मारा सुरू करीत. फार काय पण लॉर्ड लॅमिंग्टनने परवाच्या जाहीरनाम्याचा उल्लेख करताच हसणे, ओरडणे, हुशहुश करणे यांच्या वादळात अध्यक्षांना ते वाक्य सोडणे भाग पडले! एक हिंदी विद्यार्थी म्हणाला की, राजाचे राज्यपद व मुकुट यांच्याबद्दल राजनिष्ठा व प्रीती हिंदी विद्यार्थ्यांनी प्रथमतः संपादिली पाहिजे. तेव्हा पुन्हा हुश्शचा मारा चालला! तो हिंदी विद्यार्थी (हे गृहस्थ मुंबईचे वकील वेलिणकर असून ते इतके वृद्ध आहेत की त्यांना विद्यार्थी म्हणणे हे उद्धटपणाचेच लक्षण होईल.) संतापून पुन्हा पुन्हा म्हणालाः 'ह्या धिक्काराचा अर्थ काय? राजाचे मुकुटाबद्दल व व्यक्तीबद्दल आम्ही अप्रतिम पूज्यभाव ठेवलाच पाहिजे.' हे तो म्हणताच पुन्हा धिक्कार शब्दांचा इतका मारा झाला की त्याला भाषण संपवून बसावे लागले! इतक्यात एक इंग्रज गृहस्थ संतापून उभा राहिला व एका हिंदी गृहस्थाकडे बोट दाखवून म्हणाला की, मी ह्या मनुष्याला आमच्या राजाच्या नावाचा धिक्कार करताना पाहिले तर त्याला आता काढून दिले पाहिजे! परंतु ह्या संतापाचा काही एक परिणाम न दिसून सभेत उलट बाचाबाचीच अधिक वाढत चालल्याने ते प्रकरण शेवटास नेता येणे दुष्कर झाले व तेथेच संपले! लॉर्ड लॅमिंग्टन यांनी मुंबई इलाख्यावर राज्य केले. त्यांना टाळी नाही, उत्थापन नाही परंतु जेव्हा बिपिनचंद्र पाल नावाचा बंगाली उठला तेव्हा हिंदी विद्यार्थ्यांनी त्याचा अप्रतिम सत्कार करण्यास आरंभ केला व एकसारखा जयजयकार सुरू ठेवला. Bipin Chandra Pal received quite an ovation when be got up, from India Students, which lasted for several minutes अशा घोटाळ्यात व

बाचाबाचीत ती सभा पार पडली! पुन्हा अशी सभा न भरविणेच इष्ट आहे, असा धडा यापासून शिकणे इंग्लिश लोकांच्याच हिताचे आहे, नव्हे काय?

-२७ नोव्हेंबर १९०७.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

३०. राष्ट्रीय परिषद!

लंडनः देशभक्त बिपिनबाबू यांच्या व्याख्यानमालेला शुक्रवार ता.१८ डिसेंबर रोजी कॅक्स्टन हॉलमधील भव्य हॉलमध्ये आरंभ होऊन गेल्या सोमवारी तिची समाप्ती झाली. या व्याख्यानातील उदात्त तत्वविचार, उत्साहक वक्तृत्व, अलोट देशभक्ती, कुशाग्र तर्क व अमोघ कोटिक्रम यांच्या योगाने या व्याख्यानातील सारांश देण्याचा प्रयत्न करणे म्हणजे त्यांचे स्वारस्य बिघडविणे होय व त्यांच्या श्रवणाने मोहित झालेल्या श्रोत्यांच्या आग्रहावरून ती व्याख्याने लवकरच समग्र छापावयाची असल्याने त्यांचे सारांश देणे म्हणजे नावीन्य घालविणे होय. एतदर्थ आजच्या बातमीपत्रात त्या व्याख्यानाविषयी काहीच विशेष न लिहिता फक्त इतकेच सांगणे बस्स आहे की, गेल्या दहा बारा-दिवसात लंडनच्या हिंदी लोकांतच नव्हे, तर बर्याफचइंग्रजी मंडळातही व्याख्यानांशिवाय दुसरी चर्चा ऐकू येत नाही. तिकिटांना अडीच रुपये किंमत होती व सर्व व्यवस्था एका आठवड्यात घाईघाईने केलेली होती. तथापि बहुतेक हिंदुस्थानी व कित्येक इंग्लिश लोक यांच्या झुंडी व्याख्यानास लोटत होत्या. संध्याकाळ कधी होते व हॉलमध्ये शिरण्यास कधी मिळते, असे सर्वांस होऊन जात असे. दुसरे दिवशी बिपिनबाबूंच्या नंतर देशभगिनी विदुषी कामाबाई यांचेही एक स्वातंत्र्यपोषकतेचे व्याख्यान झाले. त्यांनी आपले राष्ट्रीय हातात निशाण धरून फडकविताच सर्व सभा उभी राहिली व वंदेमातरम् गर्जनांचा वर्षाव सुरू झाला. ही व्याख्याने सुरू असताच रविवारी ता. २० डिसेंबर रोजी सर्व हिंदुस्थानी लोकांची राष्ट्रीय परिषद भरविण्याची सूचना शुक्रवारी सभेपुढे मांडण्यात आली होती. प्रथमतः ही परिषद नागपुरास भरणार्या टिळकपक्षीय काँग्रेसच्या पुष्टीप्रीत्यर्थ भरविणे होते, परंतु सरकारच्या हटवादी आततायीपणाने नागपूरच्या काँग्रेसची गळेदाबी झाल्याची वार्ता त्याच सुमारास आल्याने सर्वानुमते ही परिषद स्वतंत्र त्याच लंडनमध्ये भरवावी असे ठरले व त्याप्रमाणे दि. २० रोजी कॅक्स्टन हॉलमध्ये येथील सर्व दर्जाच्या, वयाच्या व ठिकाणांच्या लोकांची गर्दी होऊ लागली. ऑक्सफर्ड, केब्रिज, सायरेन्सेस्टर वगैरे सर्व ठिकाणाहून हिंदी लोक आलेले होते. पॅरिसहून देशभक्त राणा हेही आलेले होते. अध्यक्षस्थानी देशभक्त खापर्डे यांची सर्वानुमते निवडणूक झाली व त्यांनी राष्ट्रीय पक्षाची बाजू सत्याला व ऐक्याला धरून आहे हे प्रमाणसिद्ध करून दाखविले. 'आमच्या करण्यात व आमच्या मागण्यात भयंकर ते काय आहे? इंग्रजी लोक इंग्लंडात जसे आहेत, फ्रान्स देशात फ्रेंच लोक राहतात व अमेरिकन लोक अमेरिकेत ज्या हक्कांचा उपभोग घेतात त्या हक्कांचा उपभोग आम्ही आमच्या देशात घेऊ इच्छितो. इंग्लंडमध्ये इंग्लिश लोक जसे राहतात तसे राहणे जर तुम्हाला भयंकर वाटत नाही तर हिंदी लोक हिंदुस्थानात तसे राहू इच्छितात, त्यात तुमचा इतका संताप व गलबला का व्हावा इत्यादी आशयाचे लो. दादासाहेबांचे भाषण झाल्यावर दे. डॉक्टर कुमारस्वामी (एक देशभक्त व विद्वान युरेशियन हिंदी) यांनी स्वराज्याचा पहिला ठराव सभेपुढे मांडला. डॉ. कुमारस्वामी यांचे लेखनकौशल्य व कलाप्रवीणता इंग्लंडमध्ये मान्य व प्रसिद्ध आहे. त्यांनी आणलेला ठराव हिंदुस्थानच्या अत्युच्च लक्षाचा होय. 'हिंदुस्थानसाठीच नव्हे, तर दडपशाहीच्या सवयीने अंगात शिरलेली अनीतीमत्ता नाहीशी होऊन

इंग्लंडचे कल्याण व्हावे, यासाठीही हिंदुस्थानने पूर्ण स्वातंत्र्य झालेच पाहिजे.' स्वराज्याचा ठराव असा होता- 'आपल्या राष्ट्राच्या पूर्ण व सर्वांगीण उन्नतीला व आमच्या ईश्वरदत्त अधिकाराच्या उपभोगाला ज्याच्या प्राप्तीनेच सुसाध्यता येणारी आहे, त्या स्वराज्याच्या पूर्ण स्वातंत्र्याच्या अंतिम साध्याला ही परिषद पूर्ण मान्यता देत आहे.' डॉ. कुमारस्वामी यांनी मांडलेल्या या ठरावाला दे. सावरकर यांनी अनुमोदन दिले. स्वराज्याचा सत्य अर्थ, पूर्ण स्वातंत्र्य हाच असून इतक्या स्पष्ट उच्चाराने ह्या साध्याला तुम्ही संमती देत आहात. परंतु ती संमती देण्यापूर्वी त्या शब्दांचा खरा अर्थ लक्षात बाळगा. या अंतिम साध्याला संमती देण्यापूर्वी तुरुंगाच्या भिंती व अंधाराच्या गुहा इत्यादिकांची चित्रे डोळ्यापुढे आणा. त्या चित्रांच्या भयानक देखाव्यात तुम्हाला आकर्षक करणारे मनोहरत्व दिसते आहे की नाही हे पहा. विस्तवाच्या निखार्यादवरपाय ठेवून तो मृदु गादीवर ठेवल्याप्रमाणे अचंचल पडत आहे की नाही हे निश्चित करा व मग ह्या असाह्य यज्ञात आनंदात बलिदान करण्याची उत्कट इच्छा होत आहे, असे जर तुम्हास वाटत असेल तरच ह्या ठरावास आज संमती द्या. नाहीतर घाई करण्यात काही हशील नाही. स्वराज्य हे दिव्य आहे व दिव्य अंतःकरणातच ते वृद्धिंगत होऊ शकते. हे अनुमोदन संपताच टाळ्यांच्या अलोट नादाला आरंभ झाला. एकहीजण विचारले असता विरुद्ध गेला नाही व सर्वांनुमते ह्या पूर्ण स्वातंत्र्यात्मक स्वराज्याचा ठराव पसार झाला. दुसरा ठराव बायकॉटचा असून तो देशभगिनी विदुषी कामाबाई यांनी पुढे मांडला. अमेरिकेच्या बायकॉटचा इतिहास सांगून त्या म्हणाल्या, 'हिंदुस्थानातील तरुणांनो! 'बहिष्कार' हाच जयघोष चालू केला पाहिजे. ठराव हेच सांगतो की, बहिष्कार स्वराज्याचे एक महत्वाचे साधन असून त्याची अंमलबजावणी प्रत्येक दिशेने करण्यात आली पाहिजे.' देशभगिनी कामाबाईंच्या भाषणानंतर दे. वर्मा यांनी अनुमोदन दिले व ठरावही सर्वांनुमते पसार झाला. नंतर तिसरा ठराव तुर्कस्थानच्या लोकांनी लोकसत्तेच्या तत्वावर राज्यपद्धती नेल्याबद्दल त्यांचा गौरव करण्याचा असून तो दे. आयर यांनी पुढे आणला. चौथा ठराव ठिकठिकाणी राष्ट्रजागृती होऊन स्वातंत्र्यप्राप्तीचे जे प्रयत्न सुरू झालेले आहेत, त्या सर्व प्रयत्नांस व इजिप्त, इराण व आयर्लंड येथील प्रयत्नास आमची पूर्ण संमती असल्याबद्दलचा होता. तुर्कस्थानच्या ठरावावर दे. आगाखान यांनी देशभक्तीपरिलुप्त असे भाषण केले व ऑस्ट्रियन मालालाच नव्हे, तर हिंदुस्थानने ब्रिटिश मालावरही बहिष्कार घालावा, असे जसे सांगितले, तसेच इजिप्शियन संस्थेच्या सेक्रेटरीने सांगितले की, 'हिंदुस्थान व इजिप्त यांची अमर दोस्ती राहो. मी बाहू पसरून तुम्हास सांगतो की, हे हिंदी जनहो, या व इजिप्तला अलिंगन द्या. तुम्ही तुमचा माल इजिप्तमध्ये धाडा, आम्ही आमचा बाजार तुमच्या मालाला खुला केला आहे. इजिप्त तुमच्यावर भावासारखे प्रेम करीत आहे.' याच्या दुसर्याब दिवशी बिपिनबाबूंचे भाषण झाल्यावर इजिप्तच्या सेक्रेटरीने प्लॅटफॉर्मवर जाऊन बिपिनबाबूंना आलिंगन दिले! पाच मिनिटे इजिप्त व इंडिया आलिंगन देत व्यासपीठावर उभे होते. सर्व उभे असून इजिप्तचा जयजयकार व वंदेमातरमचा तालनिनाद यांनी सभास्थान दुमदुमून राहिलेले होते.!!

यापुढील ठराव मि. मोर्लेच्या सुधारणांबद्दलचा असून त्यात म्हटलेले होते की,'सुधारणा इतक्या क्षुल्लक व फसवणुकीच्या आहेत की, त्यांच्या योगाने देशप्रगतीला अडथळा होईल व नोकरीच्या तुकड्यासाठी

भांडणाची पद्धती वाढून जाती-जातीत वैमनस्ये उत्पन्न होतील. ह्या सुधारणा आमच्या बुद्धिमत्तेचा उपमर्द करणार्या असून आमच्या आशेवर कुठार होणार्या. आहेत.' दे. बिपिनचंद्र पाल यांचे यावर फारच मुद्देसूद भाषण झाले. नंतर स्वदेशी व राष्ट्रीय शिक्षण यांचे ठराव कलकत्याच्या राष्ट्रीय काँग्रेसने पसार केलेले जसेच्या तसेच पसार करण्यात आले. मद्रासची स्वयंमन्य नेमस्त काँग्रेस राष्ट्रीय काँग्रेसही होऊच शकत नाही व वसाहतीचे स्वराज्य ही अशक्यच, आंधळी व अनर्थक एतदर्थच त्याज्य कल्पना आहे वगैरे ठरावही पास करण्यात आले व अशा रीतीने उत्साहात व एकमताने ही परिषद पूर्ण झाली.

-दि. १५ जानेवारी १९०९.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

३१. श्रीगुरू गोविंदसिंह महाराजांचा जन्मोत्सव

लंडन : मातृभूमीपासून हजारो मैलांवर दुरावले असताही गेल्या आठवड्यात क्षणभर आपण हिंदुस्थानच्या वातावरणातच प्रवेशलो आहोत की काय असा भास होत होता. युरोपियन देशात जन्मास आला असता, तर ज्या पुरुषाचे नाव जगातील प्रत्येक मनुष्याच्या तोंडी झाले असते, त्या श्रीगुरू गोविंदसिंह महाराजांची जन्मतिथी लंडनमध्ये इतक्या उत्साहाने, डौलाने व अभूतपूर्व दणक्याने गाजविली जाईल हे दोन वर्षांपूर्वी कोणास खरे देखील वाटले नसते. परंतु राष्ट्रीय क्रांतीच्या लाटा जो जो आत्मबलाच्या अविश्वासाला फेकून देऊन आत्मबलाच्या विश्वासाला उत्पन्न करीत आहेत तो तो परराष्ट्रातील थोर पुरुषांपुढे दास्यात्मक नमन करणे सोडून देऊन स्वकीय थोर पुरुषांच्या चरित्राला माननीय व मानवर्धक प्रणिपात करण्याकडे तरुणाचा कल वाढत चाललेला आहे. राष्ट्रीयत्वाचा पाया म्हणजे राष्ट्रीय विभूतीचे इतिहास होत. हिंदुस्थानात श्रीगुरू गोविंदांचा राष्ट्रीय उत्सव अजून झालेला नसतानाही लंडनसारख्या आजपर्यंत हिंदी तरुणांना जास्त नीतिभ्रष्ट व परस्तुतिपाठक बनविणार्या शहरात तो प्रसंग अशा दिमाखाने गाजला जावा, यापेक्षा वृद्धिंगत देशभक्तीचे दुसरे चिन्ह ते काय असू शकणार? ह्या आमच्या वृद्धिंगत देशभक्तीलाच डॉ. पोल व इतर अँग्लोइंडियन 'नितीभ्रष्टता' म्हणत आहेत! त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे ही तरुण भारताची वृद्धिंगत 'नीतिच्युतता' गेल्या आठवड्यात अननुभूत जोराने प्रत्ययास आली. कॅक्स्टन हॉलमध्ये ता. २९ डिसेंबर रोजी हिंदी व इंग्रज लोकांची गर्दी होऊ लागली. जरी त्या दिवशी लंडन शहराच्या मानाने हवा वाईट होत होती, तरी समाजाची संख्या अनपेक्षित जमलेली होती. सभास्थानी गुलाबी रंगाची भव्य पताका लावलेली असून तिच्यावर अत्यंत कुशल रीतीने 'देग तेग फत्ते' ही अक्षरे लिहिलली होती. ती खालच्या गुलाबी रंगात फारच खुलत होती. Honour to the sacred memory of Shree Guru Govind Singh ह्या खाली Prophet, Poet and Warrior ही अक्षरे निरनिराळ्या युक्त रंगात लिहिलेली होती. हे भव्य व शुभसूचक निशाण, पुष्पे, धूपाचा सुगंध व प्रख्यात विभूतीचे नामस्मरण व राष्ट्रीय पताकांचे उज्ज्वल रंग ह्यांमुळे सर्व हॉलला एखाद्या देवालयाचे पावित्र्य प्राप्त झालेले होते. अध्यक्षस्थानी देशभक्त बिपिनचंद्र पाल यांची योजना झाल्यावर राष्ट्रगीताचे गायन झाले. बंगाली 'आमार देश' व मराठी 'प्रियकर हिंदुस्थान!' ही गीते उदात्त मनोवृत्तींना उचंबळवीत असताना दोघा शीख तरुणांनी गुरु नानकांच्या ग्रंथातून धार्मिक प्रार्थना पंजाबीत आहेत त्या म्हणून दाखविल्या. नंतर प्रो. गोकुलचंद एम्. ए. (दयानंद कॉलेज) यांचे निबंध वाचन सुरू झाले. गुरू गोविंदसिंह यांच्या चरित्राचे कथन इतिहासात्मक चुरस व आवेशयुक्त केल्यावर गोकुलचंद म्हणाले की, ह्या अत्यंत प्रख्यात पुरुषाचा नामोच्चार आम्हा हिंदूंच्या हृदयाला जो अभिमान, प्रेम, आत्मनिष्ठा व पूज्यभाव देतो तो, ख्रिश्चन लोकांना ख्राइस्टचे नामोच्चाराबरोबर जी मनोभावना उत्पन्न होते, तिच्याशीच काय तो तुलला जाऊ शकेल! श्रीगुरू गोविंदांनी आपल्या देशाविरुद्ध व स्वराज्याविरुद्ध जाणार्या, हिंदू देहद्रोह्यांनाही म्लेच्छांइतकेच सळो की पळो केलेले होते. देशबंधू गोकुलचंद यांचे व्याख्यानानंतर लो. लाला लजपतराय ह्यांचे व्याख्यान झाले. ते म्हणाले की,

गुरू गोविंद हे हिंदुस्थानातील अत्यंत थोर विभूतीतील एक असून पंजाबमधली तर अनन्य, अत्यंत थोर विभूती होत. या थोर विभूतीची चार लहान अर्भके त्यांच्या शत्रूंच्या रोषाला बळी पडली. श्रीगुरू गोविंदसिंह हे खरे सिंह होते. लाला लजपतरायानंतर अध्यक्ष बिपिनबाबू यांचे सुश्राव्य व स्फूर्तिदायक भाषण झाले. ते म्हणाले की, हिंदुस्थानात जी नवी जागृती, नवा पक्ष म्हणून म्हणत आहेत ती जागृती नवी नाही व पक्षही नवा नाही. मनुष्याच्या दैविक शक्तीचा विकास करण्यासाठी श्रीगुरू गोविंदसिंह झटले. अध्यक्षांचे भाषण झाले तरी श्रोत्यांचा हट्ट सावरकरांनी बोलावे असा वाढत चाललेला पाहून बिपिनबाबूंनी दे. सावरकरांना बोलण्यास भाग पाडले. दे. सावरकर म्हणाले की, निशाणाच्या वरती लिहिलेले तीन शब्द जे'देग, तेग, फत्ते' याचा अर्थ पुष्कळांना कळणार नाही. शीख धर्माची व गुरू गोविदसिंहाच्या चरित्राची ही तीन शब्दांची फुली आहे व ती श्रीगुरू गोविंदसिंहानीच उच्चारलेली आहे. देग म्हणजे तत्त्व होय, तेग म्हणजे तरवार होय व फत्ते म्हणजे विजय होय. तरवारीवाचून तत्त्वही पंगू पडते असे पाहून गोविंदसिंहानी तरवार उपसली आणि हिंदुपक्ष शेवटी विजयी झाला.

नंतर कडाप्रसादाची वाटणी झाल्यावर गुरूगोविंदांच्या जयजयकारात व वंदेमातरमच्या जयघोषात सभा बरखास्त झाली. ह्या सभेत हिंदुस्थानच्या वृद्धिंगत होणार्यावराष्ट्रैक्यासाठी हिंदू, मुसलमान, पार्शी वगैरे सर्वजणांनी राष्ट्रीय विभूतीचा सन्मान करण्यासाठी एकत्र जमावे या देखाव्याची कल्पना इंग्रजी लोकांना यती झाली. टाइम्स, डेली टेलिग्राफ, मिरर, डेली एक्सप्रेस वगैरे उभय पक्षाच्या प्रमुख पत्रांनी सभेवर प्रशंसात्मक मजकूर लिहिलेला आहे. डेली मिररने त्या प्रसंगी फोटो घेऊन तो काल प्रसिद्ध केला.

माझी अशी इच्छा आहे की, पुढील साली डिसेंबरच्या २९ व्या तारखेस सर्व महाराष्ट्रभर गुरू गोविंदांचा जयजयकार होणे अत्यंत आवश्यक आहे. प्रत्येक पत्रातून, प्रत्येक व्यासपीठावरून, प्रत्येक सभागृहातून व प्रत्येक कंठातून गुरू गोविंदांचा जयजयकार दणाणून रहावा व त्यायोगे व राष्ट्रविभूतीच्या स्मृतिला महाराष्ट्राने आपला नम्र प्रणिपात अर्पण करावा कारण त्या महात्म्याचा देह पंजाबच्या स्वातंत्र्यास्तव झटून अखेर जेव्हा श्रमी झाला तेव्हा विश्रांतीसाठी तो गोदावरीच्या तीरी नांदेड येथे येऊन राहिला व त्या पवित्र देहाच्या तेजस्वी भस्माचे रक्षण अजून महाराष्ट्रच करीत आहे. जेथे श्रीगुरू गोविंदसिंहाची पुनीत देहरक्षा साठविलेली आहे, त्या नांदेड गावी हजारो शीख यात्रेला येतात. तेथेच महाराष्ट्रानेही यात्रा न्यावी अशी माझी उत्कट इच्छा आहे!

-दि. २२ जानेवारी १९०९.

३२. स्वराज्याच्या जयघोषाचा परिणाम

लंडन : हल्ली इंग्लंडात असे एक पत्र नाही की, ज्यात हिंदुस्थानविषयी प्रत्येक दिवशी काही ना काही तरी मजकूर, चर्चा व वादविवाद सुरू राहात नाही. पाच वर्षांपूर्वी एक महिन्याला एक आर्टिकल लिहिले, म्हणजे ते पत्र हिंदुस्थानचे कैवारी होत असे. डेली न्यूजचे शेअर देखील दादाभाईंनी विकत घेतले, का तर त्या पत्राने काहीतरी हिंदुस्थानाबद्दल खरडावे म्हणून!आज इंग्रजी लेखक धुंडीत फिरत आहेत, की त्यांनी हिंदुस्थानाबद्दल काही तरी माहिती लिहावी! हा फरक कसा झाला?'गोखल्यांची लेक्चरे' तर पूर्वीही होत होती व हल्लीही होत आहेत. तेव्हा हा फरक त्यांनी केला असे म्हणता येत नाही. नवीन कारण काय घडले? असा कोणता आवाज गेल्या दोन वर्षांत झाला. की, एकदम इंग्लंडची बसलेली कानठळी खुली होऊन त्यांना हिंदुस्थानचे नाव ऐकू येऊ लागले? स्वराज्याच्या जयघोषाचा तर परिणाम नसेल ना? इंग्लंडकडे दुर्लक्ष करण्याची जी स्वदेशी चळवळीची प्रवृत्ती आहे, तिचा तर हा परिणाम नसेल ना! कसेही असो, कोणता तरी विलक्षण आवाज, गोखल्यांच्या निरुपद्रवी भाषणे करण्याहून भिन्न, असा इंग्लंडने ऐकला आहे खास व ते आपण होऊनच हिंदुस्थान आहे तरी काय हा प्रश्न विचारित दचकल्यासारखे, गांगरल्यासारखे भीत भीत पण दिमाखी डौलात तपास करीत फिरत आहेत.

मोर्लेच्या सुधारणात आम्हाला काहीच मिळाले नाही म्हणून मुसलमान लोक कुरकूर करू लागले तेव्हा टाइम्सने व अव्हिनिंग न्यूजने लेख लिहून ठाम मत दिले की, आपण हिंदुस्थान मुसलमानांपासून जिंकले आहे व मुसलमान प्रथमपासून राजनिष्ठेचे खांब आहेत. तेव्हा त्यांना नेहमी खूष राखले पाहिजे. डेली न्यूजने तितकेच ठासून मत दिले की, आपण हिंदुस्थान मराठ्यापासून जिंकले आहे व मुसलमानांना पंक्तिप्रपंच दाखविण्या इतकी दुसरी कोणतीच गोष्ट हानिकारक नाही. एतदर्थ मुसलमानांची हाकाटी व्यर्थ आहे! अशी उपदेशाची बेबंदशाही चाललेली आहे.

पण स्टँडर्ड पत्र म्हणते की, या क्षुल्लक गोष्टी आहेत. त्यांच्या गर्दीत सरकारने गुप्त राजद्रोही चळवळीकडे दुर्लक्ष करावे ही अत्यंत शोचनीय गोष्ट आहे. हे म्हणते: 'A striking example may be given of the atrocious endeavour of Indian residents in England, to inflame the discontent that infects some classes among their countrymen, and sows among their young men the seeds of rebellion. Grossly seditious pamphlets are sent out in large quantities headed 'Two Historic Documents' the obious intention being to counteract any good effect produced by His Majesty's proclamation. नंतर या 'To Historic Documents' नावाच्या पत्रकातील उतारे देऊन स्टँडर्ड एक अग्रलेखही खरडू लागले. त्याच्या हिंदुस्थानच्या बातमीदाराने गुप्त बातमी उजेडात आणली व हे पत्रक

स्टँडर्डला दीड महिन्यात धाडले याबद्दल इतर पत्रापेक्षा आपल्या पत्राच्या बातमीदाराच्या चापल्याने स्टँडर्डला खूप धन्यता वाटत आहे! ते असे म्हणते की, असली पत्रके स्फोटकारक द्रव्यापेक्षाही फार भयंकर आहेत. सरकार ती थांबविण्याचा आजपर्यंत कसून प्रयत्न करीत आहेच. पण It is manifest, however, that the vigilance of the Home authorities has been unavailing. नंतर शेवटी सर्व राग येथील हिंदी विद्यार्थ्यांवर काढून स्टँडर्डने पुन्हा एकदा सरकारला बजावून It is beyond question not a few of highly intelingnt Indians in our universities and reading for Bar are striving their utmost by such means, particularly to accustom the minds of young rising generation to the idea of an armed revoit! मग एडिटराने वाचकांची रजा घेतली आहे.

असाच एक जाज्वल्य लेख लिहिता लिहिता येथील मॉर्निंग पोस्ट पत्राने पॅरिसच्या राजद्रोही कटाची माहिती देण्याचे भारत देशभक्त सरदार राणासाहेब व त्यांची जर्मन पत्नी विदुषी राजाबाई यांचेवर निंदात्मक व व्यक्तिविषयक शिंतोडे उडविले आहेत. परंतु हे शिव्याशूर एडिटर त्या शिवराळपणाचे प्रायश्चित मिळण्याचा संभव दिसताच गर्भगळीत झाले व परवाच्या आपल्या पत्राचे अंकात देशभक्त राणाद्वयांची सपशेल माफी मागून मोकळे झाले!! त्यांनी प्रसिद्ध केले होते की, पॅरिसमध्ये एका जर्मन बाईचे हाती सर्व क्रांतिसूत्रे असून ती एका हिंदी मनुष्याची बायको म्हणवीत असते. असल्या या अश्लील निंदकाला राणांनी चांगले अंजन घातले हे फार उत्तम झाले!

परंतु त्याच सुमारास एका बंगाली तरुणाने एका प्रख्यात साहेबावर हात टाकल्याची दाट वदंता पसरून जिकडे तिकडे गुप्त पोलिसांचा सुळसुळाट सुरू झाला! ली वार्नरसाहेब 'सिटीझन ऑफ इंडिया' चे कर्ते, यांचे नाव व दर्जा सर्व हिंदुस्थानात माहीतच आहे. या दर्जावंत ली वार्नरकडे एक बंगाली भिकारी गेला व त्यांच्या हाती अँग्लो-इंडियन लोक कसे अत्याचार करतात याची तक्रार लिहिलेला अर्ज देऊन म्हणाला की, हा अर्ज तुम्ही मोर्ले यांच्याकडे धाडा. सर ली वार्नर यांची व त्या तरुणाची पूर्वीची ओळख होती. त्या योगाने ते दोघेही बोलू लागले व अर्ज वाचू लागले. थोडक्या वेळातच बोलणे राहून बाचाबाची सुरु झाली व ली वार्नर त्या तरुणाला झिडकारून पुढे जाऊ लागले. तो त्यांचेबरोबर बळेच जाऊ लागला. एका मोठ्या चौकात एका प्रख्यात लिबरल क्लबाचेसमोर रस्त्यावर ही जोडी चालली होती, तो, ली वार्नर म्हणाले,'चल हट जाव निगर!' 'निगर' हे आपल्यास म्हटल्याचे ऐकताच त्या बंगाल्याने सर ली वार्नरचा हात खेचला व क्रोधायमान होऊन ताडकन त्यांच्या श्रीमुखात लगावली. पोलीस धावपळ करतात तो ली वार्नर त्याच्या धक्क्यासरशी पाच यार्ड लांब कोलमडत गेले होते. त्या तरुण बंगाली भिक्षेकर्या चेनाव 'भट्टाचार्यजी' असे आहे. या विलक्षण प्रकाराची बातमी ऐकून खूप खळबळ उडाली आहे. परंतु भट्टाचार्य अजून पकडला गेला नाही! फक्त पोलिसांचा त्याच्यावर पहारा आहे असे म्हणतात. त्या भट्टचार्याचे म्हणणे की, ली वार्नरनी आपणास फार व निरर्थक शिवीगाळ केली होती.

-दि. १२ फेब्रुवारी १९०९.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

३३. द्वंद्वयुद्ध

लंडन : गेल्या पंधरा दिवसांपूर्वी देशभक्त भट्टाचार्य नावाच्या बंगाली तरुणास शिवीगाळ केल्यावरून सर ली वार्नर के. एस्. ओ. यांच्या श्रीमुखात बसल्याची गोष्ट घडल्यापासून येथील पत्रात या विलक्षण तरुणाची बरीच हकीकत प्रसिद्ध झालेली आहे. डेली डिस्पॅच नावाच्या पत्राने तर भट्टमहाशयाचा फोटोही देऊन टाकला! तथापि असली क्षुल्लक गोष्ट आपण होऊन चव्हाट्यावर आणू नये म्हणून सर विल्यम ली वार्नरनी फिर्याद वगैरे काही एक केली नाही. हिंदुस्थानात ज्याने राजेमहाराजास आपल्या तोर्यादने कापावयास लावले त्या सर ली वार्नराच्या श्रीमुखात एका बंगाल्याने भडकावून द्यावी ही गोष्ट सामान्य नाही- क्षुल्लक तर नव्हेच नव्हे! म्हणून इंग्रजी पत्रानी ती प्रसिद्ध केली. परंतु आपल्याला सर ली वार्नरनी 'हट जाव निगर!' असे म्हटले ही गोष्ट वर्तमानपत्रात आलेली पाहताच दे. भट्टाचार्य याला अधिक संताप आला असे दिसते. कारण गेल्या आठवड्यात त्याच्या एका स्नेह्याने या अपराधाबद्दल ली वार्नरनी माफी मागावी म्हणून एक पत्र लिहिले व ते तो ली वार्नरच्या हाती देण्यास निघाला. या नवीन तरुणाचे नाव वासुदेव भट्टाचार्य असे असून तो एक सुशिक्षित बंगाली विद्यार्थी आहे. 'एका कुलीन ब्राह्मणास तुम्ही 'निगर' ही अश्लील शिवी देऊन सर्व हिंदुधर्माचा उपमर्द केलेला आहे. सबब तुम्ही याबद्दल माफी मागावी अशी माझी विनंती आहे.' असे हे पत्र होते. सर ली वार्नर पत्र पाहून संतापले व त्या तरुणास 'सुवरका बच्चा' असे म्हणाले! हे ऐकताच वासुदेवाने त्यांना धमकावले. ली वार्नरने छत्रीने त्याला टोचले. त्यासरशी दे. वासुदेव भट्टाचार्य याने आपली लाठी गरगर फिरवीत तेथल्या तेथेच ली वार्नरला रट्टे लगावण्यास आरंभ केला!! ही गोष्ट भर रस्त्यावर घडली असल्याने एकदम अनेक लोक जमले. त्या गडबडीत एका मोटारमध्ये चढून सर ली वार्नर निघून गेले. परवा कोर्टात आपल्याला छत्री मारल्याबद्दल दे. वासुदेव भट्ट ह्याने ली वार्नरवर फिर्याद केली होती! पण ती मॅजिस्ट्रेटने काढून टाकली. काल दुपारी बो स्ट्रीटच्या कोर्टात भट्टाचार्य यांजवर फिर्याद करण्यात आली आहे व त्यात खुद्द हिंदुस्थानच्या सत्तेचे मुख्य क्रेंद इंडिया ऑफिसनेच फिर्यादीची भूमिका स्वीकारली आहे! इंग्रजी पत्रे हकीकत देतात.

'The Brahmin solicited Sir Lee Warner to read his letter. Sir Lee Warner declined to do so, and Brahmin brandished a stick and struk him on his legs. The incident was reported to Lord Morley, the Counsel of India, and it was officially decieded that a summons should be applied for' व त्याप्रमाणे हिंदुस्थान सरकारच्या शिरोभागावरील सत्तेने त्या ब्राह्मण तरुणावर काल फिर्याद दाखल केली!!

दे. वासुदेव भट्टाचार्य हे बंगालमध्ये 'संध्या' पत्राचे संपादक व बंगाली भाषेतील प्रवीण वक्ते होते. हे युगांतर पत्राचेही शेवटी संपादक होते असे प्रसिद्ध झाले आहे. ज्या तरुणाने ली वार्नरवर पहिला प्रहार केला त्याचे नाव कुंजविहारी भट्ट असे आहे व याचाच फोटो येथे प्रसिद्ध झाला आहे.

हिंदुस्थानातील सद्यःस्थिती प्रत्यक्ष पाहण्यासाठी टाइम्सने प्रख्यात बातमीदारास हिंदुस्थानात धाडलेले आहे व इंग्लंडमध्ये फार वजनदार मानलेली त्याची पत्रे प्रसिद्ध होण्यास आरंभ झालेला आहे. त्या पत्रात हल्ली दक्षिणेची स्थिती वर्णन करताना तो फारच चमत्कारिक विचार प्रसिद्ध करीत आहे. नवीन चळवळींचे वर्णन हे राजश्री असे देतात-

Is must plainly be said that Extremism as the public have agreed to term the movement which is frankly hostile to the permanent continuance of the British rule, is not dead, nor is it likely to die. Some of its leaders are behind the prison walls but the movement still goes on. All the reforms in the world will not terminate its uncompromising activities. The Extermists attract young men to their ranks and they preach a gospel which exercises a fascination over most wild and ardent spirits. Their adherents are perhaps far more numerus than is commonly supposed; The number of their passive sympathisers must be very great. Extremism has no intention of coming out into the arena at present. Its devotees mean to work as they have worked hither to in secrecy and stealth. Isolated assasinations, the insidious cultivation of animosity in the rural districts; the acquistion of control over large bodies of workers in the industrial centres- these are among methods that they adopt. अशा काल्पनिक भरार्या मारीत मारीत हे लेखक शेवटी महाराष्ट्रावर येऊन आदळतात. महाराष्ट्र हे मराठ्यांचे पोळे आहे. ज्या राष्ट्राने सर्व हिंदुस्थान जिंकून ते पचवीतही आणले होते, त्या मराठ्यांचा हा पाळणा आहे. नवीन राष्ट्रीय जागृतीही महाराष्ट्रात प्रथम झाली. The emotional Bengali calls along the whole world to witness deeds. The Chitpavan Brahmin whose bent of mind is far more practical, works in silence, and he persists. मराठ्यांना शिवाजीचा अभिमान वाटतो व त्यांच्यातील चित्पावन ब्राह्मणांचा कावा शिवाजीप्रमाणे ब्रिटिश राज्य उलथून टाकून हिंदुस्थान स्वतंत्र करण्याचा आहे. बंगाली ओरडतात पण महाराष्ट्र हा खरोखर राजद्रोहांचे भुयार आहेः Even in Bengal, the Bengalees did the shouting; it was Poona, that provided the brains that directed the Bengali extremists. नंतर श्रीशिवोत्सव, गणपत्युत्सव प्रसंगी जेवढा जातिवंत मराठा, तेवढा कसा एक दिलाने एक होऊ शकतो व त्या एकीतून राष्ट्र जागृतीची-लेखकाचे भाषेत राजद्रोहाची-गुर्मी त्यांना प्रस्फुरित हृदय करते याचे वर्णन देऊन मग लेखक म्हणतो, 'महाराष्ट्रातील निदान चार जिल्ह्यात तरी राजद्रोही तत्वाच्या थरापर्यंत भरलेला आहे हे सिद्ध झालेले आहे. गावातून व खेड्यातून ब्राह्मण वक्ते, पुराणिक राजद्रोह उपदेशीत फेर्याआघालीत जातात. Even certain good educational institutions are known to contain students who are extremistis to man. नंतर नाशिक व सोलापूर शहरांचा नामनिर्देश होऊन त्यालाही शेलापागोटे अर्पिलेले आहे व मराठ्यांचा हा Extremism व शिवाजीचा अभिमान लिहून थकल्यामुळे की काय लेखक थोडक्यात म्हणतो-

'The Deccan is honeycombed with secret societies', 'सर्व दक्षिण भाग (महाराष्ट्र) गुप्तमंडळांच्या भुयारांनी पोखरलेला आहे!' बाकीचे पत्र लो. टिळकांना दिलेल्या शिव्यांनी भरलेले असल्यामुळे फक्त एकच वाक्य जास्त दिल्यास पुरे आहे- 'It may be said with reasonable certainty that the predominat

feeling in this large and important area is very different from that expressed at the Madras Congress!’

अशा लोकांच्या बातम्यांवर इंग्लंड विश्वास ठेवणार!!

-दि. २३ फेब्रुवारी १९०९.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

३४. शिविगाळीचा परिणाम

लंडन : ता. १२ फेब्रुवारी १९०९ काल रोजी बोस्ट्रीट कोर्टात सर ली वार्नर यांच्यावर हल्ला केल्या-बद्दल दे. वासुदेव भट्टाचार्य याजवर खटला चालून त्यांनी सहा महिनेपर्यंत वीस पौन्डाचा जात मुचलका व दहा-दहा पौन्डचे दोन जामीन द्यावे अगर एक महिना कैद भोगावी असा निकाल देण्यात आला. खटल्यात फिर्यादीतर्फे सर विल्यम यांची व ले. थॉम्सन यांची अशा दोन साक्षी झाल्या. आरोपीतर्फे आरोपीची व दे. कुंजविहारी भट्टाचार्य यांची अशा दोन साक्षी झाल्या. सर विल्यम उलट तपासात म्हणाले, 'आरोपीच्या अगर त्याच्या मित्राच्या अर्जामुळे माझ्या मनावर काहीही परिणाम झाला नव्हता.' आरोपीतर्फे मि. रिच यांनी विचारले की, तुम्ही आरोपीला 'Go away you dirty Niggar' असे म्हणालात का? सर ली म्हणाले, असे शब्द मी उच्चारले असावेत हे शक्यच नाही. सर विल्यम यांनी पूर्वी कुंजविहारी यास 'सुवर का बच्चा' म्हटल्याचे अगर शिवीगाळ दिल्याचेही साफ नाकबूल केले. आपल्या हातात छत्री असून आपण तिचा उपयोग केला नाही असेही त्यांनी सांगितले. आरोपीचे म्हणणे असे की, आपल्या हिंदी मित्राला घाणेरडी शिवी देण्यासंबंधी सर विल्यमचे काय म्हणणे आहे ते त्यांनी सांगावे अगर माफी मागावी अशा आशयाचे पत्र तिसर्या वेळी त्यांना रस्त्यात समक्ष नेऊन देण्यास गेलो असता ते अर्धवट वाचून त्यांनी आपल्याला 'Get away dirty Niggar' म्हणून ढकलून दिले तेव्हा आपणही त्यांना परत ढकलले. परंतु त्यांनी आपल्याला पुन्हा छत्रीचा तडाखा दिला म्हणून आपणही त्यांना परत आपल्या काठीचा तडाखा दिला. मॅजिस्ट्रेट सर ऑल्बर्ट डिरटझेन म्हणाले की, आरोपी आपल्या मित्राचा उपमर्द झाला होता, अशी समजूत होऊन बराच क्षुब्धवृत्ती झाला असावा असे दिसते तरी असे वर्तन करणे गैर आहे. देशभगिनी मिसेस कामा व देशबांधव चौथरी व रॉय हे जामीन राहण्यास तयार असूनही दे. वासुदेव भट्टाचार्य यांनी तुरुंगात जाण्याचेच कबूल केले. दे. वासुदेव भट्टाचार्य यांनी 'घडलेली हकीकत जशीच्या तशीच सर विल्यम यांनी सांगितली नसून आपण त्यास 'खरा इंग्रज' समजत नाही' असे आपल्या शपथेवर दिलेल्या जबाबात सांगितले. त्यांच्या मनात फौजदारी व दिवाणी कोर्टात काम चालवून या गोष्टीचा निकाल लावावयाचा होता व त्यासाठी त्यानी दि. ५ फेब्रुवारी रोजी आपल्या देशबांधवांना उद्देशून एक विनंतीपत्र काढले होते. त्यांची नक्कल सोबत पाठविली आहे व त्याचप्रमाणे दे. वासुदेव यांनी सर विल्यम यास लिहिलेले पत्रही त्या विनंतीपत्रा बरोबरच प्रसिद्ध झालेले आहे. त्यांची नक्कलही सोबत ठेवलेली आहे, हे काम ह्यापुढे दिवाणीत चालू करून याचा योग्य निकाल लावून घेण्याचे दे. भट्टाचार्य यांचे मनात आहे व त्यासंबंधाने कोणी वर्गणी पाठविल्यास त्यांचा ते अत्यंत आभारपूर्वक स्वीकार करतील. वर्गणी त्यांचे सल्लागार दे. बी. सी. बंगाली C/० थॉमस कुक अँड सन्स, लडगेट स्ट्रीट लंडन B.C. या पत्त्यावर पाठवून द्यावी.

दे. वासुदेव भट्टाचार्य याने सर विल्यम यांना दि. २६-१-१९०९ रोजी लिहिलेल्या पत्रातील सारांश - परवा झालल्या तंट्याचे महत्त्व आपल्या ध्यानात आले नसावे असे वाटते. एका अति धार्मिक बंगाली घराण्यातील गृहस्थाला 'सुवर का बच्चा' असे गालीप्रदान करण्याचे अक्षम्य वर्तन करून आपण बर्याघच

इंग्लंडवासी हिंदू लोकांच्या मनास डागून सोडले आहे. आपल्यासारख्या इतिहास प्रवीण व विद्वान माणसाला अशा हिंदी धर्मात गलिच्छ मानलेल्या जनावराचे नाव घेऊन गाली करण्याच्या परिणामाचा विसर पडावा ही खरोखर मोठ्या खेदाची गोष्ट होय. आपल्या पूर्वीच्या गैरवर्तनामुळे हिंदुस्थानातील लोकांचे मत किती वाईट आहे, ते एक ईश्वरासच ठाऊक व आपल्या या उमपणाची बातमी तिकडे समजली म्हणजे हल्लीची तिकडील स्थिती जास्तच कठीण होणार आहे. म्हणून आपण माझ्या गरीब मित्राची सपशेल माफी मागावी, म्हणजे मी, ती इकडे व हिंदुस्थानात प्रसिद्ध करून या बातमीने होणारा चित्तक्षोम शांत करण्याचा होईल तितका प्रयत्न ताबडतोब करीन.'

दे. भट्टचार्य यांनी दि. ५/२/१९०९ रोजी प्रसिद्ध केलेल्या विनंतीपत्रातील सारांश-कुंजविहारी यांना 'सुवर का बच्चा' म्हटल्याची हकीगत ऐकून मला हा राष्ट्रीय अपमान वाटला व मी सर विल्यम यांना माफी मागण्याबद्दल एक पत्र लिहिले, परंतु त्या गृहस्थाने(?) उत्तर पाठविण्याचीही तसदी घेतली नाही. मग मी दि. १/२/१९०९ रोजी त्यांना समक्ष भेटलो. तेव्हा त्यांनी माफी वगैरे तर मागितली नाहीच परंतु पुन्हा चिडून 'Dirty Naggar' म्हणून छत्रीही मजवर उगारली आणि या उद्दामपणाबद्दल मी त्यास काठीचा एक टोला मारून योग्य शासन केले. या क्षुल्लक गोष्टीचे टाइम्स आदि करून, पत्रे बरेच स्तोम माजवीत आहेत व या कामी मला समन्स निघावे म्हणून इंडिया कौन्सिलतर्फे अर्ज होणार आहे असे समजते. या कामी अँग्लो-इंडियन लोक न्याय मागत आहेत व त्यांना भरपूर न्याय मिळवून द्यावा असे मला वाटते.

हे सर्व राष्ट्रांचे काम आहे व या कामी कायदेशीर सल्ला मिळण्याच्या वगैरे कामी लागणार्याचखर्चाचा वाटा आपण उचलणार नाही काय? (दे. वासुदेव भट्टाचार्य यांचा पत्ता- (४० Fitzroy street, Fitzroy square, London W.)

-दि. ५ मार्च १९०९.

३५. जहालांचा निःपात करा!

लंडनः दि.१९ मार्च १९०९ -'Crush the extremists; rally round the moderates.' जहालांचा निःपात करा व मवाळांशी मिळते घ्या.' या सूत्राचा अवलंब केल्याने हिंदुस्थानातील आपली सत्ता पुन्हा सबल व सतेज होईल असा ब्रिटिश लोकांना स्वतः लॉर्ड मोर्ले यांचेकडून उपदेश देण्यात आला व या रामबाण औषधाचा प्रयोग करण्यास निरकुंशत्वाने आरंभ केला.

परंतु मवाळांना मिळते घेणे कितीही सुलभ जात असले तरी जहालांचा निःपात करणे हे तितके काही सुलभ नाही. निःपात कसा करणार? मायावी थापांनी? तो काळ आता निघून गेला आहे! तुरुंगाने? बंदी नसे त्यातील कोण बोला। जो लोक दैवे परदास केला।। तो बंदि तद्गृहि तुरुंगशाळा। कारागृहाचे भय काय त्याला!!।।१।। हद्दपारीने? सक्तमजुरीने? फासाने? बंदुकीने? -कशाने त्यांचा निःपात करणार? प्रल्हादाचे हरिनाम व गोकुळचा गोविंद! त्यांच्या निःपातासाठी जे शस्त्र उपसले जाई त्या शस्त्राचाच निःपात होत असे!! सुप्त क्रांतीची ही बीजे वेगाने फोफावत उत्पतन पावत असताना त्यांचा निःपात आता कोण करू शकणार? कसा करू शकणार!!

आणि निःपात करण्याचा निश्चय करून जरी कोणी सज्ज झाला तरी ज्याचा निःपात करणे आहे तो जहाल ओळखणेही काही सुगम नाही. कोण जहाल ठरविता येईल? आता पाच सहा वर्षांपूर्वी दे. गोखले जहाल होते व तीन-चार वर्षांपूर्वी सुरेंद्रबाबू जहाल होते परंतु त्यांच्या निःपाताची जर कोणाला आता जास्त भीती वाटत असेल तर ती खरी सरकारलाच होय! त्यांना हद्दपारी न व्हावी म्हणून लोकपक्षापेक्षा इंग्रजच देवाची व सरकारची जास्त प्रार्थना करीत आहेत. काल मारक्या वाटणार्यानया गायी आज इतक्या ज्या निरुपद्रवी वाटू लागल्या आहेत त्या त्यांचेमध्ये काही फेरफार झाल्यामुळे नव्हे, तर गायीहून जास्त भयंकर प्राणी क्षितिजावर येऊ लागल्यामुळे होय व म्हणूनच १-१।। वर्षांपूर्वी बिपिनचंद्र पाल म्हणजे जहालांचे एक अग्रणी समजले गेले व आता खरा जहाल हाती लागला असे वाटून सरकार त्याचा निःपात करण्यास सोटा उगारु लागले तोच पंडित श्यामजींची डरकाळी ऐकू आली. काल महाबलाढ्य वाटणारा बिपिनचंद्र पालच आज सरकारला एक साधारणा कायदेशीर फक्त जरा जास्त कुरकुर्या स्वभावाचा नेमस्त बाबू आहे असे वाटू लागले. तेव्हा दिवसेंदिवस जहालांचा निःपात करणे हे जितके कठीण होत आहे तितकाच खरा जहाल कोण हे ओळखणेही अशक्य होत चाललेले आहे.

प्रयत्नांती आपल्यास यश येईल असे जाणून या दुर्घट कार्याला सरकारने हात घातला. हिंदुस्थानात एकीकडे चाबकाचे मार देत दुसरीकडे ममताळूपणे कुरवाळणे सुरू झाले व जी मात्रा हिंदुस्थानात लागू पडेल असे वाटते, तीच इंग्लंडमधल्या या दोन वर्षांत फारच उन्मत्त होत चाललेल्या हिंदी विद्यार्थ्यांनाही देण्यात आली. पार्लमेंटमध्ये सुधारणा देण्याविषयी रोज रात्री वाद चालू आहे. हिंदुस्थानच्या इतिहासातही अत्यंत प्रागतिक वस्तुक्रांती घडवून आणण्याची दवंडी पिटविली जात आहे व त्या योगाने नेमस्त पक्षाला -

परंतु लंडनमध्ये या पक्षाचे नावही उरलेले नाही म्हणा, मिळवून घेण्याचा ज्या समयी दिमाख दाखविला जात आहे, त्या समयी लंडनमधल्या एकूण एक विद्यार्थ्यांवर अपमानास्पद आरोप सुरू आहेत. इंडिया हाऊस वर रात्रंदिवस सक्त पहारा बसला आहे. पंडित श्यामजीच्या नावाने सर्वत्र खडे फुटत आहेत. बिपिनचंद्र पाल व इतर गृहस्थ यांचे पायात डिटेक्टिव्हाची लुडबूड चालली आहे! परंतु या सर्व द्वेषाचा व संशयाचा परिणाम काय झाला? एका गुप्त पोलिसाला विचारता त्यांनी सांगितले की, ह्या धास्तीने हिंदी विद्यार्थी भिऊन राजकारण सोडतील अशी सरकारची अटकळ आहे. या अटकळीचे प्रत्यंतर हेच मिळाले की इंडिया हाऊसमधल्या सभांना कधीही लोटत नसे इतकी गर्दी आता दर रविवारी लोटत आहे! पंडित श्यामजींची आक्सफर्डमधील हर्बर्ट स्पेन्सरची देणगी त्या युनिव्हर्सिटीने झिडकारून परत करावी म्हणून युनिव्हर्सिटीत चळवळ होताच ल्न्द्नमध्ये भर सभेत पंडितजींच्या देशभक्तीचा गौरव करून अभिनंदनपर ठराव त्यांना धाडण्यात आला. लंडनमध्ये या सरकारी निःपात मोहिमेला लोक किती दबले आहेत, हे समजण्यास एकच गोष्ट सांगणे बस्स होईल, की हिंदुस्थानात सुरेंद्र हे जसे सरकारला नेमस्त वाटले तसे लंडनमध्ये सरकारला-कृपेला पात्र नसला तरी भीतीला - आपला पुरुष म्हटला म्हणजे बिपिनचंद्र पाल हे होत! लंडनमध्ये बिपिनबाबू नेमस्त आहेत असे इंग्लिश पत्रे उघड म्हणतात. इतकी लंडनची व इंग्लंडची हिंदी वसाहत सरकारच्या निःपात मोहिमेला भ्यायली!!!

अर्थातच इंग्लंडची सर्व पत्रे चिडून गेली. पंडित श्यामजींनी देशवीरांचे स्मारक उभारावे व 'दे. खुदीराम बोस, कन्हैयालाल वगैरे तरुणांना देश वीरत्वाचा मान मिळणे योग्य आहे.' हे राजद्रोही इंडियन सोशियालॉजिस्ट पत्रात प्रसिद्ध केल्यापासून त्याचेवर शिव्याशापांचा वर्षाव सुरू झाला. बिपिन चंद्रांनीही या कागदी लढाईत अक फेर झाडून दिली. इव्हिनिंग स्टँडर्ड या दैनिक पत्राने विद्यार्थ्यांवर हल्ला करण्याचे पत्करले व 'Seditious students, Rebellious Indians' वगैरे मथळ्याखाली प्रथम आडून गोळीबार सुरू केले. परंतु शेवटी आडपडदा सोडून दे. सावरकर यांचेवर उघड रीतीने दोषारोप करण्यास त्याने आरंभ केला. सर्व विद्यार्थ्यांना बेबंद करण्यास प्रवृत्त करणारे हेच गृहस्थ होत, असा त्यांचा अजमास आहे! या निरर्गल लेखाला दे. सावरकर यांच्या एका स्नेह्याने कडक व धमकावणीचे उत्तर धाडताच स्टँडर्डचे संपादक जरा स्वस्थ बसले व एक दिवस आश्चर्य चकित करून टाकणारा देखावा घडून आला तो असा-

ह्या दैनिक स्टँडर्डचे प्रतिनिधी दे. सावरकर ह्यांना भेटावयास आले! पंधरा दिवस ज्याने अद्वातद्वा टीका केली त्यांनी ही भेटीची तसदी आधीच घेतली असती तर काही बिघडले नसते! तथापि त्या प्रतिनिधीने दे. सावरकरांची मनःपूर्वक भेट घेतली. खु एडिटर म्हणतात- 'Presently a suspected Indian, with youth and intelligence stamped upon his greetings. It was Mr. V.D. Savarkar'. इंडियन राजकारण, इंडिया हाऊस, हिंदी विद्यार्थी व इतर चळवळी वगैरे विषयांवर तासभर संवाद झाला व ती हकीगत काही खरी, काही खोटी- दुसर्यायदिवशी स्टँडर्डमध्ये प्रसिद्ध झाली. तथापि इतर पत्रांनी शिवीगाळ अजून चालविली आहे. त्यातल्या त्या 'Sunday Chronicle' या पत्राच्या बातमीदाराने जराशी वस्तुस्थितीस धरून हकीकत दिलेली असल्याने त्याचे एक दोन उतारे दिल्यास खरी स्थिती थोडीबहुत उघडकीस येईल.

Sunday Chronicle चा बातमीदार इंडिया हाऊसमध्ये दे. सावरकरांच्या भेटीला आला. इंडिया हाऊसवर इतर पत्रकार जे आरोप करतात त्याप्रमाणे तेथे भयंकर असे काही दिसले नाही असे स्पष्ट म्हणून लेखक Campel Green म्हणतो, 'It may be that any eyesight is not good! It is a house of mystery, Mr. Sayamji Krishnavarma works for the independence of India. If he does not approve the assasinations of British officials who accidently or incidently suffer thereby he excuses them. He has offered five thousand Rupees towards a fund of Indian Martyr' Memorial for the men hanged in Bengal. Anyhow the shadow of Krishnavarma is on India-House. That is to be fair and to say the least. Now what is the answer? I had an opportunity of a long friendly disucussion with Mr. V. D. Savarkar, who seems to be not only the spokesman for the students but the spokesman for Mr. Shyamji Krishnavarma. He is a young Grey's Inn law student, २३ years age at guess. He has a clear olive complexion, clear, deep penetrating eyes, a width of jaw, such as I have seen in few men. His English is excellent. If I mistake not Mr. Savarkar will go far -I hope he will go far in the right direction.

इंडिया हाऊससंबंधीची प्रश्नोत्तरे देताना तो म्हणतो, 'मी विचारल्यावरून ते म्हणाले की, इंडिया हाऊस ही एक विद्यार्थी निवास संस्था आहे. येथे येण्यास अमुकच राजकीय मते लागतात असा बिलकुल नियम नाही. एक जो नियम आहे तो एवढाच की, रहिवाशाने एक पौन्ड द्यावा, राहणे व खाणे उपभोगावे. कृष्णवर्मा घराच्या भानगडीत कधीच पडत नाहीत. होय, तेथे राजकीय विवाद होतात. पण तसे तुम्ही खुद्द सरकारी निवासस्थान स्थापले तरी तेथेही चालल्याशिवाय कधीही राहणार नाहीत. राजकारण प्रस्तुत प्रसंगी आमचा प्राण आहे. इथे तुम्ही म्हणता तसे म्हणणारी व ब्रिटिशांचे राज्य कल्याणकारक आहे असे म्हणणारी मंडळीही येतात. वादविवाद चालतात. सत्य व कोटीक्रम ज्यांचे बाजूला असतो त्यांची मते प्रसार पावतात.' ते लेखक म्हणतात- 'Let me state a fact before an impression. The fact is Mr. V.D. Savarkar believes in India for Indians, in the complete emancipatiation of India from the British rule. He says India has nothing for what to thank the Engliah, or less it be the denationa-lisation, as he calls it, of the Hindus.' स्वतःचे विचार बरेच विस्तृत रीतीने देऊन ते लेखक एक गोष्ट वगळतात. असे म्हणतात की हे गृहस्थ रॅडिकल म्हणजे गोखल्यांच्या आशाकेंद्र लिबरलाहूनही लिबरल आहेत. तरी त्यांनी असे स्पष्ट कबूल केले की, हिंदुस्थानच्या पदरात आम्ही कितीही सुधारणा टाकल्या तरी हिंदुस्थानवर ब्रिटिशांचे राज्य आम्ही तसूही न मागे फिरता गाजविणार. तरवारीने आम्हास घालविल्याविना आम्ही जाणारे नाही व तरवार तुम्हापाशी शिल्लक नाही. सबब उभयहितासाठी ब्रिटिश राज्यच हिंदुस्थानात असणे उत्कुष्ट आहे. इतर पुष्कळ संवाद झाला. हे लक्षात ठेवण्याजोगे आहे की, हे लेखक इतर पत्रकारांनी केलेले आक्षेप यथातथा नसावे असे कबूल करतात. 'Mr Savarkar said,'We do not mind detectives watching outside and following us, if the climate suits them!' That last is quite English touch. It shows how the Brithish hand has moulded the intellect of young India. It has even breathed into it the British Joke... I have no evidence of fact which would justify me in reversing the statement of this nimble - minded young leader of India-House.'

डेली मेल, मँचेसेटर, डिस्पॅच वगैरे पत्रांनीही सावरकरांच्या भेटी घेऊन हकीकती दिलेल्या आहेत.

-दि.९ अप्रिल १९०९.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

३६. सर कर्झन वायलींना ठार मारले!!

लंडन : खुद्द लंडन शहरामध्ये, हिंदी, इंग्रजी डिटेक्टिव्हांची आज दिड महिना येथील झाडून हिंदी लोकांवर सत्ता पाळत असतानाही, सर कर्झन वायलीसारख्या इंडिया ऑफीसच्या केवळ अत्यंत प्रमुखच नव्हे, नावाजलेल्या अधिकार्यानचाखून झाल्याची वार्ता हिंदुस्थानात विद्युत्मार्गाने येऊन आता शिळीही झाली असेल. सर कर्झन वायली हे इंडिया ऑफीसचे मुख्य केंद्र असून येथील हिंदी विद्यार्थ्यांच्या सहवासासाठी व त्यांना मदत करावी म्हणून सरकारी धोरणाप्रमाणे सतत अविश्रांतपणे झटत असत. सेक्रेटरी ऑफ स्टेट हे प्रत्येक उगवत्या मावळत्या प्रधानमंडळाबरोबर बदलतात परंतु हिंदुस्थानच्या कारभाराची सारी सूत्रे व खरी दिशा, इंडिया ऑफीसमध्ये कायम असलेल्या अधिकाऱ्यांच्याच हाती असतात. ह्या अधिकार्यारत सर कर्झन वायली हे अप्रतिम चातुर्यसंपन्न असत. यांना माहीत नाही असा हिंदी मनुष्य इंग्लंडात नसे. राजकारणातील व व्यक्तिविषयक प्रत्येक बातमीची इत्थंभूत माहिती या पुरुषाजवळ ठेवलेली असे. फार काय, पण हिंदुस्थानच्या कारभाराची सूत्रे बाह्यातः हाती असलेल्या सेक्रेटरी ऑफ स्टेटचे सर कर्झन वायली हे प्रत्यक्ष नयनच होते. हिंदुस्थानातही इंग्रजी राज्याच्या इमानी सेवेने २० वर्षेपर्यंत त्यांनी नावलौकिक संपादिला होता.

लॉर्ड मोर्लेहून अँग्लो-इंडियन लोकांत ज्याची उणीव जास्त भासणारी आहे अशा या महापुरुषास भयंकर व निर्भयपणाने मारल्याचा आरोप ज्या तरुणावर आहे त्याचे नाव दे. मदनलाल डिंगरा असे आहे. या तरुणाची चौकशी अजून चाललेली आहे. दे. डिंगरा यांच्या पूर्ववृत्तांतातील काही काही गोष्टी आता प्रसिद्ध होत आहेत. गेल्या साली यांनीही इतराप्रमाणे आपल्या कोटावर ५७ ची वीरस्मृतिमुद्रा धारण केलेली होती. परंतु कॉलेजमध्ये कोणा एका स्नेह्याने चेष्टेने मुद्रा दूर फेकली हे पाहताच हा तरुण इतका चवताळला की तो एक सुरा घेऊन त्याच्या अंगावर तुटून पडला! दुसरे एके समयी जपानी लोकांच्या शौर्याबद्दल गोष्टी चाललेल्या असताना दे. डिंगराला या गोष्टी फार वेळा न रुचून तो तरुण म्हणाला की, त्यात काही विशेष नाही. माझे हिंदूराष्ट्रही तितकेच शूर व साहसी आहे व लवकरच आमच्याही धाष्ट्यार्ची लोक किर्ती गाऊ लागतील. इतर हिंदी तरुण म्हणाले, 'हा पोकळा डौल आहे. शरीरकष्ट व देशवीरत्वात आमचे लोक अढळ राहात नाहीत'. शेवटी वाद पैजेवर आला व हिंदू लोकांच्या साहसांची चुणूक तर पाहू या, म्हणून एकाने एक टाचणी घेऊन डिंगराच्या हातावर टोचण्यास आरंभ केला. डिंगराने तो हात जसाच्या तसाच अढळ ठेवला- टाचणी सर्व आत रोवली व रक्त बाहेर उसळले तरी डिंगराने हात हलविला नाही.

या खुनाचा निषेध करण्यासाठी सोमवारी दे. भावनगरीचे खटपटीने एक हिंदी लोकांची सभा भरली होती. अध्यक्षस्थानी दे. आगाखान हे होते. सभेला पुष्कळ हिंदी लोक जमलेले होते. पहिला ठराव दे. भावनगरीने पुढे आणला. त्यात व त्यांचे भाषणात ज्या मनुष्याची खुनाचे आरोपावरून चौकशी व्हावयाची आहे, अशावर तो आरोप शाबीत झाल्यावर करावा तसा भडिमार त्यांनी चालविला. नंतर दे. अमीर अल्ली उठले.

त्यांनीही तोच प्रकार पण जरा कमी प्रमाणावर केला व वेळ थोडा आहे म्हणून अध्यक्षांनी ठराव सभेपुढे वाचून दाखवून एकदम कित्येकांना तो पसंत आहे असे विचारले. पुष्कळसे हात उभारलेले दिसताच एकदम त्यांनी सांगितले की, 'सर्वांनुमते पास' हे वाक्य ऐकताच 'नाही, नाही, विरुद्ध मतेही येथे आहेत' असे म्हणून शब्द उटला'काय? विरुद्ध मत?' अध्यक्ष ओरडले व सर्व मागे वळून पाहू लागले. होय. होय माझे मत विरुद्ध आहे. म्हणून अधिकच जोराचा प्रतिशब्द उसळला. 'त्यांचे नाव टिपून घ्या! त्याला उभा करा! कोण आहे तो?' असा एकच गलका उडाला. 'हा मी येथे आहे व पुन्हा अध्यक्षांना अशी विनंती करतो की ठराव सर्वांनुमते पास झालेला नाही.' आता सभेत 'सावरकर सावरकर' अशी कुजबूज सुरू झाली. सर्वांनुमते ठराव पास करण्याची ज्यांना अत्यंत उत्कंठा लागलेली होती त्यांनी संतापून जाऊन दे. सावरकराना पुन्हा दटावण्याचा प्रयत्न केला. परंतु सभेचे मध्यभागी उभे राहून अधिकच शांततेने त्यांनी पुन्हा आपले मत विरुद्ध असल्याचे कळविले तेव्हा दे. भावनगरी संतापाने लाल होऊन व प्लॅटफॉर्मवरून उडी मारून खाली आले व 'पकडा त्याला! धरा त्याला!' म्हणून गर्जू लागले! तीन मिनिटेपर्यंत विलक्षण स्तब्धता दिसली व मग एकदम 'धरा! बाहेर घालवा!' वगैरे किंकाळ्या फोडीत खुर्च्या व काठ्या सर्व बाजूंनी उठू लागल्या. 'माझे मत का विरुद्ध आहे, हे अध्यक्षांनी ऐकावे' म्हणून दे. सावरकर हे बोलत होते, परंतु त्यांचे ते बोलणे ह्या चवताळलेल्या मूठभर लोकांच्या किंकाळ्यात एकू येईना. अध्यक्षांनी दे. भावनगरीस मागे ओढून, ह्या अतिरेकाबद्दल कानउघाडणीही केली. परंतु आता सर्व सभेत पक्षविपक्ष होऊन एकच आरोळी उठलेली होती. ह्या सर्वांचेमध्ये दे. सावरकर शांतपणे उभे असताना एक पामर नावाचा युरेशियन त्यांच्या अंगाला भिडला व त्याने त्यांच्या डोळ्यावर आघात केला. तरीही सावरकरांनी स्थलावरून इंचही मागे न सरता व उलट आघात न करता 'तरीही माझे मत विरुद्धच आहे' असे सांगितले. त्यांच्या डोळ्याला जखम होऊन रक्त भळभळा वाहू लागले व हे पाहताच सर्वत्रांचा संताप विकोपास गेला. दे. सुरेंद्रनाथ बानर्जींनी संतप्त होऊन 'सावरकरांना स्वमत देण्याचा पूर्ण अधिकार होता. त्यांच्यावर हात टाकणे Outrageous आहे' असे म्हणून सभा सोडून दिली. स्त्रीजन भयाने किंचाळत हॉलचे बाहेर गेला. हॉलमध्ये खुर्च्या झुगारल्या जाऊ लागल्या. शिव्या-प्रतिशिव्यांचा गोंधळ उडाला व इतक्यात हिंदी तरुणातील एकाने दे. सावरकरांवर ज्याने प्रथम आघात केला होता त्या पामरचे डोक्यात काठी घातली व तोही रक्ताने भिजून चिंब झाला. पोलिस लोक सभेत शिरलेलेच होते व सुमारे अर्ध्या एक तासात ठराव कसेबसे वाचून अध्यक्षांनी सभा संपली असे कळविले. दे सावरकर यांना आधीच बाहेर नेलेले होते व स्नेह्याबरोबर त्यांना घरीही पोचविण्यात आले होते. दुसरे दिवशी त्यांनी लंडन टाइम्सला आपले मत विरुद्ध का होते वगैरे सर्व खुलास करून एक पत्र लिहिले व त्यातील त्यांच्या समर्थनाचा परिणाम होऊन बहुतेक पत्रांनी ते पत्र आपण होऊन छापून प्रसिद्ध केले. त्या पत्राने सर्व क्षुब्ध वातावरण निवळले आहे. ते पत्र आपल्या वाचकांसाठी पुढील पाळीला धाडीन. डेली डिस्पॅच नामक पत्रातील एक उतारा मासल्यासाठी दिला आहे.

'The pale youth' who made so dramatic a protest at yesterday's meeting of Indians held to denounce the murder of Sir Curzon Wyllie turns to be Mr. Vinayak Damodar Savarkar. He is

fervent nationalist. Mr. Savarkar who as an extremely brilliant scholar, is at present, an individual of interest apart from his appearance at yesterday's meeting. He is the law student here whom the Benchers of his Inn refused to call, and at present, I understand he is waiting for the decision of the House of Lords to whom he has appealed. Like most of his nationalists he is a political theorist, and is deeply versed in all the literture of political liberty. He translated Mazzini's writings into Marathi.

यात मला असलेल्या माहितीवरून एक चूक दिसत आहे की, दे. सावरकर ह्यांच्यावरील ग्रेज इनमधील केस अजून निकालात आलेली नाही. जुलै १४ ला ती पुन्हा एकदा चालणार आहे व तिचा निकाल महाराष्ट्र वाचकांना पुढे कळवीन.

-दि. ३० जुलै १९०९.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

३७. मदनलाल डिंगरा!

लंडन : ता. १६ जुलै - ज्या तरुणाने कर्झन वायली यांचा भयंकर खून केला त्याच्याविषयी माहिती आता वर्तमानपत्रातून सविस्तर रीतीने प्रसिद्ध होत आहे. टाइम्स, डेली न्यूज, डेली क्रॉनिकलपासून तो तहत अत्यंत क्षुल्लक ग्रामपत्रिकेपर्यंत सर्व छापखाना हल्ली दररोज व दरघडी हिंदुस्थानच्या चर्चेने, या खुनाच्या विवरणाने. डिंगरांच्या वर्णनाने भरलेला असतो! ज्या दिवशी सकाळी खुनाची पहिली वार्ता कळली त्या दिवशी रस्त्यारस्त्यातून वर्तमानपत्रविके मोठमोठ्याने ओरडत सर्व दिवसभर हिंडत होते. 'डिंगराने केलेला खून! हिंदुस्थानचा द्वेष! एका हिंदूचे निधडे धाडस!' वगैरे कर्कश किंकाळ्या ऐकून मी घराचे खिडकीतून डोकावू लागलो. तो प्रत्येक घराचे दाराशी वर्तमानपत्राचे अंक विकत चाललेले होते. त्या दिवशी सर्व ब्रिटिश द्वीपामध्ये एकूण एक मनुष्याचे तोंडी 'हिंदुस्थान! हिंदुस्थान!' हा एकच शब्द होता. तेव्हापासून आतापर्यंत वर्तमानपत्रात हिंदुस्थानच्या चर्चेपुढे दुसर्याक्रोणत्याही विषयाला थारा मिळेनासा झाला आहे. किक्रेटची चर्चा देखील बंद पडली. तेव्हा इतर विषयांची काय कथा!

ज्या दिवशी रात्री डिंगराने सर कर्झन वायलीवर चार गोळ्या झाडल्या त्या दिवशी डिंगरा खुनाचे एक अर्धा तास आधी मिस बेक या आंग्लो स्त्रीबरोबर (ही बाई त्या दिवशी ज्या संस्थेचा उत्सव होता त्या संस्थेची सेक्रेटरी आहे) आपल्या नुकत्याच झालेल्या परीक्षेच्या गप्पा मारीत शांतपणे बसलेला होता व तेव्हाही तो जवळ दोन पिस्तुले, सुरी व खंजीर अशी शस्त्रे ठेवून सर कर्झनवर पाळत ठेवत होता! नंतर जेव्हा कर्झन आले तेव्हा तो दारापाशी गेला व काही बोलावयाचे निमित्त करून सर कर्झनजवळ उभा राहिला. बोलण्यास आरंभ होताच त्याने पिस्तुल झाडले नाही, तर अगदी हलके बोलण्याचे मिष करू लागला. तेव्हा कर्झन अधिकच जवळ आले. त्याचे तोंड अगदी जवळ येताच त्यांचे डोळ्याचे पाते लवते न लवते इतक्या अवकाशात चार गोळ्या मारल्याही होत्या! जवळ असलेले एक पारशी डॉक्टर लालकाका हे त्याला पकडू लागताच त्यांनाही एक गोळी घातली व ते खाली कोसळले. सर प्रोबेन हे मागून धावले तरी डिंगरा न कचरता त्यांच्याकडे झटकन फिरून कुस्ती करू लागला व त्यांचे हात पकडण्यात इतर दोन गृहस्थ गुंतले असताही त्याने त्या सर्वांना झिडकारीत सर प्रोबेन ह्यांना इतक्या जोराने खाली आदळून दिले की, त्यांच्या दोन बरगड्या चिरडून गेल्या व त्यांचा चेहरा विद्रुप झाला. त्या वेळेस आणखी काही इंडियन त्यांचे अंगाशी लगटलेले होते व त्यांनीही आपले पिस्तुल पुन्हा सरसावले होते. परंतु इंडियन लोकांवर ते न झाडणे ठीक असे बहुधा वाटून त्याने ते परत फिरविले व शांतपणे तो उभा राहिला. तो इतका शांत की, त्याची नाडी त्वरीत पाहताच डॉक्टरने म्हटले की, येथे असलेल्या या भयंकर देखाव्याला पाहणार्यात सर्व लोकांत डिंगराची नाडी अधिक शांत व सुव्यवस्थित रीतीने चाललेली होती! त्याच्या खिशात दोन कागद त्याच्या कबुलीजबाबाने व स्वसमर्थनाने भरलेले सापडले. त्याला सगळ्यांनी मिळून हातापायांनी जखडून बांधले असता 'माझा चष्मा जरा नीट घालू द्या मग मी पुन्हा हात बांधू देईन' असे तो म्हणाला व चष्मा नीट बसविण्यात आला. पोलीस कचेरीत नेल्यावर तो डोळे मिटून भिंतीशी डोके टेकून काही मिनिटे बसला व

मग हसून गप्पा करू लागला. त्या रात्री त्याला गाढ झोप लागली होती. दुसरे दिवशी जेवणावरही त्याने यथेच्छ ताव मारला. काही दिवसांनी त्याच्या एक-दोन स्नेहयांनी त्याला भेटण्यासाठी खटपट केली व एकजणाला परवानगी मिळून तो त्याला भेटला तेव्हा डिंगरा इतका निर्भय उल्हासी होता की, त्यांनी मागितलेल्या जिनसामध्ये एक आरसाही मागितला होता. 'मला ड्रेस करण्यासाठी येथे एक आरसाही नाही, तर एक छानदार आरसाही धाडून दे,' म्हणून तो म्हणाला जणू काय त्याला लग्नाचीच तयारी करावयाची आहे! असली निधडी छाती पुण्यकर्मात खरोखरीच अभिलेशनीय असते. पापकर्मात ती मनुष्याला जास्तच हिडीस स्वरूप देते!

त्याला भेटण्याची हिंदी लोकांना सक्त मनाई करण्यात आलेलीआहे. गेल्यावर्षापासून हिंदी विद्यार्थ्यांना इंग्रजी वळण लावण्यासाठी व त्यांच्यावर सूक्ष्म नजर ठेवून त्यांना राजकारणापासून परावृत्त करण्यासाठी ज्या ज्या अनेक निरनिराळ्या संस्था निघालेल्या होत्या, त्यापैकी मोठमोठ्या अँग्लो-इंडियनांनी आपल्या घरी इंडियन विद्यार्थ्यांस चहा पिण्यास बोलवावयाचे व एक मोठा समारंभ करावयाचा यासाठी एक संस्था होती. डिंगरा हा सर्व राजनिष्ठ व अँग्लो-इंडियनांनी चालविलेल्या संस्थेचा नियमित सभासद होता व कित्येक अँग्लो-इंडियनांचा त्याच्यावर फार विश्वास व त्याच्या राजनिष्ठेवर फार भरवसा असे. अशा अत्यंत भरवशाच्या मनुष्यानेच व जिथे सच्छील विद्यार्थ्याशिवाय राजकारणी चटोर विद्यार्थी कधी येऊ शकत नाहीत अशा चहासमारंभातच सर कर्झन सारख्याचा खून केल्यापासून अँग्लो-इंडियनांनी सार्वजनिक पत्रे लिहून कळविले आहे की, इंडियन विद्यार्थी दुष्ट राजकारणापासून परावृत्त व्हावे म्हणून हा चहासमारंभ करण्याचे आपणास आजपर्यंत कबूल होते. पण आता तसे समारंभ आपण कधीही करणार नाही. सर चार्लस इलियट यांनीही त्यांची समारंभ करण्याची पाळी जवळ आली असल्याने आपण तो समारंभ करीत नाही असे स्पष्ट पत्र प्रसिद्ध केलेले आहे. हिंदुस्थानी विद्यार्थ्यांवर नजर ठेवण्यासाठी नुकतीच नेमली गेलेली व आजपर्यंत रात्रंदिवस नको नको होईतोपर्यंत काम करणारी कमिटीही आज- काल वर डोके काढीत नाही. प्रथम गुप्तकटाचे शोधासाठी पोलीसांनी अचाट प्रयत्न केले असताही गुप्त कट मिळेना. तेव्हा चौकशी झटकन थांबली. इतकेच नव्हे तर प्रत्येक हिंदी विद्यार्थ्याचे पायात लुडबुडणारे डिटेक्टिव्ह या खुनापासून जास्त होण्याचे ऐवजी मुळीच नाहीसे झाले आहेत. परंतु त्याचे मुख्य कारण असे आहे की, इतःपर इंग्लिश डिटेक्टिव्हाचे ऐवजी इंडियन डिटेक्टिव्ह ठेवण्याचे ठरलेले आहे. मोठमोठ्या वर्तमानपत्रातून तक्रारी आल्या आहेत की, इंडियन लोकांची भाषा माहिती नसल्याने त्यांचेवर इंग्लिश डिटेक्टिव्ह ठेवल्याने काडीचाही फायदा होत नाही. हिंदी समजणारा इंग्लिश डिटेक्टिव्ह ठेवला तर हे इंडियन पंजाबीत बोलतात, मराठीत बोलतात, बंगालीत बोलतात तेव्हा हिंदुस्थानातून उत्तम स्वदेशी डिटेक्टिव्ह आणावेत ही सूचना सर्वांस पसंत पडलेली आहे. परंतु आजपर्यंत काय इथे थोडे इंडियन डिटेक्टिव्ह होते तर आता जास्त आणवून अधिक उपयोग होणार आहे! डिटेक्ट करण्यास जर काही नसेल तर कितीही डिटेक्टिव्ह जमले तरी काय करणार? आणि दुर्दैवाची कहाणी अशी की, इतर गरीबगुरीब विद्यार्थ्यांच्यामागे रात्रंदिवस डिटेक्टिव्ह लागलेले असताना मुख्य डिंगरासारख्या भयंकर मनुष्याच्यावर

यत्किंचितही दाब नव्हता. खुद्द डिटेक्टिव्हाचे मालक सर कर्झन वायली यांचा खून ज्यांना डिटेक्ट करता आला नाही, त्या डिटेक्टिव्ह खात्याची आदीपासून आजपर्यंत सुधारणा झालीच पाहिजे अशी सर्व राजनिष्ठा व शांतताप्रिय हिंदी लोकांची मनापासून इच्छा व विनंती आहे.

गेल्या आठवड्यात डिंगराला सेशनकमिट केले. त्यादिवशी संध्याकाळी सर्व लंडन शहरात डिंगराने दिलेला जबाब हाच एक विषय होता. त्या विस्तीर्ण शहराच्या भिंतीभिंतीवरून, दुकानादुकानांवरून डिंगराचे नाव एकसारखे लटकलेले होते. 'डिंगराचा विलक्षण जबाब', 'तो म्हणतो माझा सूड माझे देशबांधव घेतीलच', डिंगरा स्वसमर्थनास म्हणतो, 'मी देशभक्त आहे', 'डिंगरा हिंदुस्थानच्या अभ्युदयासाठी मरतो' वगैरे मोठमोठ्या टाइपांनी छापलेली पत्रके भिन्नभिन्न वर्तमानाच्या जाहिरातींसाठी एकाच रांगेने सर्व शहरभर नव्हे सर्व इंग्लंडभर लटकत होती! त्याने केलेल्या क्रूर खुनाने केली नाही इतकी उत्क्षोभक चळवळ इंग्लंडात त्याच्या कोर्टातील जबाबाने केलेली आहे! सेशनमध्ये काम चालेल तेव्हा ती हकीकत देईन. डिंगराला फाशी होईलच. परंतु त्याला तीच गोष्ट पाहिजे आहे. कारण परवा कोर्टात जबाबाचे शेवटी तो म्हणाला-

I made the statement not because I wished to plead for mercy or anything of that kind. I wish that the English people should sentence me to death for in that case the vengeance of my countrymen will be all the keener. I put forward this statement to show the justice of my cause to the outside world, specially to our sympathisers in America and Germany.

-दि. ६ ऑगस्ट १९०९.

सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

३८. सावरकरांवरील 'ग्रेज इन' मधील खटला!

लंडन : दि. २३ जुलै १९०९. दे. सावरकर यांच्यावर ग्रेज इनमध्ये चाललेल्या खटल्याचा निकाल गेल्या आठवड्यात एकदाचा लागला आहे. या खटल्यात पुरावा वगैरे गोळा करण्याचा सर्व खटाटोप हिंदुस्थान सरकारच्या साहयाने झालेला आहे इतके सांगितले म्हणजे या प्रश्नात मुख्य हट्ट कोणता होता हे उघड होणारे आहे. प्रथमतः बॅरिस्टरीची परीक्षा पास झाल्यावर सनद मिळण्यासाठी दोघा बेंचरांची शिफारस जी लागत असते ती मिळविण्यासाठी जेव्हा दे. सावरकर हे काही गृहस्थांकडे गेले तेव्हाच त्यांच्यापैकी दोघांनी साफ कळविले होते की, 'आम्ही हिंदी लोकास शिफारस जी देतो ती यापुढे इंडिया ऑफिसच्या अधिकाऱ्यांनी परवानगी दिल्याशिवाय देणार नाही. तर मी तुमच्याबद्दल आज त्या इंडिया ऑफिसकडे तपास करतो व उद्या तुम्हाला नक्की काय ते कळवितो.' याच वेळेस सर्व इंग्लंडात हिंदी मनुष्यासंबंधी हिंदुस्थानाहून जास्त उदारता दाखविली जाणे हे किती अयथार्थ व अनैसर्गिक आहे हे उघड झालेले होते. तथापि ग्रेज इनमधल्या दोघा बेंचरांनी दे. सावरकरांची जेव्हा शिफारस केली तेव्हा मग त्यांच्यावर उघड आरोप करण्याशिवाय अन्य मार्ग राहिला नव्हता व म्हणून त्यांना त्यांचेवर असलेल्या आरोपांची नोटीस देण्यात आली. आरोप तर जितके भयंकर ठेवणे शक्य तितके ठेवले गेले. राज्यक्रांती करणे, हिंदुस्थानच्या पूर्ण स्वातंत्र्याची महती गाणे, रक्तपात व युद्ध यांचा अवलंब करण्यास उत्तेजन देणे वगैरे कायद्यात सापडणारे सर्व भयंकर शब्द एकत्र करून ते आरोप ठेवण्यात आले! इतकेच नव्हे तर निम्मा खटला होऊन गेलेला असतानाही नवीन आरोप जोडण्यात येतच होते. सार्वजनिक कोर्टात एक क्षणही जो पुरावा येऊ शकला नसता तो सर्व या खाजगी चौकशीत गुपचूप रीतीने चालू देणे भाग पडलेले होते. पुराव्यासाठी दे. सावरकरांवर आज दोन वर्षे ठेवलेल्या डिटेक्टिव्हांची साक्ष झाली. त्यांचे रिपोर्ट हजर करण्यात आले. हिंदुस्थान सरकारजवळ असलेली व नाशिकच्या खटल्यात दाखल झालेली दे. सावरकरांची सर्व पत्रे भाषांतर करून देण्यात आली. व अशा रीतीने जितके शक्य तितके साहित्य एकत्र करून हा खटला सजविण्यात आला व ही सर्व चौकशी अशा गृहस्थाकडे चाललेली होती की, हिंदुस्थान व त्याबद्दलचे राजकारण या विषयाबद्दल त्यांच्या ज्ञानाची अगाधता वर्णावी तितकी थोडीच! उदाहरणार्थ, दे. सावरकर यांच्या गुरू गोविंदसिंहाच्या सभेतील भाषणाबद्दल चर्चा चालली असता एकजण विचारतात 'गुरू गोविंदसिंह कोण?' 'हा शीख लोकांचा गुरू आहे.' 'पण याचा तुम्ही उत्सव काय म्हणून केला?', 'हा हिंदुस्थानच्या थोर पुरुषांपैकी एक होता'. तेव्हा उत्सुकतेने विचारण्यात आले, 'Yes; but was be prosecuted for sedition?' त्याजवर राजद्रोहाचा खटला भरला गेला होता काय?

अशी ही चौकशी चालता चालता अखेर तिचा निकाल लागला.दे. सावरकर यांची उलट तपासणी तीन तास चालली व कसलेल्या बॅरिस्टरांनी त्यांची कसून उलट तपासणी केल्यानंतरही जेव्हा काहीच तथ्य बाहेर येईना तेव्हाच आरंभी केलेल्या अवडंबराचा नायनाट होणार असे दिसले. इतक्यात त्याच आठवड्यात कॅक्स्टन हॉलमध्ये जो सभेचा प्रकार घडला तोही आरोप आणखी वदविला गेला! परंतु टाइम्स पत्रामध्ये दे.

सावरकरांचे पत्र छापले गेल्यापासून तो आरोपही पोकळ झाला. शेवटी असा निकाल लागला की, दे. सावरकर यांजवर कोणताही गुन्हा शाबीत झालेला नाही व म्हणून ते ग्रेज इनचे कायमचे मेंबर आहेत. त्यांना मेंबरशिपचे सर्व अधिकार आहेतच परंतु त्यांच्यावर संशय आलेला असल्यामुळे त्यांना आजच सनद देण्यात येत नाही.

अशा रीतीने दे. सावरकर यांना आज मज्जाव झालेला आहे. पुढे त्यांना सनद देण्यात येईल- जर मध्यंतरी त्यांचे वर्तन निरुपद्रवी राहील तर. परंतु मला असे कळलेले आहे की, दे. सावरकर हे ग्रेज इनची मेंबरशिप सोडून देऊन व पैसे परत घेऊन आपण होऊन या वकिलीच्या धंद्यास रामराम ठोकणार आहेत. आणि त्यांनी तसे का करू नये? लो. सुरेंद्रनाथ बानर्जी यांची सिव्हिल सर्व्हिसची नोकरी एका खाजगी वादाकरता गेली व लो. अरविंद बाबू हे घोड्यावर चढता न आल्याने, आपल्या सिव्हिल सर्व्हिसच्या धंद्याला मुकले. परंतु त्यांच्या या मुकण्यानेच देशसेवेला त्यांना तनमनधनाने वाहून घेता आले. दे. सावरकर यांना तर वकिलीच्या धंद्याला सध्या तरी जे मुकावे लागत आहे ते खाजगी वादासाठी किंवा कोणत्याही शारीरिक कमतरतेसाठी नसून देशाच्या भक्तीसाठीच होय व म्हणूनच त्यांच्यावर या क्षुद्र महत्वाकांक्षेला लाथाडून देशसेवेला सर्वस्वी वाहून घेण्याची जास्तच जबाबदारी आलेली आहे.

रत्न शाणोल्लीढ झाल्याने, चंद्रकला शेष झाल्याने, जलसंचय शारदक्षिणतेने व दाता विभवतेने जसे अधिकच शोभतात, तसेच देशभक्त त्यांच्यावर आलेल्या संकटपरंपरेने जास्तच विलसत असतात. राष्ट्राने जगावे म्हणून ते मरतात; राष्ट्र श्रीमंत असावे म्हणून ते दारिद्र्यात पडतात; राष्ट्राने पोटभर खावे म्हणून ते उपास करतात; हे उपास करण्याचे महद्भाग्य दे. सावरकरांचे घराकडे येत असता ते त्यांचा स्वीकार करतील अशी त्यांच्या देशबांधवांची उत्कट आशा असल्यास त्यात काही नवल नाही. देशाला त्यांच्या बॅरिस्टरीपेक्षा त्यांच्या भिक्षावृत्तीचीच जास्त जरूरी आहे!

-दि. १३ ऑगस्ट १९०९.

३९. भयंकर नाटकाचा शेवटचा पडदा

लंडन : ता. ३० जुलै १९०९. सर कर्झन वायली व लालकाका यांच्या अमानुष खुनाचा आरोप ज्या तरुणावर ठेवलेला होता त्याची चौकशी पुरी होऊन त्याला फाशीची शिक्षा देण्यात आली. ह्या कहाती तरुणाला तुरुंगात ठेवला असता त्याचेवर फार सूक्ष्म पहारा ठेवला होता. परंतु त्याचे वर्तनात कोणतेही वेडेपणाचे वा मेंदू बिघडल्याचे प्रत्यंतर देणारी गोष्ट घडली नाही. इतकेच नव्हे, त्याला भेटावयास गेलेल्या त्याच्या ओळखीचे गृहस्थांबरोबर तो अत्यंत हसून खेळून गप्पा करीत असे, त्याला भेटण्याला जाण्याची हिंदी गृहस्थांना प्रथम सक्त मनाई होती. परंतु मागाहून परवानगी देण्यात आली. आत जाणाराचा प्रथम सक्त झाडा घेण्यात येत असे. तुरुंगात डिंगराबरोबर हिंदी भाषेत न बोलण्याची ताकीद देण्यात येत असे व मग इंग्रजी पहारेकर्या चे अगदी सन्निघ डिंगराबरोबर भाषणाची संधी देण्यात येत असे. डिंगराला हस्तस्पर्श करणे वा मिठाई वगैरे कोणतेही अन्न देणे हे जरी सक्त रीतीने बंद करण्यात आले होते तरी बाकी सर्व गोष्टी करण्यास मुभा होती. त्याप्रमाणे रोज एक-दोन हिंदी गृहस्थ जाऊन डिंगराशी बोलत असत. १५ मिनिटांपेक्षा जास्त बोलण्याची मनाई असे डिंगराने त्याचा भाऊ त्याला भेटावयास गेला असता त्याची भेट घेण्याचे मात्र साफ नाकारले. दोनदा त्याने आपल्या भावाचे तोंडही न पाहता त्याला परत फिरविले. याचे कारण असे आहे, की कॅक्स्टन हॉलमध्ये भरलेल्या हिंदी लोकांच्या सभेत ह्या डिंगराच्या भावाने मिस्टर मॉरिसन याच्या प्रेरणेने'आपण त्या मनुष्याचा भाऊ असल्याबद्दल आपणास लज्जा व धिक्कार वाटत आहे', असे सार्वजनिकरीतीने म्हटलेले होते! परंतु आता त्या भावाला आपल्या या कृत्याबद्दल अत्यंत खेद वाटत असून तो मरणाचे आधी आपल्या भावाने आपणास भेटावे म्हणून अश्रू गाळताना पुष्कळांनी त्याला पाहिलेले आहे! या एका हिंदी गृहस्थाशिवाय बाकी जितके हिंदी गृहस्थ जात तितक्यांना तो भेटण्याचे नाकारीत नाही. परंतु कोणीही इंग्लिश गृहस्थ गेला असता तो त्याला भेटण्याचे नाकारी. ज्या दिवशी फाशीची शिक्षा झाली त्या दिवशीचे आदल्या दिवशी डिंगराने त्याला भेटण्यास गेलेल्या त्याच्या पूर्व स्नेही सावरकरांना नम्र प्रणिपात करून आपले दोन-तीन हेतू सिद्धिस नेण्याची विनंती केली आहे. हे हेतू त्या तरुणाच्या विलक्षण व निधड्या मनाची थोडी तरी कल्पना देतात. त्याला हे पक्के माहीत होते- नव्हे, मॅजिस्ट्रेटचे कोर्टात त्याने होऊन हट्ट धरला होता की, I do not plead for mercy; nor do I recognize your authority over me. All I wish is that you should at once give me the capital punishgment. I want to be hanged, for then the vengeance of my countrymen will be all the more keen.

परंतु आपल्या क्रूर व निर्दय कृत्याचे प्रायश्चित्त आपल्या देहांतातच आहे हे जाणत असतानाही तो म्हणाला की, माझा पहिला हेतू हा आहे की, माझ्या देहाची उत्तरक्रिया हिंदू धर्माप्रमाणे झाली पाहिजे व माझ्या प्रेताला कोणाही अहिंदूचा व माझ्या भावाचा स्पर्श न व्हावा. माझी दुसरी इच्छा ही आहे की माझ्या दहनकाली कोणातरी ब्राह्मणाने मंत्राग्नि द्यावा (डिंगरा जातीने क्षत्रिय आहे.) माझी तिसरी इच्छा अशी आहे की माझ्या खोलीत काही कपडे व पुस्तके आहेत, ती लिलावाने विकून त्याचे पैसे येथील राष्ट्रीय

फंडास देण्यात यावेत! भयंकर वेडा हा मनुष्य! बिचार्या चे सर्व जीविताचे बिऱ्हाड उचलले जात असता तो त्याची दादही घेत नाही. परंतु खोलीतील बिऱ्हाडात फाटके कपडे व दहापाच पुस्तके अनाठायी न जाता ती राष्ट्रीय फंडास द्यावी म्हणून वारंवार बजावून सांगत आहे!! कोण अमानुष वेडेपणा हा!

दि. २० जुलै रोजी डिंगराला कोर्टात आणले. कोर्टाबाहेर शंभरावर हिंदी विद्यार्थी व गृहस्थ आत घुसण्यासाठी उभे होते. परंतु कोणाही हिंदी मनुष्याला आत जाण्याची मनाई होती डिंगराला कोर्टात आणले तेव्हा अत्यंत निष्काळजीपणाने व धीट रीतीने तो उभा होता. शेवटपर्यंत त्याचे वर्तन व चेहरा उद्दामपणाचा व तिरस्कारदर्शक असून तो चाललेल्या प्रकाराकडे अत्यंत उपहास मुद्रेने व बेमुर्वतखोरपणाने (defiant attitude) पाहत होता असे सर्व इंग्रजी पत्रे म्हणत आहेत. त्याने कोर्टात कळविले की, मी तुमची सत्ता मान्य करीत नाही व ज्याअर्थी माझ्या देशाच्या उद्धारार्थ मी हे कृत्य केले आहे त्याअर्थी मी पूर्ण निर्दोषी (Not guilty) आहे. डिंगराने सॉलिसिटर वगैरे देण्याचे नाकारलेच होते व म्हणून त्याला तुझ्या समर्थनार्थ काही बोलावयाचे असल्यास बोल असे सांगितले. तेव्हा तो म्हणाला की, माझ्या खिशात लिहून ठेवलेली माझी एक जबानी तुम्ही घेतलेली आहे तीच वाचली जावी, परंतु वर्तमान-पत्रकाच्या सूक्ष्म शोधाची वा डिंगराने वारंवार केलेल्या विनंतीची दाद लागू न देता डिंगराच्या खिशात व घरात सापडलेल्या या जबानीच्या प्रती प्रसिद्ध करण्याचे पोलिसाने साफ नाकारले. ही जबानी काय आहे व सरकार काय म्हणून ती लपवून ठेवीत आहे, याबद्दल सर्वत्र चर्चा व तर्क चालू आहेत. परंतु ती जबानीच वाचणे नाही असे समजल्यावरून निरुपायाने मॅजिस्ट्रेटपुढे दिलेली जबानी वाचून दाखविण्यात आली. त्यात डिंगरा म्हणाला : माझ्या देशात तरुण लोकांना देशभक्तीकरता फाशी देण्यात येत आहे व जन्मठेपेच्या शिक्षा ठोठावण्यात येत आहेत. इंग्लंडसाठी इंग्लिशांनी जे करावे म्हणून शिकविण्यात येते तेच माझे तरुण देशबंधू माझ्या देशासाठी करीत असता त्यांच्या दुर्बलतेचा फायदा घेऊन त्यांना मारण्यात येत आहे. याचा सूड म्हणून मी हे कृत्य केले. हिंदुस्थानात जाणारा व तेथे दहा हजार रुपये मिळविणारा प्रत्येक इंग्लिश मनुष्य माझ्या गरीब देशबांधवांतील एक हजार देशबांधवांचे खूनच करीत असतो. कारण तो चैनीत जे पैसे खातो त्यावर हे हजार लोक जिवंत राहू शकतात. ज्याप्रमाणे जर्मनीला इंग्लंडवर ज्या बलात्काराने राज्य करण्याचा कोणताही हक्क नाही, त्या बलात्काराचा सूड म्हणून मी हे कृत्य केले. माझ्या देशातील स्त्रियांवर बळजबरीचे अत्याचार होत आहेत. माझ्या देशातील लाखो लोक दरसाल उपाशी मारण्यात येत आहेत. गेल्या पन्नास वर्षांत अब्जांनी गणती व्हावी इतकी संपत्ती माझ्या देशातून लांबविण्यात आली आहे व हे मी पहात असता जेव्हा इंग्लिश लोक रशियाबद्दल व कांगो लोकांच्या दुःस्थितीबद्दल हळहळत असताना माझ्या नजरेस पडतात तेव्हा मला त्या मानभावीपणाचा असहनीय तिरस्कार वाटतो व अशा स्थितीत इंग्लंडला जिंकून त्यावर राज्य करणार्यामएखाद्या जर्मनाला उद्दाम पणाने लंडन शहरात वावरताना पाहून इंग्लिश तरुणाने त्याला मारला असता त्याची जी देशभक्ती तुम्ही वाखाणली असती त्याच देशभक्तीने मी हे कृत्य केले आहे. मी हे सत्य सर्व जगास विषेशतः अमेरिका व जर्मनी येथील आमच्या हितचिंतकास सांगत असून ते तुम्हासाठी सांगत नाही!' वगैरे आशयाची जबानी झाल्यावर न्यायाधिशांनी काळी टोपी

घातली व कोर्टाने डिंगरास पुन्हा विचारले की, 'तुला फाशीची शिक्षा का देण्यात येऊ नये याबद्दल जर काही सांगणे असेल तर सांग.' तेव्हा तो म्हणाला, 'मी एकदा सांगितलेच आहे की, तुमच्या कोर्टाची सत्ता मी मानीत नाही. तुम्हाला जे योग्य वाटेल ते तुम्ही माझे करा. मला त्याची पर्वा नाही. पण ही खात्री बाळगा की, एक दिवस असा येणार आहे की, त्या दिवशी आम्ही सबल व सत्ताधीश असू व तेव्हा जे आम्हाला वाटेल ते तुमचे आम्हीही करू!' या उत्तरानंतर न्यायाधीशांनी म्हटले, 'मदनलाल डिंगरा, माझ्या कोणत्याही बोलण्याचा तुझ्यावर परिणाम होणार नाही हे मी जाणून आहे. तुजवर खून केल्याचा आरोप शाबीत झालेला आहे व म्हणून तुला फाशीची शिक्षा देण्यात येत आहे.' रीतीप्रमाणे धर्माधिकार्याशने 'परमेश्वर तुला क्षमा करो' म्हणून म्हटले तोच डिंगरा उभा राहिलेला दिसला व म्हणाला, मला फाशी दिलीत ही तुमची फार मेहेरबानी झाली कारण माझ्या पवित्र देशभूमीसाठी माझा तुच्छ देह बळी देण्याचा सन्मान मला जो मिळाला त्याचा मला गर्व वाटत आहे. मला कशाचीही चिंता नाही.' त्वरीत तीन पहारेकऱ्यांसह हसत हसत तो पिंजर्याकतून्चालता झाला.

अशा या भयंकर नाटकाचा हा शेवटचा पडदा उघडला व त्यानंतर हा भयानक देखावा दिसला. आता फक्त एक प्रवेश उरला आहे व तो संपताच ह्या नाटकाचे भरतवाक्य होईल अशी आशा आहे.

ह्या खटल्यात निकाल होतो न होतो तोच दुसरा एक निराळ्याच पकारचा खटला उपस्थित झालेला आहे. दे. सावरकर यांनी कॅक्स्टन हॉल मधील डिंगराविरुद्ध असलेल्या आगाखानाच्या ठरावाचा जो योग्य निषेध केला त्यानंतर त्यांनी टाइम्समध्ये एक पत्र लिहून आपण ठरावाला का विरोध केला ते त्यात स्पष्ट लिहिलेले होते. पत्र सावरकरांनी ज्या दिवशी लिहिले त्या दिवशी रस्त्यातील सर्व बाजूंना वर्तमानपत्राच्या जाहीर पत्रकांवर 'सावरकरांचे समर्थन' वगैरे मोठमोठ्या शब्दांनी छापलेले मथळे दिसत होते. ह्या सर्व पत्रांनी ते पत्र प्रमुखत्वाने छापले, इतकेच नव्हे तर हेन्री कॉटन वगैरेच्या सभेने नंतर जो ठराव पास केला तो फक्त सहानुभूतीचा करून त्यात आरोप ठेवलेल्या तरुणाबद्दल चकार शब्द काढलेला नव्हता. कारण तसे करणे ही कोर्टाची बेअदबी होती. ह्या प्रकारानंतर श्री. चट्टोपाध्याय यांनी टाइम्सला एक-दोन खरमरीत पत्रे लिहून सावरकरांचे समर्थन केले. इतकेच नव्हे तर'Had I been present there I would have done exactly the same and would have supported Mr. Savarkar even at the risk of being ejected.' असे स्पष्ट लिहिलेले होते. त्याच पत्रात त्यांनी सद्यःस्थितीसंबंधानेही खरमरीत टीका करून म्हटले होते की, असे भयंकर खून हे भयंकर परिस्थितीचे अपरिहार्य परिणाम असतात व ते परिहरण करण्याचा मार्ग म्हणजे हिंदुस्थानला स्वराज्याचे पूर्ण अधिकार असणे हाच होय. ह्या स्पष्टवक्तेपणाबद्दल श्री. चट्टोपाध्याय यांना मिडल टेंपलच्या बेंचर्सनी नोटीस दिली आहे की, 'तुम्हास ह्या इनमधून मेंबरशिपचे हक्क काढून घेऊन बाहेर का घालविण्यात येऊ नये?' काम चालू आहे व ते संपताच पुढे कळवीन.

-दि. २० ऑगस्ट १९०९.

४०. इंग्रज येथून तेथून सारखेच!

लंडन : दि. ७ ऑगस्ट १९०९. या चार-पाच दिवसात हिंदुस्थानातून रूटरने बंगालमधील बायकॉटच्या वाढदिवसानिमित्त भरणार्या७ सभेविरुद्ध इंग्रजांकडून तारा धाडण्याचा सपाटा चालविलेला आहे. ती सभा हिंदुस्थान सरकारने बंद करावी म्हणून इंग्लिश लोकांचा आग्रह व्हावा एतदर्थ हा तारांचा मारा सुरू असावा व त्याप्रमाणे आजच्या प्रात्यहिक पत्रात ह्या सभेविरुद्ध कडक लेख आलेले आहेत. डेली टेलिग्राफ हे वजनदार पत्र आपल्या पत्राचे तीन रकाने भरून राहिलेल्या मुखलेखात म्हणते की, ब्रिटिश व्यापाराची जर धडगत राखणे असेल तर हा बहिष्कार बंद केला पाहिजे व विशेषतः परवा कलकत्यास होणारी बहिष्कारजयंती व मिरवणूक बंद झालीच पाहिजे.कारण की, अरविंद नावाच्या गुप्तकटाचा खटला झालेल्या (पण ते निर्दोषी म्हणून सुटले हे लेखकाने अजिबात वगळलेले आहे) गृहस्थाच्या बहिणीने केलेले निशाण मिरवणुकीत लोक उभारणार आहेत!

श्री. वीरेंद्रनाथ चट्टोपाध्याय याजवरील खटल्याचा निकाल लागला. मिडल टेंपलचे बेंचर्सनी, त्यांच्या परिक्षा होईपर्यंतही वाट न पाहता, त्या संस्थेतील सभासदपणाचे हक्क काढून घेऊन त्यांना संस्थेतून काढून दिले! श्री. चट्टोपाध्याय हे विद्वान व प्रसिद्ध लेखक असून ते आज दहा वर्षे इंग्लंडात पत्रलेखनाचा व्यवसाय करीत होते. त्यांचे वडील हे हैद्राबाद व बंगाल या प्रांतात नावाजलेले गृहस्थ आहेत. दे सावरकरां प्रमाणे उघडपणे समर्थन करण्यासाठी यांनी टाइम्सला पत्रे धाडली होती व त्यात 'I do not believe in the old-world idea of 'peaceful revolution' of Bipin Chandra Pal' वगैरे मजकूर प्रसिद्ध केलेला होता. दे. सावरकरांना फक्त सनद देण्याचे नाकारले असून त्यांचे संस्थेचे सभासदपण व अधिकार कायमच ठेवलेले आहेत. परंतु दे. चट्टोपाध्याय यांजवर तीही मेहेरबानी झालेली नाही. दे. सावरकरांची चौकशी चालली तेव्हा भोळे लोक म्हणत की, फक्त ग्रेज इन वाईट आहे. आता मिडल टेंपलने तीवरही ताण केली! ज्यास काही स्वाभिमान व प्रतिष्ठितता आहे त्यांनी पुन्हा इंग्लंडात कायद्याच्या अभ्यासाला न शिवणेच बरे. इंग्रज येथून तेथून एकच. मग ते हिंदुस्थानात असोत की इंग्लंडात असोत, ग्रेज इनचे मेंबर्स असोत वा मिडल टेंपलचे बेंचर्स असोत! इतके जरी हिंदी तरुण शिकले तरी दे. सावरकर व चट्टोपाध्याय यांचे छळाचा उपयोग झाला असे मानण्यास हरकत होणार नाही! मृत्यूची शिक्षा झालेला मदनलाल डिंगरा ह्याचा कॉलेजातील अभ्यासक्रम फारच उत्तम होता व तो परीक्षेत पहिला आलेला होता. तीन वर्षांचा अभ्यासक्रम संपवून शेवटची परीक्षाही त्याने उत्कृष्ट रीतीने दिलेली होती व महिन्या दोन महिन्यात तो हिंदुस्थानातही परत जाता! त्यांची फाशी रद्द व्हावी म्हणून स्टेडसाहेब फार खटपट करीत आहेत. त्यांचे मते त्याला जन्मठेप व्हावी. परंतु डिंगरा फाशी जाण्याविषयीच अधिक उत्सुक आहे! आपले प्रेत दहन करण्यात यावे अशी त्याची इच्छा असल्याने व ही धार्मिक बाब असल्याने येथे हिंदू लोकांनी सह्या केलेला एक अर्जही सरकारकडे धाडण्यात येत आहे की, डिंगराचा मृत देह हिंदूंचे स्वाधीन करण्यात यावा. या अर्जावर सह्या

भरपूर होत आहेत. त्याचप्रमाणे डिंगराने मला ब्राह्मणांनी उपदेश द्यावा म्हणून इच्छा केलेली असून ते धर्मकृत्य करण्यासाठी पदवीधर व धर्मज्ञ ब्राह्मणांनीही आपण तयार असल्याचे सरकारास कळविले आहे.

-दि. २७ ऑगस्ट १९०९.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

४१. भरतवाक्य

लंडन : ता. २१ ऑगस्ट. लंडनमध्ये सुरू झालेल्या महाभयंकर नाटकाचा शेवटचा पडदा भरतवाक्यालाही सुरूवात झालेली आहे! ज्या तरुणाने सर कर्झन वायली या इंडिया ऑफिसच्या व इंडियन सरकारच्या मुख्य अधिकार्याठचानिर्दय व क्रूर वध केला त्या डिंगराला गेल्या मंगळवारी फाशी दिली गेली! (१७ ऑगस्ट १९०९. त्याला फाशीची माफी होऊन जन्मठेप मिळावी अशी काही इंग्रज लोकांनी खटपट चालविली होती परंतु ती गोष्ट सरकारास रुचली नाही. इतकेच नव्हे तर सरकारपेक्षा मि. डिंगरालाच जास्त रुचली नाही! तो सारखा हट्टच धरून बसला की, मला फाशी झालीच पाहिजे. कारण 'So that the vengeance of my countrymen will be all the more keen!' उभय पक्षांनाही फाशी रुचली होती. डिंगरा तुरुंगात गेल्यापासून त्याच्याकडे भेटण्यास त्याचे पुष्कळ इंडियन स्नेही जात असता त्यांच्याशी तो अत्यंत हसून खेळून गप्पा करी. तुरुंगात तो पुस्तक वाची व लेख लिही. त्याला मरणानंतर जाळावे म्हणून त्याने फार प्रयत्न केलेले होते. त्याप्रमाणे येथील लोकांनी देखील सहया करून अर्ज केला की, डिंगरा हा हिंदू असल्याने व त्याची हिंदुधर्माप्रमाणे उत्तरक्रिया व्हावी अशी फार इच्छा असल्यामुळे त्याचे प्रेत जाळण्यात यावे. परंतु सरकारने त्या अर्जाची काही एक दाद न घेता त्याला जाळण्याचे साफ नाकारण्यात आले. मेल्यानंतरही डिंगराच्या प्रेताला ही और्ध्वदेहिक शिक्षा दिली नसती तर काही वावगे झाले असते असे नाही.

मंगळवारी सकाळी डिंगरा गाढ झोपेतून जागा झाला. त्याने उत्तम पकारे पोषाख केला. सकाळचा फराळही थोडासा केला. सुमारे ९ वाजता ठरलेली घंटा वाजू लागली. त्या दिवशी आत कोणालाच, वर्तमानपत्राच्या बातमीदारांनाही येऊ दिले जाणार नाही, असे आधीच सक्त हुकुमाने प्रसिद्ध झाले असल्याने नुसती दरवाज्याबाहेर गर्दी होती. आज्ञा नसताही आत जाण्यासाठी धडपड करीत हिंदी लोक तुरुंगाभोवती घिरट्या घालीत फिरत होते. इंग्रजही दोन-तीनशे जवळ जवळ उभे होते. परंतु आत कोणालाही जाता आले नाही. घंटा वाजू लागताच डिंगराकडे ख्रिस्ती धर्माचे धर्माधिकारी आले, परंतु त्यांचा उपदेश आपल्याला नको, आपण हिंदू आहोत व हिंदुधर्माप्रमाणेच आपण मरणार असा त्याने हट्ट धरला. नंतर अनावृत मस्तकाने व दृढ पदन्यासाने तो वधस्तंभाकडे चालला. वधस्तंभावर चढला तेव्हा तो इतका बेफिकीर होता की त्याला कोणत्याही प्रकारचा हात देणे जरूर पडले नाही. वधपाशात मान गुंतली. ठोकळा उडाला व मदनलाल डिंगरा आठ फूट अुंचीवरून मृत्युचे जबड्यात कोसळला. थोड्या वेळाने प्रेताची रितसर चौकशी चालताना दे. मास्तर या पारशी गृहस्थांना आत आणविले गेले. ते डिंगराचे व सावरकरांचे एक स्नेही होते. त्यांचे समक्ष डिंगराचे प्रेताची चौकशी झाली. त्या वेळेस डिंगराच्या प्रेताचे दर्शन भयप्रदच होणारे होते! त्याचे चेहर्याडवरदुःखाची वा भयाची छटा नव्हती. त्याचे अंग ताठ झालेले होते. त्याचे डोळे वटारलेले होते. अंगात नेहमी जो पोषाख घालून तो कॉलेजात जाई तोच पोषाख चढलेला व त्याची मान कंठमणी फुटल्यामुळे लुळी पडलेली!

डिंगराचा मृत्यु तत्काळ झालेला होता. एका मिनिटात सर्व निकाल लागला. एका मिनिटात शेवटचा पडदा पडला!

परंतु या अपूर्व नाटकाचे शेवटचे भरतवाक्य तो पडदा पडण्यापूर्वी सुरू झालेले होते. डिंगराची केस चालली असताना त्याने एक स्वसंरक्षणार्थ लिहिलेला जबाब त्याचे खिशात सापडलेला होता. तो जबाब कोर्टात वाचावा असा त्याचा अत्यंत हट्ट असताही व तो जबाब आपणास मिळावा म्हणून सर्व पत्रकर्त्यांचा आटोकाट प्रयत्न चालला असताही ब्रिटिश अधिकाऱ्यांनी व पोलिसांनी तो लेख प्रसिद्ध करण्याचे साफ नाकारून आतल्या आत दडपून टाकलेला होता. ही गोष्ट सर्वत्र वर्तमानपत्रातून प्रसिद्ध आहे. ह्या दस्तऐवजाची प्रसिद्धी पूर्ण अशक्य होती परंतु डिंगरा फाशी जाण्याचे आधीच एक दिवस सर्व लंडन शहर एखाद्या भूतबाधेसारखे दचकून वेडावले. झाले तरी काय? तर ह्या ब्रिटिशाच्या व पोलिसांच्या तिजोरीत दाबून टाकलेल्या एकुलत्या एक दस्तऐवजाची चोरी होऊन कोण्या एका हिंदूने तो छापून प्रसिद्ध केला. त्याच्या हजारो प्रती रस्त्यात हातोहात वाटल्या जाऊ लागल्या! पोलिसांना तर तोंड बाहेर काढवेना. त्यांची तिजोरीतील प्रत तशीच त्यांचेपाशी, मग ही दुसरी प्रत कशी पैदा झाली? अनेक शंका! ब्रिटिश तुरुंगातील कोणी गोरा अधिकारी तर हिंदी लोकांना फितूर नाही? कोणी म्हणे डिंगराचे कृत्य हे एका गुप्त कटाचेच अंगभूत असले पाहिजे, त्या शिवाय ही त्याची जबानी दुसर्याेसकशी माहिती असणार? कोणी म्हणाले, कट आधी नसावा, पण तुरुंगात असताना त्याचे कपड्याची ने आण होत असताना ही प्रत बाहेर छपवून धाडली असावी! एकच गोंधळ चाललेला आहे. ती प्रत अस्सल आहे यात शंका नाही. कारण डेली मिरर म्हणते की, 'त्यात चक्क असे लिहिलेले आहे की,'ही प्रत डिंगराचे लेखाची हुबेहुब नक्कल आहे असे आम्ही प्रतिपादन करतो. जर ब्रिटिश सरकार तसे नाही असे म्हणत असेल तर त्याना 'We challenge them to prove otherwise before the whole world' सर्व जगासमोर आव्हान करतो की, तसे त्यांनी मूळ नक्कल प्रसिद्ध करून सिद्ध करावे! पोलिसही कबूल करतात की ही अस्सल प्रत आहे. ती निदान वर्तमानपत्रात तरी प्रसिद्ध होऊ नये म्हणून सर्वांनी खटपट केली. पण तसे करणे निष्फळ होऊन शेवटी खुद्द सरकारी प्रमुख पत्र डेली न्यूज ह्यानेच ती सर्व लेखी जबानी छापून काढली. टाइम्स, स्टॅन्डर्ड वगैरे पत्रे चिडून जाऊन लेख लिहित आहेत व गुप्त कटाबद्दल हिंदी लोकांना, ढिलेपणाबद्दल व गबाळवृत्तीबद्दल पोलिसांना व मूर्खपणाबद्दल'डेली न्यूज'ला शिव्या हासडीत आहेत!

परंतु डेली न्यूजने ते वक्तव्य छापले नाही, त्यानेही (challenge) आव्हान प्रसिद्ध केली नाही तोच, अमेरिकेतून चवताळलेल्या इंग्रजांच्या तारा आल्या की, डिंगरा ज्या दिवशी फाशी गेला त्याच दिवशी अमेरिकन पत्रांनी हेच हस्तपत्रक मोठमोठ्या टाइपात छापलेले होते! 'ब्रिटिश सरकारला ठकविले! डिंगराची दाबून टाकलेली जबानी! अद्भूत चमत्कार!' वगैरे विलक्षण मथळ्याखाली हे 'आव्हान' छापून अमेरिकन पत्रे विसावा घेतात न घेतात तोच आयर्लंड दत्त म्हणून पुढे आले! फार काय, पण कालच चहुकडे तारा प्रसिद्ध झाल्या आहेत की, 'Ireland honours Dingra! Huge placards with deep black borders and with the inscription 'Ireland honoure Mandanlal Dingeas who was proud to lay

down his life for the sake of his Country.' in letters twelve inches in length were found posted today on walls within few miles of Dublin!' एकेक फूट जाडीच्या अक्षरांची जाहीरपत्रके भिंतीवर अडकवलेली की, 'आयर्लंड डिंगराचा सन्मान करते आहे!'

सावरकरांचे स्नेही दे.मास्तर या पारशी गृहस्थाची डेली मिररच्या बातमीदाराने भेट घेतली तेव्हा त्याने विचारले - Will he be considered as a martyr by the Indians? दे मास्तर म्हणाले की, Certainly. He has laid down his life for his country's good. Whether his idea of this'good' was right or wrong is a matter of opinion.

एका इटालियन वर्तमानपत्राने एक चित्र दिलेले आहे. त्यात एक मोठा कडा काढलेला असून पायापाशी हिंदुस्थान, त्यावर इजिप्त, सोमालीलँड वगैरे विटा, त्यावर वसाहती व त्यावर इंग्लंड बसलेले आहे. इतक्यात स्फोट होतो व' हिंदू नॅशनॅलिस्ट' बार उडवितो. हिंदुस्थानला खिंडार पडते व सर्व कडा डळमळू लागून घाबरलेला जॉनबुल म्हणतो, 'अरे हा वाडा ढासळला! ह्याचा पायाच पोखरला गेला! माझे अंगास कोण कापरे भरले आहे!'

जर्मनी व फ्रान्स या देशातील पत्रात तर हिंदुस्थानच्या चळवळीची हकीकत देऊन इंग्लंडविरुद्ध फार कडक लेख येत आहेत. हा सर्व मत्सराचा परिणाम असावा झाले!

-दि. १० सप्टेंबर १९०९.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

४२. दे. सावरकरांचे पत्र

लंडन : इ.स. १८५७ सालच्या युद्धप्रसंगाचा लिहिलेला एक इतिहास कस्टम खात्याच्या नियमाप्रमाणे हिंदुस्थानात आणणे मना करण्याविषयी हिंदुस्थान सरकारने सोडलेला व इंग्लंड व हिंदुस्थान यांतील बर्याचमत्रात प्रसिद्ध केलेला एक हुकूम माझे नजरेस नुकताच आणण्यात आलेला आहे. त्या हुकमात माझे नावाचा उल्लेख असल्याने मला त्यासंबंधी हे पत्र लिहावे लागत आहे.

हे पुस्तक अजून अप्रकाशित आहे हे सरकारासही कबूल आहे व म्हणून जे पुस्तक कोणत्या स्वरूपाचे आहे हे निश्चयात्मकतेने कोणासच ठरविणे अशक्य होणारे आहे, अशा एखाद्या पुस्तकाला ते जन्म पावण्याचे आधीच राजद्रोही ठरवून तत्प्रसिद्धीची बंदी करणे हे कायदेशीर असेल वा नसेल तरीऱ्हे न्याय्य नाहीच नाही. परंतु हे पत्र त्या मुद्याबद्दल नव्हे. हिंदुस्थानच्या गव्हर्नर जनरलने मला न कळविता वा यासंबंधी माझे म्हणणे ऐकण्याची तसदी मुळीच न घेता त्या हुकमात माझे नाव बेधडक घुसवून देण्याचा जो अश्लाघ्य प्रकार केलेला आहे त्याबद्दल हे पत्र मी लिहीत आहे. सरकारला मिळालेली माहिती विश्वसनीय होती वा नव्हती, जर ती माहिती विश्वसनीय होती तर मजविरुद्ध आणलेल्या या आरोपाची मला सूचना देऊन माझे म्हणणे ऐकण्यात सरकारच्या सरळतेला वा माहितीच्या विश्वसनीयतेला काही कमीपणा आला असता असे नाही आणि जर ती माहिती विश्वनीय व पुरेशी नव्हती तर तिच्यावर अंधळा निश्वास ठेवून माझे नाव त्या पुस्तकाशी जोडण्याचे आधी मला त्याबद्दल स्वसमर्थन करण्यास सांगणे हे सरकारचे कायदेशीर व नैतिक कर्तव्यच होते, परंतु घाईने मजवर अचानक हल्ला करण्यातच सरकारला समाधान वाटलेले दिसते.

एतदर्थ अशा स्थितीत मला जे करणे शक्य आहे व इष्ट आहे ते इतकेच की, सरकारच्या हुकमात केलेल्या अस्पष्ट उल्लेखावरून त्यांच्या कल्पनेसमोर असलेल्या त्या अज्ञात पुस्तकाचे स्वरूपाचा जो काही थोडाबहुत बोध होण्यासारखा आहे तशा स्वरूपाच्या कोणत्याही पुस्तकाशी माझे नावाचा अर्थाअर्थी काही एक संबंध नाही हे सार्वजनिकरीत्या प्रसिद्ध करणे होय व म्हणूनच मी हे पत्र आपणास लिहिले आहे. आपण व आपले व्यवसायबंधू हे पत्र छापतील अशी आशा करणारा,

-दि. १७ सप्टेंबर १९०९.

४३. विजयादशमीचा उत्सव

लंडन : ५ नोव्हेंबर- हिंदुस्थानात ख्रिस्तमस साजरा करण्याची पद्धती जसजशी कमी होत व लज्जास्पद वाटत चालली तसतशी लंडनमध्ये विजयादशमीचे समारंभ करण्याची पद्धत माननीयतेची व वाढत्या जोराची होत चालली. थोड्या वर्षांपूर्वी विशेषतः बंगाल व मद्रासकडे ख्रिस्तमस हिंदु सणांपेक्षा जास्त मानला जाऊन 'सुशिक्षित' लोकांना ख्रिस्तमसची कार्डे शेकड्यांनी वाटली जात. जरी 'अशिक्षित' हिंदू समाज या अपुर्याससणाचा विटाळ न होऊ देता इमानीपणाने आपल्या वाडवडिलांच्या उत्सवातच उत्साह मानीत होता तरी इंग्लंडमध्ये विजयादशमीच्या नावावर राहो पण आम्ही हिंदू आहो म्हणून सांगणे ही शरमेची व फाजील धर्मभोळेपणाची व रानटी आडदांडपणाची गोष्ट समजली जाई! तीन वर्षेही झाली नाहीत; एके दिवशी एका खानावळीत आम्ही जेवावयाला बसलो. आमचे शेजारी दुसरा एक आमचा हिंदू स्नेही बसला होता. आम्ही येण्याचे सुमारे दोन वर्षे आधी हे गृहस्थ इंग्लंडात आलेले असल्याने इंग्लंडच्या चालीरितीविषयी केव्हा केव्हा साहजिकपणेच आम्हास माहिती सांगत. टेबलावर दुसरे बाजूस दोन इंग्रज स्त्रिया त्याच खानावळीत राहणार्याि्व म्हणून जरा ओळखीच्या बसलेल्या होत्या. गोष्टीवरून गोष्ट निघता रविवारी चर्चमध्ये जाण्याचे प्रश्न चालले व माझे स्नेही म्हणाले,'होय, मीही रविवारी चर्चमध्ये जातो. प्रत्येक ख्रिश्चनने गेलेच पाहिजे.' आम्हाला आमच्या या हिंदू स्नेह्याच्या उत्तराचे मोठे गूढ पडले. इतक्यात त्या इंग्रजी स्त्रियांनी आम्हालाही चर्चमध्ये जाण्याबद्दल विचारले तेव्हा आम्ही म्हणालो, 'कधी कधी आम्ही पाहण्यासाठी जातो. बाकी आम्ही हिंदू लोक रविवारी चर्चमध्ये जाण्याची जरूरी मुळीच मानीत नाही.' तर आपण हिंदू आहा काय?' मोठ्या दयार्द्र मुद्रेने ह्या स्त्रिया म्हणाल्या. स्वाभिमान स्वराने आम्ही उत्तर दिले की, 'आम्हास फार मोठी धन्यता वाटत आहे की आम्ही हिंदू आहो, जेवणानंतर आमचा स्नेही म्हणाला,'कशाला तुम्ही सांगितलेत आपण हिंदू आहात? हे जरा इंग्रजांच्या कानाला ठीक लागत नाही,' आम्ही उत्तर केले, 'त्यांच्या कानाला तुमच्या वडिलांचेही नाव ठीक लागत नाही मग ते तुम्ही फिरवाल काय? कानाला वाईट लागते म्हणून जर धर्म छपविणे शिष्टसंमत आहे तर मग इंग्रजच आम्ही हिंदू आहोत असे का सांगत नाहीत? त्यांचे ख्रिश्चन असणे हे आमचे कानाला वाईट लागते हे त्यांनाच आपण जाऊन कळवा.'

ही तीन वर्षांच्या पूर्वीची स्थिती पालटली आणि आता हिंदुस्थानात ख्रिस्तमसची कार्डे वाटणे व इंग्लंडात हिंदुस्थानची लज्जा वाटणे बंद पडले व त्या जागी खुद्द लंडन शहरात विजयादशमीचे उत्सव मोठ्या समारंभाने गाजू लागले. मी हिंदू आहे हे सांगण्यात तरुणांना कोण अभिमान वाटू लागला आहे! आज आमचा हिंदूंचा सण आहे याची त्यांना कोण धन्यता वाटत आहे! श्रीरामाचे नावाचा जयजयकार लंडनमध्ये कोण गजराने होत आहे! असे स्थित्यंतर तीन वर्षांत झाले.

विजयादशमीचे दिवशी सर्व हिंदी लोकांची एक मेजवानी क्वीन्सरोड हॉलमध्ये झाली.'श्रीरामो विजयते' या मथळ्याच्या सुवर्णपत्रिका सर्व लंडनमधील हिंदू गृहस्थांस वाटल्या होत्या. मेजवाणीच्या पत्रिकेची वर्गणी

तीन रुपये होती. तरी शंभरावर हिंदी समाज हॉलमध्ये जमलेला होता. त्यात मोठमोठे व्यापारी, प्रोफेसर, डॉक्टर, विद्यार्थी असून देशभक्त मोहनलाल गांधी हे अध्यक्ष होते. हिंदी स्त्रियाही हजर होत्या. हा निव्वळ भारतीय उत्सव असल्याने हिंदी मनुष्याविरहित दुसरा मनुष्य कोणी येऊ दिला गेला नाही. हॉलमध्ये मेजवानीच्या सुंदर पंक्ती, धूपाचा धार्मिक दरवळ, मध्यभागी लावलेले भव्य राष्ट्रीय निशाण व त्यावरील एकेक फूट जाडीची 'वंदे मातरम्' ही अक्षरे व राष्ट्रीय गीताचे स्वर यांनी फार शोभा आलेली होती. हिंदू रीतीप्रमाणे समारंभ सुरू होऊन दे. गांधींचे कळकळीचे भाषण झाले ते म्हणाले, आजच्या प्रसंगी पाने वाढणे, पाणी घालणे, स्वैपाक करणे वगैरे सर्व कामे प्रोफेसर, डॉक्टर वगैरे दर्जाच्या स्वयंसेवकांनी केलेली पाहून मला आमच्या लोकांत वाढत चाललेल्या लोकसेवातत्परतेची आणखी एक प्रचिती मिळाली. अशाप्रसंगी मला व आपणाला एकत्र होऊन भेटी घेता येतात ही किती आनंदाची गोष्ट आहे! लंडनमध्ये असला समारंभ होत असेल हे मला आतापर्यंत खरे वाटले नसते. हा समारंभ हिंदू असताही तेथे माझे मुसलमान, पारशी वगैरे देशबंधू प्रेमाने येतात हेही ध्यानात घेण्यासारखे आहे. श्रीरामाचे सद्गुण जर आपल्या राष्ट्रात पुन्हा उतरतील तर आपल्या उन्नतीला वेळ लागणार नाही'. नंतर हिंदुस्थानच्या नावाचा जयघोष होऊन मातृभूला पुष्पांजली अर्पण करण्यासाठी दे. गांधींनी त्यांच्या बरोबर आलेले साउथ आफ्रिकेतील प्रसिद्ध देशभक्त प्रतिनिधी अल्ली अझीझ यांना सांगितले. ही मातृभूला अर्पण होणारी पुष्पांजली देताना या मुसलमान देशभक्तांनी दोन मिनिटेच चटकदार भाषण केले व म्हटले की, हिंदू व मुसलमान यांची जी भूमी ती हिंदुस्थानची भूमी त्वरीत उन्नत व समर्थ होवो. त्यांना अंतःकरणपूर्वक दुजोरा देण्यास दे. वीरेंद्रनाथ चट्टोपाध्याय उठले तेव्हा लोकांनी त्यांचा सत्कार केला. त्यांचे भाषण तीनचार मिनिटे होऊन मग मातृभूला सर्वांनी पुष्पांजली अर्पण केली. अध्यक्ष दे. गांधी यांनी नंतर श्रीरामचंद्रास पुष्पांजली अर्पण करावी म्हणून दे. सावरकर यांस सांगितले व म्हणाले की, काही मतभिन्नता असली तरी मला दे. सावरकरां सन्निध बसण्याची संधी मिळाली याबद्दल अभिमान वाटत आहे. त्यांच्या स्वार्थत्यागाची व देशभक्तीची मधुर फळे आपल्या देशाला चिरकाल लाभोत'. अध्यक्षांनी सांगितल्याप्रमाणे श्रीरामचंद्राचे चरणांवर पुष्पांजली अर्पण करण्यास उठताना दे. सावरकर म्हणाले, मी भाषण करण्यास उठताना आपण सारखा पाच मिनिटेपर्यंत जो हा गजर करण्याची तसदी घेतलीत त्याबद्दल मी आपले फार आभार मानतो. कर्तव्य हे स्वतःच सुखदायी आहे. परंतु ज्यांच्यासाठी ते केले जाते त्यांच्याकडून ते जेव्हा वाखाणले जाते तेव्हा जास्तच सुखदायी होणारे आहे. आज मला आभार आणखी एका गोष्टीबद्दल मानणे आहे. ती गोष्ट ही की, मला आपण प्रस्तुतच्या कोणत्याही विषयावर बोलणे भाग न पाडता श्रीरामाच्या काळाबद्दल बोलण्याची सेवा सांगितलीत. प्रस्तुत स्थितीबद्दल काय बोलणार? प्लेग व दुष्काळ व शृंखला? त्यापेक्षा एक तासभरच का होईना पण भारतभूमीच्या वैभव कालात संचरणे हे किती तरी महत् भाग्य आहे! जेव्हा कालीदास कविता करीत, गौतम उपदेश देत, विक्रम सिथियनांना व चंद्रगुप्त ग्रीक लोकांना जिंकीत, राम राज्य करीत व वाल्मिकी वीरकाव्य गात, त्या काळात मला आपण जाण्याची परवानगी दिलीत हे आपले आज मजवर दुसरे उपकार आहेत!' नंतर रामायणातील निरनिराळे भाग वाल्मिकीचे सरस वाणीने वाचून व विवर्णून दे. सावरकर म्हणाले,'जेव्हा श्रीराम आपले पित्याचे

वचनासाठी वरवर, परंतु राक्षसक्षयासाठी मुख्यतः राज्य सोडून वनवासात शिरले तेव्हा त्यांचे ते कृत्य महत् होते. जेव्हा श्रीरामचंद्रानी लंकेवर चाल केली व अपरिहार्य व धर्म्य युद्धाला सज्ज होऊन रावणाला ठार मारले तेव्हा ते कृत्य महत्तर होते. परंतु जेव्हा शुद्धीनंतरही सीतेला उपवनात'आराधनाय लोकस्य मुय्चतो नास्ति मे व्यथा' म्हणून सोडून दिली तेव्हा त्यांचे ते अवतारकृत्य महत्तम होते!!! रामाचे व्यक्तिविषयक वा कुलविषयक कर्तव्य त्यांनी त्यांच्या लोकनायकाच्या राजाच्या कर्तव्यासाठी बळी दिले! रामाचे अवतारकृत्य व श्रीरामचंद्राची मूर्ती जोपर्यंत तुम्ही दृढतेने हृदयात धराल तोपर्यंत, हिंदूंनो, तुमची अवनती सहज नष्ट होण्याची आशा आहे. तो दशरथाचा पुत्र, तो लक्ष्मणाचा भाऊ, तो मारुतीचा स्वामी, तो सीतेचा पती, तो रावणाचा निहन्ता श्रीराम जोपर्यंत हिंदुस्थानात आहे तोपर्यंत हिंदुस्थानची उन्नती सहजलब्ध राहणारी आहे. श्रीरामाचा विसर पडला की हिंदुस्थानातला राम नाहीसा झाला. हिंदू हिंदुस्थानचे हृदय आहे. तथापि इंद्रधनुष्यात जसे खरे सौंदर्य रंगांच्या अनेकतेने न बिघडता ते अधिकच खुलते, तसेच मुसलमान, पारशी, यहुदी वगैरे जगातील सर्व सुधारणेचे उत्तमांश मिसळून घेऊन हिंदुस्थानही कालाच्या आकाशात अधिकच खुलेल.' वगैरे आशयाचे सुमारे पाऊण तास भाषण झाल्यावर श्रीरामचंद्रास पुष्पांजली अर्पण केली गेली. नंतर सभाध्यक्ष गांधींनी सावरकरांचे भाषण सर्वांनी अक्षरशः लक्षात घ्यावे व त्यातील शेवटच्या उ-द्दीपक भागातील स्वार्थत्यागाच्या विनंतीची सर्वांनी पूर्णता करावी असे सांगितले व नंतर राष्ट्रगीत होऊन समारंभ पार पडला.

-दि. २६ नोव्हेंबर १९०९.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक

सांत्वन

(वहिनीस पत्र)

ह्या पुस्तकातील शेवटचे बातमीपत्र ५ नोव्हेंबर १९०९ चे आहे ह्यानंतर सावरकरांनी बातमीपत्र पाठविण्याचे किंवा ती प्रसिद्ध होण्याचे स्थगित झाले. कारण 'काळ' चे संपादक दे. भ. परांजपे यांनाही शिक्षा झाली. या आधी २८ फेब्रुवारी १९०९ ला सावरकरांचे थोरले बंधू गणेश उपाख्य बाबाराव यांस, ते परांजप्यांवरील अभियोगासाठी मुंबईस गेले असता, अटक झालेली होती. ८ जून १९०९ ला त्यांना जन्मठेप, काळेपाणी नि सर्वमत्ता राजहृत करण्याची शिक्षा झाली. दि. १३ नोव्हेंबर १९०९ ला कर्णावती (अहमदाबाद) येथे लॉर्ड मिंटोवर प्राणघातक हल्ला झाला. या प्रकरणी बडोद्याचे उत्साही युवक मोहनलाल पंड्या यांस आणि त्यांचे स्नेही म्हणून नारायन दामोदर सावरकर (वीर सावरकरांचे धाकटे बंधू) यांसही अटक झाली.

२१ डिसेंबर १९०९ ला बाबारावांचे अध्यर्थनही फेटाळले गेले आणि त्यांचा सूड म्हणून त्याच दिवशी रात्री अनंत कान्हेरे याने कलेक्टर जॅक्सन यास गोळी घालून ठार मारले.

अशा परिस्थितीत बाबारावांची पत्नी सौ. येसू-बाई यांनी त्यांचे धाकटे दीर विनायक यांस, नाशिक येथे त्यांच्यावर आलेल्या संकटाचे वर्णन करणारे पत्र लिहून आता काय करावे असे विचारले. त्या त्यांच्या पत्राला उत्तर देताना, अशा भयंकर परिस्थितीत त्यांचे सांत्वन करण्यासाठी सावरकरांनी वहिनींना लंड नहून धीर देणारे काव्यमय नि सांत्वनपर पत्र लिहिले.ते पत्र असे-

जयासी तुवां प्रतिपाळिले। मातेचे स्मरण होऊ न दिले

श्रीमती वहिनी वत्सले। बंधु तुझा तो तुज नमी

आशीर्वाद पत्र पावले। जे लिहिले ते ध्यानी आले

मानस प्रभुदित झाले। धन्यता वाटली उदंड

धन्य धन्य आपुला वंश। सुनिश्चये ईश्वरी अंश

की रामसेवा-पुण्य-लेश। आपुल्या भाग्यीं लाधला

अनेक फुले फुलती। फुलोनियां सुकोन जाती

कोणी त्यांचे महती गणती। ठेविली असे?

परि जे गजेंद्रशुंडेने उपटीले। श्रीहरीसाठी मेले

कमलफूल ते अमर ठेले। मोक्षदाते पावन

त्या पुण्य गजेंद्रासमची। मुमुक्षुस्थिती भारतीची

करुणारवें ती याची। इंदीवरश्यामा श्रीरामा

स्वोद्यानीं तिने यावे। आपल्या फुलास भुलावे

खूडोनियां अर्पण करावे। श्रीरामचरणी

धन्य धन्य अपुला वंश। सुनिश्चयें ईश्वरी अंश

श्री-राम सेवा-पुण्य लेश। आपल्या भाग्यी लाधला

अशीच सर्व फुले खुडावी। श्रीरामचरणीं अर्पण व्हावी

कांही सार्थकता घडावी। या नश्वर देहाची

अमर होय ती वंशलता। निर्वंश जिचा देवांकरिता

दिगंती पसरे सुगंधता। लोकहितपरिमलाची

सुकुमार आमुच्या अन्त फुला। गुंफोनि करा हो सुमन-माला

नवरात्रीच्या नवकाला। मातृभूमी वत्सले

एकदा नवरात्र संपली। नवमाला पूर्ण झाली

कुलदेवी पकटेले काली। विजयालक्ष्मी पावन

तू धैर्याची असशी मूर्ति। माझे वहिनी, माझे स्फूर्ति

रामसेवाव्रतांची पूर्ति। ब्रीद तुझें आधींच

महत्कार्याचे कंकण धरिले।आता महत्तमत्व पाहिजे बाणले

ऐसे वर्तन पाहिजे केले। की जे पसंत पडले संताना

अनेक पूर्वज ऋषीश्वर। अजात वंशजांचे संभार

साधु साधु गर्जतील। ऐसे वर्तणें या काला

माझे मृत्युपत्र

मार्च १९१०

ह्याप्रमाणे सावरकरांनी वहिनींना धीर देणारे पत्र पाठविले. पण पुढे जॅक्सन वधाची झळ सावरकरांपर्यंत पोचली. पुढे तेही तापाने आजारी झाले. ह्या स्थितीती सावरकरांनी लंडनमध्ये रहाणे ठीक नव्हते म्हणून त्यांच्या मित्रांनी त्यांना जानेवारी १९१० मध्ये पॅरिसला नेले. पण पॅरिसच्या त्या वातावरणात सावरकरांचे मन रमेना. आपले सहकारी संकटात असताना आपण तेवढे परदेशात सुरक्षित रहावे हे त्यांना योग्य वाटेना.

इकडे हिंदुस्थानातही जॅक्सन वधाची चौकशी चालू असता, अनंत कान्हेरे यांनी वापरलेले पिस्तुल परदेशातून सावरकरांनी पाठविलेले आहे असे दिसू लागले. त्यामुळे मुंबईचे गव्हर्नर जार्ज क्लार्क (लॉर्ड सिडन्हम) यांनी मांटगोमरी या दंडाधिकाऱ्यांना सावरकरांच्या विरुद्ध आरोपपत्र लिहिण्यास सांगितले. ही सूचना १७ जानेवारी १९१० ला केली गेली. २२ फेब्रुवारी १९१० सावरकरांवरील आरोपपत्र सिद्ध झाले, ते इंग्लंडला पाठविण्यात आले.

सावरकरांना पॅरिसला रहाणे बरे वाटत नव्हते आणि त्यात भर म्हणून लंडनमधील अभिनव भारत शाखेत घुसलेल्या ब्रिटिश हेरांनी सावरकरांच्या जिवलग मित्रांच्या नावे तार करून तातडीच्या नि महत्वाच्या कामासाठी सावरकरांना लंडनला बोलविले. इतके दिवस ब्रिटिश हेरांना चुकविणारे सावरकर शेवटी त्यांच्या या जाळ्यात फसले. १३ मार्च १९१० ला ते लंडनला पोचले. तोच त्यांना अटक करण्यात आली आणि त्यांना चौकशीसाठी बंदिवासात ठेवण्यात आले. ह्या बंदीगृहातून सावरकरांनी त्यांच्या वहिनींना एक पत्र पाठविले. ह्या पत्रात त्यांचा आत्मविश्वास नि हौताम्य यांचे सुंदर दर्शन आहे. हे पत्र माझे'मृत्युपत्र' या नावे प्रसिद्ध आहे. ते मार्च १९१० मध्ये सावरकरांनी लिहिले-

वैशाखिंचा कुमुदनाथ नभांत हासे

यश्चंद्रिका धवल सौधतली विलासे

घाली स्वयें जल जिला प्रिय बाळ लोभें

जाई फुले, परिमलें सुमनात शोभे !१

आले घरीं सकल आप्त-सुहृद् जिवाचे

आनंदमग्न कुल गोकुल काय साचें

आदर्श दीप्ति-शुचिता धृति यौवनांचे

पाहूनि जे तरुणमंडळ कीर्ति नाचे !२

प्रेमे हृदें विकसली नव यौवनाच्या

गंधे सुवासित उदात्त सुसंस्कृतीच्या

दिव्या लता तरुसि जे गृह बाग झाला

ज्या पौर हर्षित वदे जन धर्म-शाला !३

सैपांक त्वां निजकरें कुशले करावा

प्रेमे तुझ्या अधिकची सु-रसाल व्हावा

संवाद सर्व मिळूनी करिता नितांत

जेवावयासि बसलो जईं चांदण्यात !४

श्रीरामचंद्र-वनवास कथा रसाला

कीं केविं देश इटली रिपुमुक्त झाला

तानाजिचा समरधीर तसा पवाडा

गावा चितोडगड वा शनवारवाडा !५

झाली कशी प्रियकरा अपुली अनाथा

दुर्दास्यखिन्न शरभिन्न विपन्न माता

शोके विवंचुनि तिच्या जअं मोचनाचे

केले अनंत तरुणा उपदेश साचे !६

तो काळ रम्य मधुरा प्रियसंगती ती

ते चांदणे नवकथा रमणीय रात्री

ते ध्येय दिव्य निजमातृ विमोचनाचे

तो उग्र निश्चयही ते उपदेश साचे !७

झाल्या तदा प्रियकरांसह आणाभाका

त्या सर्व देवि वहिनी स्मरती तुम्हां का?

'बाजी प्रभू ठरु' वदे युवसंघ सर्व

'आम्ही चितोरयुवती' युवती सगर्व !८

कीं घेतले व्रत न हें अम्हि अंधतेने

लब्धप्रकाश इतिहास - निसर्ग मानें

जे दिव्य दाहक म्हणूनि असावयाचें

बुद्ध्याचि वाण धरिले करि हे सतीचे !९

ज्या होति तैं प्रियजनांसह आणाभाका

त्यांते स्मरोनि मग सांप्रत हे विलोका

नाहीं पुरी उलटलीं जरि आठ वर्षे

तो कार्यसिद्धि इतुकी मन का न हर्षे !१०

आसेतु-पर्वत उचंबळला प्रदेश

वीराकृती धरित टाकुनि दीनवेष

भक्तांचिया रघुपदीं झुलताति झुंडी

जाज्वल्या होयहि हुताशन यज्ञकुंडी !११

तो यज्ञ सिद्ध करण्यास्तव उग्र दीक्षा

जे घेति येई तत्कृतिची परीक्षा

विश्वाचिया अखिल मंगल-धारणाला

बोला असेकवण भक्ष्य हुताशनाला? !१२

आमंत्रण प्रभू रघुत्तम सोडिता हे

दिव्यार्थ देव! अमुचे कुल सज्ज आहे

हे साध्वि गर्जुनि असे पहिल्या हवीचा

हा ईश्वरी मिळविला अम्हि मान साचा !१३

धमार्थ देह वदलो ठरले नितांत

ते बोल फोल नच बालिश बायकांत

ना भंगली भिउनिया धृति यातनांना

निष्काम कर्मरति योगहि खंडिला ना !१४

ज्या होति तैं प्रियजनांसह आणाभाका

केल्याचि सत्य कृतिने अजि ह्या विलोका

दीप्तानलात निजमातृ-विमोचनार्थ

हा स्वार्थ जाळुनि अम्ही ठरलो कृतार्थ !१५

हे मातृभूमि! तुजला मन वाहियेले

वक्तृत्व वाग्विभवही तुज अर्पियेले

तूतेंचि अर्पिली नवी कविता रसाला

लेखाप्रती विषय तूंचि अन्य ज्ञाला !१६

त्वत्स्थंडिली ढकलिले प्रिय मित्रसंघा

केले स्वये दहन यौवन देह-भोगा

त्वत्कार्य नैतिक सुसंमत सर्व देवा

तत्सेवनीच गमली रघुवीर सेवा !१७

त्वत्स्थंडिली ढकलिलि गृहवितमत्ता

दावानलात वहिनी नवपुत्र कान्ता

त्वत्स्थंडिली अतुल-धैर्य वरिष्ठ बंधु

केला हवी परमकारुण पुण्यसिंधु !१८

त्वत्स्थंडिलावरि बळी प्रिय बाळ झाला

त्वत्स्थंडिली बघ अता मम देह ठेला

हे काय, बंधु असतों जरि सात आम्ही

त्वत्स्थंडिलीच असते दिधले बळी मी !१९

संतान या भरभूमिस तीस कोटि

जे मातृभक्ति-रत सज्जन धन्य होती

हे आपुले कुलहि त्यामधि ईश्वरांश

निर्वंश होउनि ठरेल अखंड वंश !२०

की ते ठरोही अथवा न ठरो परंतु

हे मातृभू अम्हि असो परिपूर्णहेतु

दीप्तानलात निज मातृ विमोचनार्थ

हा स्वार्थ जाळुनि आम्हि ठरलो कृतार्थ !२१

एसे विवंचुनि, अहो वहिनी! व्रतातें

पाळोनि वर्धन करा कुल दिव्यतेतें

श्री पार्वती तप करी हिमपर्वती ती

की विस्तवात हसल्या बहु राजपूती !२२

ते भारतीय अबला-बलतेज काही

अद्यापि या भरतभूमित लुप्त नाही

हें सिद्ध होईल असोचि उदार उग्र

वीरांगने तव सुवर्तन हो समग्र !२३

माझा निरोप तुज येथुनि हाच देवी

हा वत्सल तुझ्या पदि शीर्ष ठेवी

सप्रेम अपर्ण असा प्रणती तुम्हाते

अलिंगन प्रियकरा मम अंगनेते !२४

की घेतले व्रत न हे अम्हि अंधतेने

लब्ध-प्रकाश इतिहास निसर्ग मानें

जे दिव्य, दाहक म्हणून असावयाचे

बुद्धयाचि वाण धरिले करि हे सतीचे !२५

१.चि. प्रभाकर हा सावरकरांचा पुत्र ते लंडनमध्ये असतानाच तो जव्हार येथे देवी येऊन मरण पावला.

२.श्री गणेश दामोदर सावरकर थोरले बंधु.

३. डॉ. नारायण दामोदर सावरकर - धाकटे बंधु.

४. सौ. यमुना माई विनायक सावरकर - पत्नी